

AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ
HEYDƏR ƏLİYEVİN 90 İLLİYİNƏ

HEYDƏR ƏLİYEV
SİYASƏTİ:
*TARİXDƏ VƏ
GÜNÜMÜZDƏ*

Biz nadir bir irsin varisləriyik. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı bu irsə layiq olmağa çalışaraq böyük bir tarixi keçmişi, zəngin mədəniyyəti, yüksək mənəviyyəti olan ölkəmizin həm dünəninə, həm bu gününə, həm də gələcəyinə dərin bir məsuliyyət hissi ilə yanaşmalıdır

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan xalqının ümummilli lideri

İSMAYIL HACIYEV

HEYDƏR ƏLİYEV
SİYASƏTİ:
TARİXDƏ VƏ GÜNÜMÜZDƏ

- 12346 -

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

Naxçıvan-2013

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Naxçıvan Bölməsinin Rəyasət Heyətinin qərarı ilə çap olunur*

Redaktor:
Ədalət Qasimov

A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun
"Əliyevşünaslıq" şöbəsinin müdiri, tarix elmləri doktoru

Monoqrafiyada Heydər Əliyev şəxsiyyətinin böyüklüyünə, fenomen keyfiyyətlərinə nəzər salınır, onun ideyaları və siyasətinin Azərbaycanın uğurlarının əsası olduğu göstərilir.

Əsərdə Heydər Əliyevin dövlətçilik təlimi və onun tərkib hissələri önə çəkilir. Burada Heydər Əliyevin Naxçıvanla bağlı fikir və mülahizələrinə də yer verilir.

Əsər geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulur.

İsmayıl Hacıyev. Heydər Əliyev siyasəti: tarixdə və günümüzdə. Naxçıvan-2013, "Əcəmi" Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, 296 səh.

AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ HEYDƏR ƏLİYEVİN 90 İLLİK YUBİLİYİ HAQQINDA

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN S Ə R Ə N C A M I

Dahi Heydər Əliyev şəxsiyyətinin Azərbaycan dövlətçilik tarixində müstəsna yeri vardır. Azərbaycançılıq məfkurəsinin parlaq daşıyıcısı kimi Heydər Əliyev öz müdrik siyasəti, dönməz əqidəsi və tarixi uzaqgörənliyi sayəsində milli dövlətçilik ideyasının gerçəkləşdirilməsinə, müasir Azərbaycan dövlətinin qurulmasına və xalqımızın müstəqillik arzusuna çatmasına nail olmuşdur. Məhz Heydər Əliyevin fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan özünün geostrateji, iqtisadi və mədəni potensialından istifadə edərək Şərqlə Qərb arasında etibarlı körpü rolunu oynamağa başlamış və dünyanın ən dinamik inkişaf edən ölkələrindən birinə çevrilmişdir.

Azərbaycanda müasir demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğu, vətəndaş cəmiyyətinin təşəkkülü, milli-mənəvi dəyərlərə qayıdış və elmin, təhsilin, mədəniyyətin inkişafı əbədi surətdə Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ölkəmizin əsas qanunu Konstitusiyanın qəbul edilməsi, hakimiyyətlərin bölünmə prinsipinin təsbit olunması, hüquq normalarının və qanunvericilik bazasının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, müasir idarəetmə üsullarının bərqərar olması və müvafiq dövlət qurumlarının formalaşdırılması Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə gerçəkləşən genişmiqyaslı quruculuq proqramının tərkib hissələridir.

Azərbaycanın dünya miqyasında neft-qaz hasil və ixrac edən ölkəyə çevrilməsi, milli neft strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi, xarici dövlətlərin aparıcı neft şirkətləri ilə müqavilələrin bağlanması, neft sənayesinin müasir tələblərə uyğun infrastrukturunun qurulması, neftin Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Supsa, Bakı-Novorossiysk boru kəmərləri vasitəsilə şaxələnmiş şəkildə nəqli bilavasitə Heydər Əliyevin xidmətləridir.

Dünya iqtisadiyyatına uğurla inteqrasiya, ölkə daxilində iqtisadi liberallaşma, kredit reytingimizin artması, iqtisadiyyatımızın rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksək mövqedə olması, büdcəmizin və valyuta ehtiyatlarımızın ildən-ilə çoxalması 1993-cü ildən etibarən Heydər Əliyev tərəfindən yeni prinsiplər əsasında qurulan iqtisadiyyatın sabitliyinin bariz nümunəsidir. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun uğurla inkişaf etdirilməsi də Heydər Əliyevin uzaqgörənliyinin məntiqi nəticəsidir.

Postsovet məkanında analoqu olmayan cəsarətli qərarları ilə Heydər Əliyev torpağın şəxsi mülkiyyətə verilməsi ilə ölkəmizin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmiş oldu. Bu gün müxtəlif kənd təsərrüfatı komplekslərinin uğurlu fəaliyyəti onun aqrar siyasətinin parlaq təzahürüdür.

Ulu öndərin vaxtilə Cəmşid Naxçıvanski adına hərbi liseyin açılması ilə həyata keçirməyə başladığı müdrik siyasəti milli ordumuzun formalaşması və Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin yaradılması mərhələlərindən keçərək onun Cənubi Qafqazda aparıcı hərbi qüvvə olmasına gətirib çıxarmışdır.

Ana dilimizin dövlət dili kimi tətbiqində, onun imkanlarının genişləndirilməsi və Azərbaycan xalqının ən böyük sərvəti kimi dəyərləndirilməsində Heydər Əliyev şəxsiyyətinin rolu danılmazdır. Azərbaycan mədəniyyətinin və zəngin tarixi irsimizin dünya ictimaiyyətinə tanıtılması Heydər Əliyevin misilsiz xidmətlərindəndir. Məhəmməd Füzulinin 500 illik və “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illik yubileylərinin UNESCO səviyyəsində keçirilməsi Azərbaycan mədəniyyətinin təbliğinə xidmət edərək beynəlxalq mədəni ictimaiyyətlə yeni əməkdaşlıq formalarının bərqərar olmasına gətirib çıxarmışdır.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında milli maraqlara əsaslanan və siyasi perspektivləri nəzərə alan xarici siyasət kursu müəyyən olmuş, dünyanın aparıcı dövlətləri və beynəlxalq təşkilatları ilə qarşılıqlı münasibətlər qurulmuşdur. Onun uğurlu xarici siyasəti ölkəmizin etibarlı tərəfdaş kimi qəbul edilərək beynəlxalq miqyasda nüfuzunun artmasına, islahatçı və təşəbbüskar dövlət olaraq tanınmasına xidmət göstərmişdir. Heydər Əliyevin beynəlxalq aləmdə atdığı qətiyyətli addımlar sayəsində diplomatiyamızın fəal mövqeyi formalaşmış, Azərbaycanın zorla cəlb olunduğu Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dünya ictimaiyyətinin münasibəti dəyişmiş, ölkəmizin suverenliyi, ərazi bütövlüyü və sərhədlərinin toxunulmazlığı bütün beynəlxalq hüquqi-normativ sənədlərdə öz əksini tapmışdır.

Heydər Əliyev Böyük İpək Yolunun mühüm mərkəzi olan, mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların qovşağında

yerləşən ölkəmizi dünyada tolerantlığın və dözümlülüyün məkanı kimi tanıtmışdır. Onun beynəlxalq səfərləri, siyasi, ictimai və dini xadimlərlə görüşləri ölkəmizin yeni imicinin formalaşmasına xidmət edirdi.

Xalqımızın ümummilli liderinin “Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam” sözləri dünya azərbaycanlılarının şüarı olmaqla soydaşlarımızın həmrəyliyinin təməl daşına çevrilmişdir. Müstəqil Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi illər ərzində Heydər Əliyev tərəfindən aparılan ardıcıl və məqsədyönlü siyasət nəticəsində Azərbaycan diasporu təşkilatlanmış, inkişaf etmiş və öz tarixi vətəni ilə sıx bağlılığını nümayiş etdirmişdir. Bu gün dünyanın müxtəlif guşələrində yaşayan azərbaycanlıların müstəqil Azərbaycan Respublikasını öz vətəni sayması, onu milli ruhun, milli-mənəvi dəyərlərin, milli mədəniyyətin məbədi kimi qəbul etməsi və azərbaycançılıq ideyası ətrafında birləşməsi məhz Heydər Əliyev fəaliyyətinin nəticəsidir.

Heydər Əliyevin XX əsrdə totalitarizmin Azərbaycana qarşı törətdiyi faciələrin davamı kimi qanlı 20 Yanvarı xalqımız əleyhinə hərbi, siyasi və mənəvi təcavüz kimi qiymətləndirməsi onun ömrü boyu sadıq qaldığı siyasi məfkurəsinin və yüksək vətənpərvərliyinin yeni siyasi şəraitdə təcəssümü idi. Mövcud siyasi, iqtisadi və sosial böhran müstəqilliyimizin ilk illərində Azərbaycanı vətəndaş müharibəsi həddinə çatdırdığı bir dövrdə Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə gəldiyi gün - 1993-cü ilin 15 iyunu tariximizə Qurtuluş Günü kimi daxil olmuşdur.

Bu qurtuluş qısa bir zamanda özünü nəinki siyasətdə, həm də iqtisadiyyatda, təhsildə, mədəniyyətdə və insanların gündəlik real həyatında büruzə vermişdir.

Tənəzzülə uğrayan iqtisadiyyat, sürətlə artan inflyasiya, işsizlik, ümitsizlik mühiti və digər neqativ hallarla üz-üzə qalmış Azərbaycanı Heydər Əliyev qısa bir zamanda iqtisadi və mədəni yüksəliş yolu tutan, xarici sərmayələrə açıq olan və böyük beynəlxalq layihələrə qoşulan ölkəyə çevirə bildi. Heydər Əliyevin qurduğu dövlətin iqtisadi siyasəti əhalinin sosial müdafiəsini daim diqqət mərkəzində saxlamaqla sosial yönümü ilə səciyyəvlənirdi. Bu gün Azərbaycan nüfuzlu vətəndaş cəmiyyətinin əsaslarının qurulduğu, müxtəlif siyasi partiyaların sərbəst fəaliyyət göstərdiyi, yüzlərlə senzurasız qəzet və jurnalın nəşr olunduğu, eləcə də çox sayda özəl telekanalların yayımlandığı və internet şəbəkəsi istifadəçilərinin sayının sürətlə artdığı bir ölkədir.

Heydər Əliyev öz siyasi dühası ilə Azərbaycanın müasir simasını müəyyənləşdirmiş və xalqımızın taleyində silinməz izlər qoymuşdur. Onun siyasəti nəticəsində əldə olunan misilsiz nailiyyətlər göz qabağındadır. Bu uğurlar paytaxtımızın daim yeniləşən görkəmində, şəhər və rayonlarımızın sürətlə modernləşməsində, iqtisadiyyat və elmdə, təhsil, mədəniyyət və səhiyyədə, eləcə də ictimai-siyasi həyatımızda öz əksini tapmışdır.

Heydər Əliyevin memarı olduğu Azərbaycan bu gün böyük tikinti meydançasını xatırladır. Yüzlərlə sənaye və infrastruktur obyektləri, məktəblər, xəstəxanalar, idman qurğuları, yaşayış evləri, inzibati binalar və digər tikililər

ucaldılır, yollar salınır. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası bizim gələcək planlarımızı əks etdirməklə yanaşı, bir daha sübuta yetirir ki, Heydər Əliyevin ölkəmizin sürəkli tərəqqisini bu gün də təmin edən irimiqyaslı proqramları xalqımızın sosial-iqtisadi vəziyyətinin daim yaxşılaşmasına xidmət göstərir.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin hərtərəfli inkişafı yolunda əvəzsiz tarixi xidmətlərini nəzərə alaraq, milli dövlətçilik ideyasının bərqərar olması və ölkəmizin beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artması naminə misilsiz töhfələr vermiş Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyinin ölkə miqyasında layiqincə keçirilməsini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq qərara alıram:

1. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyi Azərbaycan Respublikasında dövlət səviyyəsində geniş qeyd edilsin.
2. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyinin keçirilməsinə dair Tədbirlər Planı təsdiq edilsin.
3. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham ƏLİYEV,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 21 yanvar 2013-cü il

ÖN SÖZ

Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin Azərbaycan tarixində, ölkəmizin hərtərəfli inkişafında, müstəqil Azərbaycan Respublikasının dünya birliyində layiqli yerini tutmasında müstəsna xidmətləri olmuşdur. Müasir Azərbaycan tarixinin otuz ildən artıq bir dövrü dahi şəxsiyyətin – Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ulu öndərin respublikamıza hələ birinci rəhbərliyi dövründə milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün böyük işlər görülmüş, iri sənaye müəssisələri yaradılmış, bütün sahələrdə əsaslı yüksəlişə nail olunmuş, respublikamızın hərtərəfli inkişafı sahəsində mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bunun da nəticəsində müttəfiq respublikalar arasında Azərbaycan iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə qabaqcıllar sırasında qərar tutmuşdu. Dövlətçilik fəaliyyətini və idarəetmə prinsiplərini elmi əsaslara söykənərək aparan ulu öndər ölkəmizdə elmin, təhsilin, mədəniyyət və incəsənətin, ədəbiyyatın sürətli inkişafına nail olmuşdu. Elə bir sahə yox idi ki, dövlət rəhbərinin nəzərindən kənarda qalsın. Lakin ötən əsrin 90-cı illərin əvvəllərində ölkəyə “rəhbərlik” edənlər qurmaq, yaratmaq əvəzinə dağıdıcılıq yolu tutmaqla ölkəmizin iqtisadi potensialına çox böyük zərbələr vurdular.

Ulu öndər Heydər Əliyev 1993-cü ildə xalqın təkidilə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra ölkəmizi xaos və anarxiyadan, hərçmərclikdən qurtardı, Azərbaycanın qüdrətlənməsinə və xalqımızın maddi rifah halının yüksəldilməsinə xidmət edən siyasi xəttini daha böyük prinsipliliklə və

ardıcılıqla həyata keçirməyə başladı. İlk növbədə global enerji və nəqliyyat layihələri həyata keçirildi, Azərbaycan beynəlxalq arenaya çıxarıldı. Dünyada Azərbaycanın rolu və nüfuzu artdı. Ümummilli lider müstəqil Azərbaycan dövlətinin hərtərəfli inkişafı yolunda tarixi və əvəzsiz xidmətlər göstərdi.

Bütün bunları nəzərə alan Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyinin ölkə miqyasında layiqincə keçirilməsi üçün sərəncam imzalayıb. Həmin sərəncamda deyilir: “Dahi Heydər Əliyev şəxsiyyətinin Azərbaycan dövlətçilik tarixində müstəsna yeri vardır. Azərbaycançılıq məfkurəsinin parlaq daşıyıcısı kimi Heydər Əliyev öz müdrik siyasəti, dönməz əqidəsi və tarixi uzaqgörənliyi sayəsində milli dövlətçilik ideyasının gerçəkləşdirilməsinə, müasir Azərbaycan dövlətinin qurulmasına və xalqımızın müstəqillik arzusuna çatmasına nail olmuşdur. Məhz Heydər Əliyevin fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan özünün geostrateji, iqtisadi və mədəni potensialından istifadə edərək Şərqlə Qərb arasında etibarlı körpü rolunu oynamağa başlamış və dünyanın ən dinamik inkişaf edən ölkələrindən birinə çevrilmişdir”.

Qüdrətli siyasi və dövlət xadimi Heydər Əliyev qeyri-adi keyfiyyətlərə malik fenomen şəxsiyyət idi. Onun iti ağılı, polad iradəsi, güclü məntiqi, möhkəm yaddaşı, cəsarətli qərarları, uzaqgörənliyi... ölkəmizə və xalqımıza uğur gətirmişdir. O, dünya miqyaslı siyasətçi kimi qəbul edilmiş və yüksək qiymətləndirilmişdir.

Heydər Əliyev XX əsrin tarixi salnaməsini yaratmış, onun ideyaları Azərbaycanın dayanıqlı inkişafının əsasını təşkil etmişdir. Bu dahi idarəetmə ustasının dövlətçilik təlimində elmin, təhsilin, mədəniyyətin, milli-mənəvi dəyərlərin özünəməxsus və əhəmiyyətli yeri vardır. O, milli tarix konsepsiyasının nəzəri əsaslarını irəli sürmüş, milli tarixin formalaşdırılması, müxtəlif tarixi hadisə və materialların öyrənilməsi və obyektiv qiymətləndirilməsi üçün vaxtında və lazım olan tədbirləri həyata keçirmişdir.

Ulu öndərin fəaliyyətində Naxçıvan, onun ərazi bütövlüyü, tarixi, diyarın görkəmli yetirmələri kimi məsələlər mühüm yer tutmuş, onların inkişafına daim qayğı göstərmişdir.

2012-ci il dekabrın 22-də keçirilən dördüncü çağırış Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin altıncı sessiyasında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbov müstəqil Azərbaycanın qurucusu ulu öndər Heydər Əliyevin 90 illik yubileyi ilə əlaqədar 2013-cü ili Naxçıvan Muxtar Respublikasında “Heydər Əliyev ili” elan etmişdir.

Ali Məclisi Sədrinin 2013-cü il 14 fevral tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyinin Naxçıvan Muxtar Respublikasında keçirilməsinə dair Tədbirlər Planı” təsdiq olunmuşdur. Tədbirlər Planına əsasən Naxçıvan Muxtar Respublikasında ümummilli liderin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş sərgilərin və idman yarışlarının, müəllif şeir və mahnılardan ibarət müsabiqələrin, ümumtəhsil məktəblərində

“Heydər Əliyev və Azərbaycan” mövzusunda inşa yazıların və Heydər Əliyev Muzeyində dərslərin, “Heydər Əliyev və Azərbaycan” mövzusunda elmi konfransın, Heydər Əliyev lektoriyalarında “Heydər Əliyev: dövlətçilik dərsləri” mövzusunda məşğələlərin və ümummilli liderin 90 illiyi münasibətilə təntənəli yubiley tədbirinin keçirilməsi, poçt markalarının və qızıl xatirə medalının buraxılması, Adil Babayevin “Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı” tamaşasının hazırlanıb göstərilməsi, şəhər və rayon mərkəzlərində, parklarda tanınmış incəsənət xadimlərinin iştirakı ilə mədəni-kütləvi tədbirlərin təşkili, ümummilli lideri siyasi və dövlətçilik fəaliyyətinə həsr edilmiş kitabların nəşr olunması, kütləvi informasiya vasitələrində tematik materialların hazırlanıb verilməsi, sənədli filmlərin nümayiş etdirilməsi və keçirilən tədbirlərin işıqlandırılması nəzərdə tutulmuşdur.

Bu monoqrafiya zəngin materiallar əsasında oxuculara təqdim edilir.

I FƏSİL

HEYDƏR ƏLİYEV ŞƏXSİYYƏTİ VƏ SİYASƏTİ

1.1. HEYDƏR ƏLİYEV ŞƏXSİYYƏTİ ÖYRƏNİLMƏMİŞ DÜNYADIR

Görkəmli tarixi şəxsiyyətlər zaman-zaman hər xalqın tarixində, taleyində yaşayır. Və həmin xalq belə şəxsiyyətlərlə fəxr etməklə yanaşı, həm də onlarla daha çox tanınır. Bu da danılmaz həqiqətdir ki, insanlığın bu uca zirvəsinə, dahiliyə çatmaq hər kəsə müyəssər olmur. Azərbaycan xalqının tarixində və taleyüklü məsələlərinin həllində müstəsna xidmətləri olan bir sıra şəxsiyyətlərimiz olmuşdur. Xalqımızın yetişdirdiyi görkəmli şəxsiyyətlər içərisində Heydər Əliyevin müstəsna rolu var. Hər xalq özünün görkəmli şəxsiyyətləri ilə ölməzdir. Heydər Əliyev xalqımızın tarixində həmişəlik qalan, onu dünyada tanıdan belə görkəmli şəxsiyyətlərdəndir.

Heydər Əliyev «... şəxsiyyəti və onun həyatı elə mənalı, elə fəlsəfi, elə müqəddəs məktəbdir ki, bu məktəbin dirilik, əbədiyyət, saflıq, paklıq və halallıq kimi insani keyfiyyətlərindən» gələcək nəsillər bəhrələnəcək və milli təntənəyə dərin bir inamla bağlanacaqdır.

«Son yüzillikdə Heydər Əliyev gücündə ağıllı dövlət başçısı Azərbaycanda olmamışdır (Y.Hovari).

Hər cür müqayisənin zərərli olduğunu bilsək də, bir

müqayisəni aparmaya bilmirsən: xalqımız və dövlətimiz üçün Heydər Əliyevin etdiklərini başqa şəxsiyyətlərimiz edə bilməmişlər. Ona görə də Heydər Əliyev siyasi tariximizə qurucu və xilaskar kimi daxil olmuş görkəmli dövlət xadimi, ümummilli lider və xalq məhəbbətini qazanan dahi bir şəxsiyyətdir. Xalqımızın tarixi taleyində, mənəvi, siyasi və ictimai həyatında, dövlət quruculuğunda onun qədər misilsiz xidmətlər göstərən dövlət xadimi tapmaq çətindir. Bu mənada o, xalqımızın milli iftixarı, ürəklərimizdə özünə yer tapan milli liderimiz, güvənc yerimizdir.

«Heydər Əliyev şəxsiyyəti öyrənilməmiş dünyadır! Bu nadir dühanın siyasət aləmini bitib-tükənməyən, sahilləri görünməyən ümmana bənzətmək olar». Misilsiz dövlət xadimi kimi ən mürəkkəb, ən ağır, hətta çıxılmaz hesab olunan vəziyyətlərdən Vətən üçün, doğma xalqından ötrü heç kəsin gözləmədiyi ən yaxşı çıxış yolu tapmaq bacarığı Allahın ona bəxş etdiyi vergidir.

«... Heydər Əliyev... iti ağılı, güclü məntiqi, fenomen yaddaşı olan qüvvətli bir şəxsiyyət, sözün həqiqi mənasında kompyuter insandır...» (R.Reyqan).

O, «...nəinki Azərbaycanı və Amerikayı, bütün dünyanı idarə edə bilən... dövlət xadimi (B.Klinton), «...zəmanəmizin görkəmli liderlərindən biridir» (A.Kvasnevski). Onun siyasəti, dahiliyi, böyüklüyü, cəsarəti, qətiyyəti, uzaqgörənliyi, əzəməti, qüruru həmişə xalqımıza mənəvi dayaq olmuş, Azərbaycan xalqına beynəlxalq aləmdə böyük hörmət, nüfuz, şan-şöhrət gətirmiş, «...dünya xalqlarının məhəbbət

və hörmətini qazanmışdır» (R.Auşev). O, «XX əsrin görkəmli liderlərindən biri kimi (Ç.Aytmatov), «...tutduğu bütün vəzifələrdə özünü beynəlxalq miqyaslı... siyasətçi, zəkali rəhbər kimi göstərmiş»dir (G.Seleznyov). Təsadüfi deyildir ki, «O bu gün haqlı olaraq Azərbaycanın bütün dünyada hörmət edilən prezidenti» (İ.Rıbkın) və «Azərbaycanı idarə edən... yeganə siyasi xadim»dir (Z.Bjezinski).

Heydər Əliyev tarixə, zəngin təcrübəyə və səriştəyə, xüsusən reallıqlara, həyatın irəli sürdüyü tələblərə, inkişafın perspektivlərinə, tez-tez dəyişən həyatın dialektikasına əsaslanıb nəzəri və həyatla bağlı mürəkkəb siyasi situasiyada düzgün mövqeyi müəyyənləşdirməyi bacaran görkəmli dövlət xadimi idi.

Tarix boyu bir çox siyasət adamları hakimiyyətə can atmış və çox hallarda da buna nail olmuşlar. Lakin bunların bəziləri öz təfəkkür məhdudluqları üzündən son nəticədə diktatorlara, digərləri isə öz iradə zəiflikləri ucbatından ətrafdakıların oyuncağına çevrilmişlər. Məhz bunları nəzərdə tutaraq, böyük fransız mütəfəkkiri Pol Anri Holbax yazırdı: «Hakimiyyət yalnız o vaxt böyük nemət olur ki, onu əldə edən adama təbiət və tərbiyə alicənablıq, qüvvətli ruh, geniş ürək, dərin ağıl, böyük təcrübə vermişdir». Nəsrəddin Tusi isə yazırdı: «Hökmlərlik o adama yaraşır ki, cəmiyyət xəstələndikdə onu müalicə edə bilsin. Çünki hökmdar ölkənin həkimi yerində olmalıdır». Təbiət və tarixsə öz varlığında bu kimi ülvəi keyfiyyətlərin üzvi bir vəhdət halında birləşdiyi fenomenal şəxsiyyətləri çox az yetirir. Müasir dünya siyasətinin patriarxlarından olan

Heydər Əliyev kimi. Məhz bu keyfiyyətlərin sayəsindədir ki, o öz hakimiyyətini səlahiyyətlərinin gücü ilə yox, şəxsiyyətinin qüdrəti ilə həyata keçirirdi, qarşısındakını zəkası və uzaqgörənliyi ilə əfsunlayırdı. Təsadüfi deyildir ki, dünyanın böyük siyasətçiləri, dövlət xadimləri elm və incəsənət korifeyləri onu «canlı əfsanə», «dahi prezident» adlandırırlar. Elə buna görədir ki, Heydər Əliyev şəxsiyyətinin, müdrikliyinin böyüklüyünü xalqımız həmişə ürəkdən hiss etmiş, bundan qürur duymuş və həmişə fərəh hissi keçirmişdir.

Heydər Əliyev şəxsiyyətinin böyüklüyü və əlçatmazlığı ondadır ki, onun düşüncələri də, əməli fəaliyyəti də təkcə bu günlə məhdudlaşmır, uzaq gələcəyə ünvanlanmış olur. Ona görə də xalqımızın bu günü və sabahı, inamı və etiqadı, şərəf və şöhrəti, ümid və güvənc yeri olan Heydər Əliyev dünyəvi dəyərli bir insan, ölkə rəhbəri, güclü siyasətçi, hər məsələdə onunla hesablaşılan bir insan idi.

Ulu öndər Heydər Əliyev respublikaya rəhbərlik etdiyi illərdə özünü görkəmli dövlət xadimi, fenomen qabiliyyətə və yüksək intellektə malik olan bir insan, uca şəxsiyyət, bütün sahələrə dərinədən bələd olan rəhbər, uzaqgörən siyasi xadim kimi göstərmişdir. Dünyanın az-az dövlət xadimlərinə müyəssər olan keyfiyyətlər bu qüdrətli dövlət xadimində tamamilə cəmlənmişdi. Siyasət sahəsindəki uğurlara görə Heydər Əliyev dünya siyasətinin patriarxı adını qazanmışdır. Bu tamamilə təbii səslənir. Çünki, Heydər Əliyev siyasəti incə, düşünülmüş, uzaqgörən, ölçülüb-biçilmiş, real vəziyyətlə şərtlənən, diplomatik səyləri,

nəzəriyyə ilə təcrübəni özündə birləşdirən amillərə əsaslanır. Buna görə də ölkə başçısının bu ağıllı siyasəti Azərbaycan dövlətinə demokratik dəyərləri hər şeydən uca tutan, dünya dövlətləri ilə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq əlaqələri qurmağa can atan, qonşuları ilə dinc şəraitdə yaşamağa üstünlük verən sülhsevər ölkə imici qazandırdı. «Dövlətə təcrübəli, səriştəli adamlar başçılıq etməlidirlər. Gəmini müəyyən biliyə, təcrübəyə və vərdişlərə malik olan adamlar idarə edə bildiyi kimi dövləti də o qəbildən olan adamlar idarə etməlidirlər» (Sokrat). Ulu öndərin özü isə bununla əlaqədar olaraq göstərirdi ki, «idarəçilik təcrübəsi olmayan adam dövlətə rəhbərlik edə bilməz».

Dünyanın çoxsaylı siyasətçilərindən Heydər Əliyevin fərqi ondadır ki, o, bütün istiqamətlərdə düşünmək qabiliyyətinə və peşəkarcasına fikir söyləmək imkanlarına malikdir. Dünya siyasətçiləri arasında bu cür «dunyəvi düşüncə tərzinə» malik olan siyasətçilər çox azdır. Elə bu səbəbdəndir ki, Heydər Əliyev fenomeni, hələ 70-ci illərdən dünya ictimai-siyasi fikrinin diqqət mərkəzində olub. Bu gün Heydər Əliyev dünya siyasətçiləri arasında ən çox öyrənilən, sayılan, onunla hesablaşılan və hörmət edilən siyasətçilərdən biridir.

«Heydər Əliyev gənc siyasətçilərin ağsaqqalı, patriarxıdır» (K.İlyuməjinov), onun «... yeritdiyi siyasət düzgün siyasətdir və öz xalqı üçün düzgün yol seçmişdir» (Ə.H.Rəf-səncani). Bütün bunlara görə ən böyük siyasət korifeyləri bu dahi şəxsiyyətə hörmət hissi ilə yanaşmış, ona qibtə hissi ilə baxmışlar.

Xalqımızın və dövlətimizin elə bir problemi yoxdur ki, həmin problemləri kimsə Heydər Əliyev səviyyəsində, Heydər Əliyev yüksəkliyində dərk etmiş olsun. O, hər hansı problemə həsr olunmuş yığıncaqda məsələyə dərinləndirən bələdliyi, verdiyi suallar, qaldırdığı problem məsələlərlə mütəxəssisləri belə heyrləndirirdi. Çünki o, istər sənaye, istər kənd təsərrüfatı, istərsə də elm, təhsil, mədəniyyət ilə bağlı məsələlərin müzakirəsində bütün iştirakçıları həmin sahənin əvəzedilməz bilicisi kimi idarə edirdi. O, təsərrüfatı təsərrüfatçıdan, tariximizi tarixçidən, incəsənətimizi sənətşünasdan, iqtisadiyyatı iqtisadçıdan yaxşı bilən, onun problemlərini həll etməyə istiqamətləndirən ikinci adam tapmaq mümkün deyildir. Elə bütün bunlara görə ki, xalqımız onu əsrin böyük Azərbaycanlısı, xalqın xilaskarı, müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və Azərbaycanı dünyaya tanıdan insan kimi qəbul edir, hörmət bəsləyir və ürəkdən sevir.

Bu da bir həqiqətdir ki, ulu öndər Heydər Əliyev haqqında söz demək, fikir söyləmək o qədər də asan deyil. Bu gün dünya ictimaiyyəti Azərbaycanı və onun ümummilli liderini tanıyarsa, yüksək rəyini, fikrini deyirsə, bu özü böyük şərəfdir, şöhrətdir. Hər birimiz, hər bir azərbaycanlı üçün. Biz azərbaycanlılar üçün fəxrdir ki, bir sıra dövlət və siyasət adamları onu özlərinin müəllimi hesab edir, yüksək qiymətləndirirlər: *«Sizə həqiqətən qibtə edirəm» (L.Kuçma), «Mən Sizi müəllim hesab edirəm» (D.Hörd), «Mənim üçün xüsusilə böyük məmnunluqdur ki, bizim strateji, siyasi əhəmiyyət verdiyimiz bir ölkə Sizin kimi dünya*

şöhrətli şəxsiyyət tərəfindən idarə olunur» (H.Kissincer).

Heydər Əliyev fenomeni, onun şəxsiyyətinin ucalığı, fəvqəladə idarəçilik qabiliyyəti, yüksək intellekti nəticəsində dünyanın görkəmli siyasətçiləri və dövlət xadimləri arasında onun adı həmişə birincilər sırasında çəkilib. Azərbaycan coğrafi cəhətdən kiçik ölkə olsa da Heydər Əliyevin böyük siyasət adamı olaraq beynəlxalq miqyasda özünü təsdiq etməsinə heç vaxt mane olmayıb. Müxtəlif siyasi institutların, sosioloji mərkəzlərin keçirdiyi reyting sorğularında Azərbaycan prezidenti dünyanın ən nüfuzlu siyasətçiləri ilə bir siyahıda göstərilir. Təkcə belə bir faktı göstərmək kifayətdir ki, hələ bir neçə il bundan əvvəl Braziliyanın «Qolos planeti» qəzeti 9 dövlətin jurnalistlərinə «dünyanın hansı üç super siyasətçisinin adını çəkə bilərsiniz?» sualını vermiş və 6 dövlətin jurnalistləri birinci olaraq ümummilli lider Heydər Əliyevin adını çəkmişdir.

Ulu öndərimiz bu nüfuzu onun xalq və ölkə qarşısındakı əvəzsiz xidmətləri, özünün nəsillərə nümunə ola biləcək həyat fəaliyyəti, iti düşüncəsi, əqidə və məsləki ilə, onun rəhbərliyi dövründə Azərbaycanın demokratiya və müstəqillik yolunda atdığı uğurlu addımları ilə bağlıdır. Dünya siyasətçiləri, beynəlxalq ictimaiyyət və xalqımız Heydər Əliyevi Heydər Əliyev olduğuna görə deyil, vətən və dövlət qarşısında gördüyü işlərə, dünyada təhlükəsizliyin qorunmasına, düzgün və pozitiv inkişafa çalışdığına, siyasi və ictimai fəaliyyətinə görə qiymətləndirir. Bu səbəbdəndir ki, dünyanın ən görkəmli siyasi xadimləri, dövlət rəhbərləri, elm və mədəniyyət adamları Heydər Əliyev şəxsiyyətini

yüksək qiymətləndirir, ondan çox şey öyrəndiklərini bildirirlər. Onun haqqında deyilən söz, verilən qiymət bu gün də, sabah da lazımdır, bunlar tariximizin yaddaşına köçürülməlidir.

Ümummilli lider yüksək bəşəri keyfiyyətlərə, təvazökarlığa, hər şeydən öncə isə demokratik dövlət quruculuğu prinsiplərinə daim sadıq qalan şəxsiyyətdir. O, Azərbaycan tarixində bəlkə də yeganə siyasət adamıdır ki, fəaliyyəti yalnız konkret sahələri əhatə etmir, həm də ümumilli və global əhəmiyyətli problemlərin aradan qaldırılmasına xidmət edir. Onun xalq işinə sədaqəti, siyasi müdrikliyi, böyük dövlətçilik təcrübəsi, parlaq hafizəsi, geniş dünya-görüşü, polad iradəsi, mərdanə qətiyyəti, həssas qəlbi, möhkəm səbri, çox hövsələliyi, ədalətli olması, həmişə obyektiv mövqe tutması, yüksək intellekti və ziyalı mövqeyi, dolğun tədbirliyi və analitik zəkası, sadə davranışı, heyranəmiz enerjisi bir dövlət başçısı kimi onun ən yüksək keyfiyyətləridir. Heydər Əliyevin dərin məntiqli nitqi, natiqlik məharəti, söz demək bacarığı onu dinləyənləri məftun edirdi. Onun nitqi dərin və konkret, müzakirə olunan məsələni yüksək səviyyədə ümumiləşdirmək bacarığına malikdir. Prezidentin nitq və çıxışlarında artıq söz və ifadə, qeyri-dəqiq fakt və rəqəm olmurdu, fikirlərini son dərəcə cilalanmış şəkildə ifadə edirdi. O, məsələnin mahiyyətini açmağa, mövzunun milli mənafe, dövlətçilik mövqeyindən işıqlandırmaya xidmət edən məsələni ustalıqla göstərməyi bacarırdı.

Heydər Əliyevin dövlət və siyasət adamı kimi şəxsi

keyfiyyətləri, fəaliyyətinin həcmi, hərtərəfliliyi, qloballığı dostlarımızı sevindirdiyi, razı saldığı kimi, bir sıra bədxahları da heyrləndirirdi. «Onun təkbaşına gördüyü işi biz hamımız birləşib görə bilmədik» (Osipyan), «... bu adamın işinin nəticəsini bir neçə institutun təhlil etməyə gücü çatmaz» (Şahnazaryan), «onu yaxından tanıyanlardan biri kimi deyirəm, o, ölkəsinin xilasını üçün özünü də qurban verir» (Aqanbekyan).

Xalqımız qarşıya çıxan hər hansı çətin problemlərin həllini ulu öndər Heydər Əliyevdə görürdü. Bu, on illərlə formalaşmış fikirdir, özü də doğru və düzgün fikirdir. Ölkəmizin qarantı, milli iftixarımız və liderimiz olan Heydər Əliyev bütün problemlərin həll olunmasının öhdəsindən yüksək səviyyədə gəlirdi. Çünki o, bir neçə on il bundan sonra görülmək işləri bu gün həyata keçirməyi bacaran nadir keyfiyyətlərə malik siyasətçi və dövlət xadimi idi.

1.2. AZƏRBAYCAN DÖVLƏTİNİN MEMARI

Siyasət, dövlətçilik sənəti incəsənətə bənzər. İncəsənətdə olduğu kimi, siyasət sahəsində də çox zəhmət çəkməklə, xüsusi məktəblər qurtarmaqla dahilik zirvəsinə qalxmaq mümkün deyil. Bunun üçün həm də fitri istedad - allah vergisi lazımdır. İncəsənət aləminin Motsart, Beethoven, elə bizim Üzeyir bəy kimi dahiləri öz ölməz əsərlərini fitri istedadları sayəsində yaratmışlar. Siyasət dünyasının Bismark, Lloyd-Corcoran, Atatürk, Stalin, Ruzvelt, Çörçill kimi nəhəng simaları da bütün digər xüsusiyyətləri

ilə yanaşı, həm də fitri istedadları ilə fərqlənmişlər. Adı zəmanəmizin dövlətçilik və siyasət tarixinə əbədi yazılan, bu sahədə allah vergisinə malik olan dövlət xadimlərindən biri də nəhəng siyasətçi Heydər Əliyevdir.

Tarix boyu bir çox insanlar hakimiyyətə can atmış və bəzi hallarda da buna nail olmuşlar. Lakin hakimiyyətə gələnlərin heç də hamısı ondan ölkənin və xalqın mənafeyinə uyğun düzgün istifadə edə bilməmişlər. Məhz bunları nəzərdə tutaraq, böyük fransız mütəfəkkiri Pol Anri Holbax yazırdı: *“Hakimiyyət yalnız o vaxt böyük nemət olur ki, onu əldə edən adama təbiət və tərbiyə alicənablıq, qüvvətli ruh, geniş ürək, dərin ağıl, böyük təcrübə vermişdir”*.

Təbiət və tarixsə öz varlığında bu kimi ülvəi keyfiyyətlərin üzvi bir vəhdət halında birləşdiyi fenomenal şəxsiyyətləri çox az-az yetirir. Müasir dünya siyasətinin patriarxlarından olan Heydər Əliyev kimi. Məhz bu keyfiyyətlərin sayəsindədir ki, o öz hakimiyyətini səlahiyyətlərinin gücü ilə yox, şəxsiyyətinin qüdrəti ilə həyata keçirir, qarşısındakını zəkası və uzaqgörənliyi ilə əfsunlayırdı.

Heydər Əliyev 1923-cü il mayın 10-da Naxçıvan şəhərində, halal zəhmətlə dolanan Əlirza kişinin və İzzət xanımın ailəsində dünyaya göz açmışdır. O, çoxuşaqlı olan bu ailənin 4-cü övladı idi. Əksər həmyaşıdları kimi Heydər Əliyevin də ömür payına 30-cu illərin sosial-iqtisadi çətinlikləri, ailəyə maddi cəhətdən kömək etmək qayğısı düşdü. Buna baxmayaraq o, böyük iradə və çalışqanlıq göstərərək, 1939-cu ildə orta məktəbi əla qiymətlərlə bitirdi. Həmin ildə də Əlirza kişinin dostlarından aldığı

börə pulu yolxərci edib Bakıya gəldi. Azərbaycan Sənaye İnstitutunun memarlıq fakültəsinə daxil oldu.

1941-ci ildə Sovet İttifaqının Böyük Vətən müharibəsi başladıqda o da səfərbərliyə alındı. Lakin xüsusi keyfiyyətləri və bacarığı nəzərə alınaraq, Xalq Daxili İşlər Komissarlığı sistemində xidmətə göndərildi.

1944-cü ildə Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsində sırası ilə operativ işçi kimi əmək fəaliyyətini davam etdirdi, işdən ayrılmadan ADU-nin tarix fakültəsində təhsil aldı. Daha sonra isə Moskva və Leningradda xüsusi ali məktəbləri, partiya kurslarını bitirdi, mərtəbə-mərtəbə ucalaraq o zaman qeyri ruslara çox təsadüf hallarda verilən DTK general rütbəsinə qədər yüksəldi. Ən başlıcası isə çətin həyat məktəbinə, yüksək idarəçilik sənətinə yiyələndi.

Artıq 60-cı illərin sonlarına doğru Sovet dövlət və hökumət dairələrində kifayət qədər tanınan Heydər Əliyev Moskvanın diqqətini cəlb etmişdi. Bu dövr sosial-iqtisadi böhran keçirən, korrupsiya, səriştəsizlik, məsuliyyətsizliyin hökm sürdüyü Azərbaycanı yalnız bu cür dəmir iradəli, coşğun enerjiyə, iti ağıla və zəngin təcrübəyə malik dinamik bir lider ayağa qaldıra bilərdi. Belə də oldu. 1969-cu il iyulun 14-də Azərbaycan KP MK-nın I katibi seçilən Heydər Əliyev düz 14 il bu vəzifədə respublikanı idarə etdi. Bu illər ərzində Azərbaycan həyatının bütün sahələrinə yeni ab-hava gətirdi, qurdu, yaratdı, doğma respublikanı ucaltmaqla bərabər özü də ucaldı. Ən ali dövlət təltifləri ilə mükafatlandırıldı, lakin ən böyük mükafatı tükənməz el sevgisi, böyük ümumxalq məhəbbəti oldu.

Tarix kitablarından oxuyuruq ki, 20-30-cu illərdə SSRİ-də sənayeləşmə həyata keçrildi. Çoxları bilmir ki, bu, ucqarların soyulması və müflisləşdirilməsi hesabına Rusiyanın sənayeləşdirilməsi idi. Bunun nəticəsi idi ki, Azərbaycanda sənayeləşmə sahəsində elə ciddi uğurlar qazanılmadı. Əslində respublikamızda sənayeləşmə sözün həqiqi mənasında Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Onun rəhbərliyi, təşəbbüsü, bəzən də inadı və öz nüfuzundan istifadə etməsi nəticəsində 14 il ərzində Azərbaycanda 250-dən artıq sənaye müəssisəsi istifadəyə verildi. Hamısı da dövrün texnikasının və elminin son sözü ilə, əksəriyyəti də ittifaq büdcəsi hesabına.

Heydər Əliyevin gündəlik qayğısı və səyi nəticəsində Respublikada kənd təsərrüfatı, tikinti, nəqliyyat, rabitə demək olar ki, yenidən quruldu. Heydər Əliyev böyük bir metsenat səxavəti, qayğısı ilə elm, təhsil, mədəniyyət və incəsənətimizin həm qurucusu, həm himayəçisi, həm də pərəstişkarı oldu. Onun iti nəzərlərindən cəmiyyət həyatının heç bir sahəsi, hətta ilk baxışdan diqqəti cəlb etməyən bir guşəsi belə yayınmırdı.

Məsələn, Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu ilk illərdə aşkar etdi ki, Respublikada mövcud olan iki ali hərbi məktəbdə professor-müəllim heyəti və tələbələr arasında Azərbaycan millətindən olanlar barmaqla sayıla bilən qədər azdır. Bir neçə il bu sahədə lazimi işlər aparıldıqdan sonra vəziyyət tamamilə dəyişdi. Bununla bərabər SSRİ-nin ən nüfuzlu ali hərbi məktəblərinə hər il 800 nəfərdən artıq azərbaycanlı gənc təhsilə göndərildi. Bu

böyük dövlət adamı SSRİ dövlətinin ən möhtəşəm nəzərə çarpdığı 70-ci illərin sonlarında yalnız bir neçə nəfərin görə biləcəyi nadir uzaqgörənliklə İttifaqın içəridən dağılacağını görür, müstəqil Azərbaycana milli zabit kadrların necə vacib olduğunu bilirdi. Elə bu səbəbdən də Bakı şəhərində Cəmşid Naxçıvanski adına hərbi liseyin yaradılmasına nail oldu.

İllər ötdükcə Heydər Əliyevin siyasi nüfuzu, dövlətçilik təcrübəsi, diplomatik bacarığı artır, şöhrəti respublika hüdudlarını aşıb Sovet İttifaqına və beynəlxalq aləmə yayılırdı. 1976-cı ilin martında keçirilən partiyanın XXV qurultayında Heydər Əliyevin MK-nin Siyasi Bürosu üzvlüyünə namizəd seçilməsi də onun böyük siyasi yetkinliyinə, rəhbərlik və təşkilatçılıq bacarığına dövlət səviyyəsində verilən yüksək qiymət idi. Nəzərə almaq lazımdır ki, o zamanlar dünyanın bu nəhəng partiyasının 22 milyon nəfər üzvü, siyasi elita olan Siyasi Bürosunun isə cəmi 27 nəfər üzvü və üzvlüyə namizədi vardı.

1982-ci ilin noyabrında sovet lideri L.Brejnevin vəfatından sonra dövlət sükani başına gələn Y.Andropov həmkarı Heydər Əliyevin hansı potensial idarəçilik qabiliyyətlərinə malik olduğunu çox gözəl bilirdi. Məhz həmin günlərdə təkbətək görüşlərinin birində Y.Andropov onun SSRİ rəhbərliyinə gəlişi üzərində möhkəmcə israr etdi: *“Artıq bütün SSRİ-də sənə ehtiyac duyulur. Azərbaycan daha sənin üçün kiçikdir”*.

1982-ci ilin noyabrında olmuş Sov. İKP MK plenumunda isə Heydər Əliyev daha bir pillə yüksələrək MK

Siyasi Bürosu üzvlüyünə seçildi. SSRİ deyilən bu nəhəng dövlətin ali rəhbərliyində, Qazaxıstan lideri Kunayev istisna edilərsə, hələ heç bir türk-müsəlman millətinin nümayəndəsi bu cür irəli getməmişdi. Bir neçə gündən sonra isə ona yüksək bir vəzifə - SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin I müavini vəzifəsi həvalə olundu. Heydər Əliyev təqribən 5 il bu vəzifədə işlədi, özünün parlaq siyasi-mənəvi keyfiyyətlərini, yüksək təşkilatçılıq qabiliyyətini, çevik idarəçilik bacarığını burada da göstərdi. Bu illər ərzində İttifaqın, dünyanın bir çox mürəkkəb problemlərinin həllində yaxından və mütəmadi məşğul olmasına baxmayaraq, Azərbaycanı bir gün də unutmadı, doğma respublika üçün nə etmək mümkün idisə, hamısını etdi.

Türk-müsəlman dünyasının ən qatı düşmənlərindən biri olan Mixail Qorbaçov və onun ətrafındakı erməni mafiyası 1985-ci ildə hakimiyyətə gəldikdən sonra öz məkrli məqsədlərini həyata keçirmək yolunda Heydər Əliyevi ən başlıca maneə bilirdilər. Bu da təsadüfi deyildi. Partiya və hökumətdə öz xüsusi çəkisi, böyük nüfuzu, dövlətçilik məsələlərində dərin təcrübəsi olan bu müdrik siyasətçini Siyasi Bürodan uzaqlaşdırmadan Qorbaçov güruhu öz çirkin məqsədlərinə çatma bilməzdi. Və... tədricən təzyiqlər, sıxışdırmalar, dedi-qodular işə düşdü. 1985-ci ildə öz vəfalı dostu, ömür-gün yoldaşı Zərifə xanımı itirən Heydər Əliyevə 1987-ci ilin oktyabrında ikinci zərbə dəydi. Xəstəliyi bəhanə edilərək tutduğu vəzifələrdən uzaqlaşdırıldı.

Mərkəzdəki erməni mafiyası, Azərbaycanda isə

erməni xislətli nankorlar sanki bir himə bənd imiş kimi bunu gözləyirdilər. Heç bir ay keçmədi ki, Qorbaçovun yaxın əsəblərindən olan Aqambekyan Fransada ermənilərin "Qarabağ iddiaları" ilə çıxış etdi, "Humanite" qəzetinə müsahibə verdi. Azərbaycan mətbuatı böhtan və qərəzkarlıq kompaniyasında sanki Moskva mətbuatı ilə yarışdı. Lakin ən acınacaqlısı bu idi ki, Heydər Əliyevin hakimiyyətdən uzaqlaşdırılmasına sevinənlərin, əleyhinə böhtançı çizmə-qaralar yazanların xeyli hissəsi onun irəli çəkdiyi, çörək verdiyi nankorlar, vəzifə hərisləri idilər. Düşmənlər isə böhtan və hədyanlarla kifayətlənmir, Heydər Əliyevi fiziki cəhətdən məhv etməyə çalışırdılar. Bu böyük insan Moskvadakı bağ evində sanki günah işlətməmiş kimi nəzarətdə saxlanılır, hər addımı, hətta telefon danışığı və məktublaşması belə izlənilirdi.

Lakin tanrının hifz etməsi, vətən sevgisi, xalq istəyi, şəxsiyyətindəki yenilməzlik, polad iradə bütün qəsdləri və xəyanətkar planları boşa çıxardı...Və tariximizin ən həyacanlı, qorxulu, məsuliyyətli məqamlarından birində - 1990-cı ilin iyulunda bu böyük insan onu gözləyən, ona ehtiyacı olan xalqına döndü. Lakin bir zamanlar sevə-sevə tikib-qurduğu, yüz minlərlə insana mənzil verdiyi Bakıda Mütəllibov kimi vətən xainlərinin ucbatından ona bir mənzili də çox gördülər. Heydər Əliyev doğma ata ocağına - qədim Naxçıvana gəlməli oldu. Bu dönüş qalan ömrünü istirahətdə keçirmək istəyən, böyük siyasətdən, ali vəzifələrdən yorulan bir insanın təqaüdə çıxması demək deyildi. Bu dönüş böyük siyasətə ikinci qayıdışın, siyasətin

yeni zirvələrini fəth etmənin başlanğıcı idi. Rus yazıçısı Maksim Qorkinin “Şahin nəğməsi” əsərində qələmə alındığı kimi, “Göydə uçmaq üçün yaradılmışlar, yerlərdə yaşaya bilməzlər” ifadəsi sanki bu cür insanlar üçün deyilmişdi.

Doğma Naxçıvanda o, sevgi və hörmətlə əhatə olundu, yaşadığı ata ocağı isə insanların ziyarətgahına, inam və güvənə yerinə çevrildi. Ermənilər tərəfindən blokadaya alınmış, Azərbaycan rəhbərləri tərəfindən isə unudulmuş və taleyin ümidinə buraxılmış Muxtar Respublikada o, xalqı ilə baş-baş qaldı, soyuğa, elektrik enerjisinin olmamasına, hər cür məşəqqətlərə hamı ilə birlikdə sinə gərdi. 1991-ci ilin payızında xalqın tələbi və təkidi ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinə sədr, Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinə deputat seçildi.

Onun müdrik rəhbərliyi sayəsində Naxçıvan erməni təhlükəsindən xilas edildi, itirilmiş dövlətçilik atributları bərpa olundu, Muxtar Respublikanın bir qarış torpağı da düşməyə verilmədi. Azərbaycana 14 illik rəhbərlik etdiyi dövrdə olduğu kimi. Halbuki ta 1918-ci ildən 1969-cu ilə qədərki zamanlarda - Heydər Əliyevin hakimiyyətindən kənar dövrlərdə - Azərbaycan və eləcə də Naxçıvan torpaqları hissə-hissə, qarış-qarış satılmış, bir çox ərazilər ermənilərə ərməğan edilmişdi.

Bu müdrik insanın səriştəli siyasəti və uzaqgörən rəhbərliyi sayəsində Bakı inzibati mərkəz kimi qalsa da, Azərbaycanın ideoloji və siyasi mərkəzi Naxçıvan olmuşdu.

1993-cü ilin yayında öz tarixinin ən faciəli günlərini yaşayan Azərbaycan xalqı hamılıqla özünün yeganə pənahına üz tutdu. Cəbhələrdə məğlub olan, daxildə vətəndaş müharibəsi təhlükəsi ilə üz-üzə gələn, antitürk qüvvələr tərəfindən təklənən ulu bir xalq öz nicatını Heydər Əliyevdə göürdü. Öz “qalan ömrünü xalqına qurban demiş” 70 yaşlı müdrik el ağsaqqalının böyük siyasətə, dövlət sükanı arxasına ikinci qayıdışı beləcə başladı. Ulu bir xalqın yüz min illik tarix kitabının yeni səhifələri yazılmağa başlandı.

Heydər Əliyevin qətiyyəti, ağıllı siyasəti nəticəsində respublikada ictimai-siyasi sabitlik bərqərar oldu, qanunsuz silahlı dəstələr tərkisilah edildi, atəşkəsə nail olundu. Hüquqi, dünyəvi və demokratik dövlət quruculuğu prosesinə başlanıldı. İqtisadi islahatlar uğurla həyata keçirildi. İqtisadi inkişafdakı geriləmələrin qarşısı alındı. Neft strategiyası işlənib hazırlandı. Çoxpartiyalı sistem əsasında ali qanunverici orqan - Milli Məclis formalaşdırıldı. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası qəbul edildi. Xarici siyasətdə respublikanın strateji maraqları ciddi nəzərə alınaraq nəzərə cərpacaq uğurlar qazanıldı. Respublika həyatının bütün sahələrində əsaslı dəyişikliklərin əsası qoyuldu və sonrakı illərdə ciddi müvəffəqiyyətlər əldə edilməyə başlanıldı.

Gənc Azərbaycan Respublikasını dünyaya tanıdan ulu öndər öz müdrik və sülhsevər siyasətinə, dünyəvi düşmüş “Qarabağ problemini dinc vasitələrlə həll etmək sayəsindəki söylərinə görə bir çox ali beynəlxalq mükafatlara

layiq görülmüşdür. Onun “Azərbaycan dövlətçiliyi” gəmisinə istiqamət verən uzaqgörən siyasəti hələ bu gəmini, tanrının köməyi ilə, siyasət okeanının təlatümlü dalğalarından keçirib çox uzaqlara aparacaqdır.

Xalq şairi Xəlil Rza demişkən:

**Azadlıq Allahıtək əyləşib öz yerində,
Yerin, göyün nuru var peyğəmbər gözlərində,
Rahatlığı nur saçır, əzəməti dərində
Gedir, polad çiyində Kəpəz, Qoşqar boyda yük
Dədə Heydər Atatürk
Dərin, mavi gözləri işıq saçan od-ocaq,
Qaranlıqda işıqdır, o işığa yol açaq,
Məsləki varlığından yüz qat böyükdür-böyük
Dədə Heydər Atatürk
Dörd tərəf dağ, qiyamət, sərt qış, O güllü yazdır,
Sakit, mülayim səsi qaynar bir ehtirasdır.
Ərzurumdan Xəzərə şığıyan xan Arazdır,
Nəhrlidir Araztək, Dədə Heydər Atatürk**

On illər, yüz illər gəlib keçəcək... Bu fenomen, böyük dövlət xadimi və nadir şəxsiyyət haqqında hələ tarixçilər, siyasətçilər, alimlər çox yazacaqlar. Lakin, heç şübhəsiz ki, bütün bu yazılanların sonu mütləq belə bir fikirlə tamamlanacaq: Azərbaycanın mübarizələr və qələbələrlə dolu olan müasir tarixi Heydər Əliyevlə başlanır, onunla bağlıdır.

Biz də böyük dahi şəxsiyyət haqqında düşüncələrimizi “Allah vergisi” barəsində eşitdiklərimizlə başlayıb, onunla

da qurtarıyıq. Deyirlər ki, Ulu tanrı bəzi bəndələrinə öz yaratmaq qüdrətindən pay verir. Müasir Azərbaycan dövlətinin memarı Heydər Əliyev də belələrindəndir.

1.3. HEYDƏR ƏLİYEV – DÜNYA MİQYASLI SİYASƏTÇİ

Azərbaycan xalqının tarixində və taleyüklü məsələlərin həllində müstəsna xidmətləri olan bir sıra tarixi şəxsiyyətlər, görkəmli siyasət və dövlət adamları olmuşdur. Bunlar zaman-zaman xalqımızın tarixində gördükləri böyük işlər və əməllərlə yadda qalmış və unudulmamışdır. Belə tarixi şəxsiyyətlər içərisində Azərbaycan xalqının ümummilli lideri adını qazanmış görkəmli dövlət xadimi, dünya miqyaslı siyasətçi Heydər Əliyevin xüsusi rolu vardır. Çünki dövlət xadimlərindən ancaq bu dahi şəxsiyyət milli lider səviyyəsinə yüksəlmişdir. Milli liderliklə siyasi liderlik keyfiyyətlərinin bir dövlət adamında birləşməsi bəşər tarixində nadir rast gəlinən unikal haldır. Ulu öndər bu iki keyfiyyəti ehtiva etməklə bərabər, fəaliyyət göstərdiyi bütün digər sahələrdə də özünü məhz birinci şəxs kimi, lider kimi təsdiq etmişdir. Bu dahi insan Azərbaycan xalqının yaddaşında qurucu və xilaskar dövlət xadimi, milli lider və xalq məhəbbətini qazanan öndər kimi qalmışdır. Xalqımızın tarixi taleyində, mənəvi, siyasi və ictimai həyatında, dövlət quruculuğunda onun qədər misilsiz xidmətlər göstərən ikinci dövlət adamı tapmaq mümkün deyildir. Bu mənada o, xalqımızın milli iftixarı, ürəklərimizdə özünə yer tapan milli liderimiz, güvənc yerimiz, qürur

duyduğumuz və arxa bildiyimiz böyük Azərbaycanlı idi.

Heydər Əliyev dünyanın nadir, unikal, seçilən siyasət adamı idi. O, dünya siyasətinə təsir etmək gücündə olan lider idi. Liderlər var ki, siyasi fəaliyyət, dövlət idarəetməsi sahəsində uzun illər çalışıb püxtələşdikdən sonra tanınırlar. Elə adamlar da var ki, bu, onlarda fitrən mövcuddur, genlərində kodlaşdırılıb, bir sözlə ilahi vergidir. Buna Allahdan lider deyirlər. Heydər Əliyev məhz ikincilərdəndir. Digər vacib məqam səlahiyyət məsələsidir. Heydər Əliyev tək Azərbaycan səviyyəsində deyil, keçmiş ittifaq səviyyəsində, hətta Qərbi miqyasında sözünün keçəri, urvatı olan lider idi. O, beynəlxalq səviyyədə düşünməyi və təhlillər aparmağı bacarırdı. Bu iki məqam onu həmkarlarından əhəmiyyətli dərəcədə fərqləndirən professional cizgilərdəndir. Bu dahi insan tarixi yazan və yaradan, onu yönəltməyi və fəvqəndə durmağı bacaran, dövlət idarəçiliyi və siyasi təlimlər elminin mütəxəssatını öz fəaliyyəti ilə diqtə edən nadir şəxsiyyətlərdən biri idi. O təkə güclü təsərrüfatçı deyil, həm də sözlərinin çəkisi və sanbalı olan, kütləni arxasınca aparmağı, auditoriyanı inandırmağı bacaran bir siyasi xadim idi. Heydər Əliyev mahir psixoloq, insan qəlbinin dərin bilicisi idi. Buna görə də onun gələcəyi görmək qabiliyyəti başqalarına, həmkarlarına nisbətən daha güclü idi. Tarixi bəsirət, irəlini görmək nadir bir hissdır. Siyasi xadimlərin heç də hamısında bu hiss olmur. Təbiət bu keyfiyyəti yalnız seçilmiş adamlara – zamanəsini çox-çox qabaqlayan görkəmli mütəfəkkirlərə verir. Nəhəng siyasətçi Heydər Əliyev kimi. O, analitik düşüncə tərz

ilə, çətin vəziyyətlərdə soyuqqanlığını saxlamaq məharəti ilə, yüksək intellekti, dünya mədəniyyətinə bələdliyi ilə ətrafdakıları heyrləndirirdi.

Ulu öndəri xarizmatik lider, fenomenal şəxsiyyət adlandırırırlar. Müasir siyasi texnologiyalarda lider üçün harizma məsələsi çox vacib şərt hesab edilir. Heydər Əliyev məhz güclü xarizmatik şəxsiyyət, fenomenal siyasətçi və dövlət xadimi idi. Onun ən böyük gücü dərin, həm də universal biliyində, qətiyyətində, işgüzarlığında, hökmündə, qeyri-adi yaddaşında, tükənməz səbrində, müsahibini təmkinlə dinləmək bacarığında, uzaqgörənliyində, qarşısında qoyduğu məsələni həyata keçirmək qabiliyyətində, müdrikliyində, ən böyük siyasətçi keyfiyyətlərində, mahir diplomat olmasında, həmsöhbətinə təsir etmək gücünə malik olmasında idi. Xeyrixahlıq və alicənablıq, inam və etibar, təmkin və səmimiyyət, zəka, səbat, diqqət və b. cəhətlər Heydər Əliyevin fərdi naturasının özünə çalarları idi.

Heydər Əliyev böyük siyasət üçün yaranan, təkə bir ölkə miqyasında yox, dünya əhəmiyyətli məsələlərin həllində qətiyyətli sözünü deyə bilən nadir siyasətçi idi. Onun bu sahədəki fitri istedadı və fəvqəladə qabiliyyəti, hadisələrin və tarixin gedişatını öncə görmək məharəti siyasət aləminə qədəm qoyduğu ilk günlərdən özünü bürüzə vermişdir. Təsədüfi deyildir ki, onun atdığı addımlar, irəli sürdüyü problemlər, qəbul etdiyi qərarlar, söylədiyi fikirlər öz aktuallığı, düzgünlüyü və obyektivliyi və hər cəhətdən ölçülüb biçildiyindən ətrafdakıları heyrləndirmiş,

siyasət aləminin patriarxı adını qazandırmışdır. Hətta dünyanın ən görkəmli siyasət və dövlət xadimləri Heydər Əliyevlə məsləhətləşdiklərini, ondan öyrəndiklərini dönə-dönə etiraf etmişlər. Siyasətçilər bu dahi insanı «liderlərin lideri» adlandırırdılar. Onun siyasətinin gücü nədə idi?!

- Siyasi uzaqgörənliyində, fitri istedadında, müdrikliyində, ölçülüb-biçilmiş qərarlarında, qətiyyətliyində, siyasi iradəsində, dərin zəkasında, ensiklopedik biliyə malik olmasında, geniş dünyagörüşündə, milli maraqlara əsaslanmasında, tarixi şəraitdən düzgün baş çıxarmasında, zaman və məkan amilini qiymətləndirməsində, dözümlü və səbrliliyində, nəzəriyyəyə istinad etməsində və praktik həyatdan baş çıxarmasında – bir sözlə fenomenal şəxsi keyfiyyətlərində idi. Bu dahi siyasətçi zərgər dəqiqliyi ilə, ölçülüb-biçilmiş qərarlar qəbul edirdi. Onun fəaliyyəti haqsız yerə «təftiş» ediləndə belə irad tutulması, «nöqsan deyiləsi» olan bir fakt belə tapa bilməmişlər. Yarım əsrlik siyasi fəaliyyətin qızıl qaydası çoxları üçün təəccüblü idi. Təəccüb və möcüzələr, başqalarını şok vəziyyətinə salan faktlar yüzlərlədir. Elə bu keyfiyyətlər onu başqalarından fərqləndirirdi.

Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə uzaqgörən daxili və xarici siyasəti ilə ölkənin nüfuzunu artırmış, hərtərəfli inkişafına nail olmuş, müstəqilliyini əbədi və dönməz etmişdir. Kiçik bir ölkə Heydər Əliyevin uğurlu siyasəti sayəsində dünyada tanınan nüfuzlu bir dövlətə çevrilmişdi. 1993-cü ildə müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilən Heydər Əliyev siyasət

aləmində çox güclü, səriştəli və təcrübəli müdrik dövlət xadimi kimi qısa bir müddət ərzində xarici siyasət sahəsində böyük dönüş yaratdı. Dünyanın aparıcı dövlətləri, inkişaf etmiş ölkələri, beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycana ciddi diqqət yetirməyə başladılar. O, Qərbə integrasiya yolunu tutdu. Ən çətin anlarda belə Heydər Əliyev yenilməz siyasi iradə nümayiş etdirdi, milli dövlətçiliyin, milli mənafehlərin ifadəçisi kimi antiazərbaycan, antimilli qüvvələrin qarşısında sərəfə çevrildi, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin çəkilişi məhz bu böyük insanın qətiyyətli mövqeyinin, uzaqgörənliyinin nəticəsi kimi reallığa çevrildi.

Heydər Əliyev idarəetmənin ustası, siyasətin kamil bilicisi kimi bütün dünyada məşhur idi. Bu dahi insanın təliminə görə siyasət və uzaqgörənlik qarşılıqlı vəhdətdədir. Böyük öndər deyirdi ki, reallığı düzgün qiymətləndirən, keçmiş təcrübədən yaradıcılıqla istifadə edən, sosial-siyasi və iqtisadi problemlərin bütün spektrini, mürəkkəbliyini nəzərə alan, qəbul olunan qərarların mümkün nəticəsini irəlicədən görməyə imkan verən siyasi xətt hökmən uğur qazanmalıdır. Belə siyasət cəmiyyətin sabitliyinə, irəliyə doğru hərəkətinə və tərəqqisinə xidmət edir.

Heydər Əliyev uzaqgörən və ağıllı siyasətçi kimi nəyi nə zaman deməyi, hansı addımı nə vaxt atmağı bir zərgər dəqiqliyi ilə bacarırdı. Ulu öndər qeyd edirdi ki, *“biz nazik sapın üstü ilə gedirik. Odur ki, biz gərək bu siyasəti o qədər ağılla, o qədər məharətlə aparaq ki, Azərbaycanın milli mənafehləri müdafiə olunsun”*.

Onun siyasəti milli maraqlar üzərində qurulmuşdu. Xalqımızın və dövlətimizin elə bir problemi olmamışdır ki, həmin problemləri kimsə Heydər Əliyev yüksəkliyində dərk etmiş olsun. O, hər hansı problemə həsr olunmuş yığıncaqda məsələyə dərinləndirən bələdliyi, verdiyi suallar, qaldırdığı problem məsələlərlə həmin sahənin mütəxəssislərini belə heyrtləndirirdi. Çünki o, istər sənaye, istər kənd təsərrüfatı, istərsə də elm, maarif, mədəniyyət ilə bağlı məsələlərin müzakirəsində bütün iştirakçıları həmin sahənin əvəzedilməz bilicisi kimi idarə edirdi. Onun kimi təsərrüfatı təsərrüfatçıdan, tariximizi tarixçidən, incəsənətimizi sənətsünasdan, iqtisadiyyatı iqtisadçıdan yaxşı bilən, onun problemlərini həll etməyə istiqamətləndirən ikinci adam tapmaq mümkün deyildir. Heydər Əliyevin mülahizələri problemlərə dərinləndirən bələdlik, hadisələrin məğzinə, səbəb-nəticə əlaqələrinə nüfuz etmək xüsusiyyəti ilə seçilirdi. Azərbaycanın daxili siyasətini istiqamətləndirən, xarici siyasətini beynəlxalq hüquq normalarına uyğun, məqsədyönlü və tarazlaşdırılmış şəkildə aparan qətiyyətli dövlət xadimi çox hallarda ən tanınmış siyasətçiləri belə təəcübləndirir və onun ağıllı siyasətini birmənalı olaraq qəbul edirdilər. Elə bu cəhətlərinə görə ki, xalqımız onu əsrin böyük Azərbaycanlısı, xalqın xilaskarı, müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və Azərbaycanı dünyaya tanıdan insan kimi qəbul edir, hörmət bəsləyir və ürəkdən sevirdi.

Bu da bir həqiqətdir ki, dünyada tanınan, sevilən, şəxsiyyətinə, siyasi və dövlətçilik fəaliyyətinə çox böyük hörmətlə yanaşılan Heydər Əliyev haqqında söz demək,

fikir söyləmək o qədər də asan deyildir. Bu gün dünya ictimaiyyəti Azərbaycanı və onun liderini tanıyır, onu minnətdarlıqla xatırlayırsa, ünvanına ən xoş sözlər söyləyirsə, yüksək rəyini, fikrini deyirsə, bu özü xalqımız üçün böyük şərəfdir. Biz qürur duyuruq ki, xalqımızın dünyada bu səviyyədə sevilən, hörmət bəslənilən ümummilli lideri olmuşdur.

Heydər Əliyev fenomeni, onun şəxsiyyətinin ucalığı, fəvqəladə idarəçilik qabiliyyəti, yüksək intellekti nəticəsində dünyanın görkəmli siyasətçiləri və dövlət xadimləri arasında onun adı həmişə birincilər sırasında çəkilib. Azərbaycan coğrafi cəhətdən kiçik ölkə olsa da, Heydər Əliyevin böyük siyasət adamı olaraq beynəlxalq miqyasda özünü təsdiq etməsinə heç vaxt mane olmayıb. Ən məhşur, tanınmış siyasətçilərin reytinginin müəyyənəşdirilməsi üçün aparılan beynəlxalq sorğularda, siyasi institutların, sosioloji mərkəzlərin araşdırmalarında Heydər Əliyevin adının birincilər sırasında yer tutması onun siyasətdə, həyatda, dövlətçilik təcrübəsində qazandığı uğurların təsdiqi idi.

Ulu öndərimizin bu nüfuzu onun xalq və ölkə qarşısındakı əvəzsiz xidmətləri, özünün nəsillərə nümunə ola biləcək həyat fəaliyyəti, iti düşüncəsi, əqidə və məsləki ilə, onun rəhbərliyi dövründə Azərbaycanın demokratiya və müstəqillik yolunda atdığı uğurlu addamları ilə bağlıdır. Dünya siyasətçiləri, beynəlxalq ictimaiyyət və xalqımız bu dahi insanı Heydər Əliyev olduğuna görə deyil, vətən və dövlət qarşısında gördüyü böyük işlərə, dünyada təhlü-

kəsizliyin qorunmasına, düzgün və pozitiv inkişafa çalışdığına, siyasi və ictimai fəaliyyətinə görə qiymətləndirmişdir. Bu səbəbdəndir ki, dünyanın ən görkəmli siyasi xadimləri, dövlət rəhbərləri, tanınmış elm və mədəniyyət nümayəndələri Heydər Əliyev şəxsiyyətini yüksək qiymətləndirmiş, ondan çox şey öyrəndiklərini bildirmişlər. Onun haqqında deyilən söz, verilən qiymət bu gün də, sabah da lazımdır, bunlar tariximizin yaddışına köçürülməlidir.

Heydər Əliyev qlobal düşüncəli, geniş dünyagörüşlü nəhəng bir siyasətçi idi. O, realist bir insan olaraq hadisələrə pragmatik yanaşırdı, tarixi şəraitdən düzgün baş çıxarırdı, ölkənin taleyi üçün uğurlu qərarlar qəbul edirdi. Onun ağıllı və uzaqgörən siyasətində hər şeyin öz yeri və vaxtı var idi. O, beynəlxalq aləmdə tarazlaşdırılmış siyasətin, ölçülüb-biçilmiş fəaliyyətin ustası idi. Bu dahi siyasət adamı bütün fəaliyyəti boyu müdrik insan, qətiyyətli rəhbər, xalq məhəbbətini qazanan uzaqgörən siyasətçi və ağıllı dövlət xadimi olduğunu təsdiq etmişdir. İnanmaq çətindir ki, dünyada xalqa bu qədər yaxın ikinci bir siyasətçi olar. Siyasətçi üçün lazım olan keyfiyyətlərlə yanaşı, onda idarəetmə keyfiyyətləri, dövlətçilik təcrübəsi ən yüksək səviyyədə idi. Elə bunlar idi onun siyasətinin ucalığı, aliliyi, uzaqgörənliyi və heyratamizliyi. Heydər Əliyev siyasəti bütün dünyanı ehtiva edə bilir, düzgün istiqamətə yönəldirdi. Heydər Əliyevin beynəlxalq Atatürk sülh mükafatına layiq görülməsi onun dünyada apardığı sülh siyasətinə verilən qiymət idi. O, dünyanın bütün ölkələri və onların rəhbərləri ilə, hətta məkrli düşmənlərimizlə

də “sülh dili” ilə nəinki danışmağı bacarırdı, onlara da bunu aşılaya bilirdi. Ulu öndərimizin ən ali insani keyfiyyətləri, fenomen xarakteri, insanlarla dil tapmaq bacarığı, hərəni öz dilində danışdırmaq məharəti onu tanıyanların sevimlisinə çevirirdi. Hər dövlət xadiminə xas olmayan üstünlüklər ulu Tanrının Heydər Əliyevə verdiyi ən ali keyfiyyətlər idi. Görəsən bəşəriyyət belə nəcib, yüksək intellekti ilə seçilən dövlət xadimləri, siyasət nəhəngləri ilə çoxmu qarşılaşıb?! Təəssüf ki, buna heç də çox rast gəlinməyib. Heydər Əliyev kimi dövlət və siyasət adamları bəşəriyyətin, insanların xeyrinə, sülhün və əmin-amanlığın təmin edilməsinə yetərincə pay vermişlər.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri yüksək bəşəri keyfiyyətlərə, təvazökarlığa, hər şeydən öncə isə demokratik dövlət quruculuğu prinsiplərinə daim sadıq qalan böyük şəxsiyyət idi. O, Azərbaycan tarixində bəlkə də yeganə siyasət adamıdır ki, onun fəaliyyəti yalnız konkret sahələri əhatə etmir, həm də ümummilli və qlobal əhəmiyyətli problemlərin aradan qaldırılmasına xidmət edir. Onun xalq işinə sədaqəti, siyasi müdrikliyi, böyük dövlətçilik təcrübəsi, parlaq hafizəsi, geniş dünyagörüşü, polad iradəsi, mərdanə qətiyyəti, həssas qəlbi, möhkəm səbri, çox hövsələliyi, ədalətli olması, həmişə obyektiv mövqe tutması, yüksək intellekti və ziyalı mövqeyi, dolğun tədbirliliyi və analitik təfəkkürü, sadə davranışı, heyratamiz enerjisi...- bir dövlət başçısı kimi onun ən yüksək keyfiyyətləri idi. Heydər Əliyevin dərin məntiqli nitqi, natiqlik məharəti, söz seçmək bacarığı, auditoriya ilə ünsiyyət qurmaq

səriştəsi onu dinləyənləri məftun edirdi. Onun nitqi dərin və konkret idi, müzakirə olunan məsələni yüksək səviyyədə ümumiləşdirmək bacarığına malik idi. Ulu öndərin nitq və çıxışlarında artıq söz və ifadə, qeyri-dəqiq fakt və rəqəm olmur, fikirlərini son dərəcə cilalanmış şəkildə ifadə edirdi. O, məsələnin mahiyyətini açmağa, mövzunun milli mənafə, dövlətçilik mövqeyindən təhlil etməyə xidmət edən məsələni ustalıqla göstərməyi bacarırdı. Görkəmli siyasətçi üçün uzaqgörənlik, düzgün qərar çıxartmaq nə qədər əhəmiyyətlidirsə, rəvan nitqə, yüksək intellektə, təhlil etmək bacarığına yiyələnmək də bir o qədər vacibdir. Bu cəhətdən Heydər Əliyevə uyğun gələn siyasətçi çox azdır. Ümummilli lider Heydər Əliyevin ictimai-siyasi fəaliyyətinin obyektiv təhlili göstərir ki, o, başqalarından fərqli olaraq qeyri-adi zəkaya, böyük enerjiyə, islahatçı təfəkkürə, yüksək analitik təfəkkürə və yenilməz iradəyə malik siyasətçi idi. “Siyasət üçün doğulmuşlar siyasətdən əl çəkdikcə, siyasət onlardan əl çəkmir” - deymi tamamilə Heydər Əliyevə aid edilə bilər. Ona görə də bir sıra hallarda Heydər Əliyevi “siyasət nəhəngi”, “siyasət qros-meysteri”, “siyasət patriarxi”... kimi xarakterizə edirlər. Qüdrətli dövlət xadimi siyasət aləminin müəllimi idi. Onun müəllimliyindən çoxlarına pay düşmüşdür.

Xalqımız qarşıya çıxan hər hansı bir çətin problemlərin həllini, xilaskarlıq missiyasını Heydər Əliyevdə görürdü. Bu, on illərlə formalaşmış fikirdir, özü də doğru və düzgün fikirdir. Ölkəmizin fəxri, mili iftixarımız və liderimiz olan Heydər Əliyev bütün problemlərin həll olunmasının ön-

dəsindən yüksək səviyyədə gəlmişdir. Çünki o, bir neçə on il bundan sonra görəcək işləri bu gün həyata keçirməyi bacaran nadir keyfiyyətlərə malik uzaqgörən siyasətçi və təcrübəli dövlət xadimi idi. Onun siyasəti ölçülüb-biçilmiş, gələcəyə ünvanlanmış siyasət idi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevi dünyanı dəyişdirən insanlar cərgəsinə aid etmək olar. Müasirləri onun gördüyü işləri hələ layiqincə dəyərləndirməyiblər: onun Yer üzünə nə üçün gəldiyini və kim tərəfindən göndərildiyini tam dərk edə bilmək üçün hələ olduqca az vaxt keçib. XX əsr və XXI əsrin başlanğıcının görkəmli siyasətçilərindən və dövlət xadimlərindən biri olan Heydər Əliyevin ibrətamiz həyatı və heyratamız siyasi fəaliyyəti gələcək yüzilliklərdə hələ neçə-neçə siyasət adamına istiqamət verəcəkdir.

Bu gün ölkəmiz bu siyasətin uğurlarını hiss edir, onunla yaşayır və faydalanır. Bu siyasətin icraçısı ulu öndərimizin layiqli siyasi varisi cənab İlham Əliyevdir. Onun rəhbərliyi ilə Heydər Əliyev siyasəti yaşayır və uğurla davam etdirilir. Azərbaycan Respublikası Heydər Əliyev siyasəti ilə irəliləyir və yaşayır. Heydər Əliyev siyasəti Azərbaycanın uğurlarının əsasıdır, gələcəyə istiqamətlənmişdir. Onun siyasi kursu dövlət müstəqilliyimizin qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsi, Azərbaycanın beynəlxalq imicinin yüksəldilməsi, sosial-iqtisadi tərəqqiyə nail olması kimi ağır və tələyüklü məsələlərdə sınaqdan çıxmışdır.

Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkəmizdə bütün sahələrdə aparılan uğurlu islahatlar, əldə olunan nə-

ticələr xalqın sabaha olan inamını qat-qat artırmış, Heydər Əliyev yolunun layiqincə davam etdirildiyinə, memarı olduğu müstəqil Azərbaycanın etibarlı əllərdə olduğuna möhkəm əminlik yaratmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyev siyasətinin Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsini aydın görən xalqımız bu siyasəti yüksək dəyərləndirir və Prezidentimizin ətrafında daha sıx birləşirlər. Cənab İlham Əliyev ulu öndərin siyasi kursunu layiqincə davam etdirməklə, xalqımızın və dövlətçiliyimizin bu kursun mahiyyətindən doğan milli maraqlarını beynəlxalq miqyasda təmin edir. Heydər Əliyev siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi müstəqilliyimizi möhkəmləndirir, dövlətçiliyimizi qüdrətləndirir və nəticədə beynəlxalq aləmdə Azərbaycan Respublikasının rol və nüfuzunu artırır.

1.4. HEYDƏR ƏLİYEVİN SIYASİ FƏALİYYƏTİNDƏ TÜRK DÜNYASI MƏSƏLƏLƏRİ

Türklərin tarix boyu dünya birliyi ilə fəal münasibətləri Yer üzünün bütün nöqtələrinə səpələnmiş bu əzəmətli xalqın nümayəndələri arasında böyük mütəfəkkirlərin, qüdrətli dövlət xadimlərinin yetişməsinə şərait yaratmışdır. Türk dünyasının fəxri olan ulu öndər Heydər Əliyev də XX əsrdə Azərbaycan xalqının yetirdiyi böyük dühalardan biri kimi ehtiramla xatırlanır. Heydər Əliyevi başqa tarixi şəxsiyyətlərdən fərqləndirən başlıca xüsusiyyətlər onun qeyri-adi zəka realizminə, yüksək təşkilatçılıq bacarığına, hadisələri müşahidə və təhlil etmək sahəsində unikal qa-

biliyyətə malik olmasıdır. Heydər Əliyev dühasının şöhrəti bir xalq, bir ölkə, bir qitə çərçivəsinə sığmayıb, bütün dünyaya yayılmışdır.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev 34 illik siyasi və dövlətçilik fəaliyyəti dövründə Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı, müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi, dünya birliyində layiqli yerini tutması üçün yorulmadan və əzmlə çalışmış və buna əsasən nail olmuşdur. Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusudur. Bu dahi şəxsiyyətin siyasi-ideoloji fəaliyyəti təkcə Azərbaycanla məhdudlaşmayıb bütövlükdə türk dünyasını, ümumən dünyanı əhatə edir. Təsədüfi deyildir ki, Heydər Əliyev bütün dünyanın etiraf etdiyi görkəmli lideridir.

Heydər Əliyevin hakimiyyətinin birinci mərhələsində türk və müsəlman dünyası istiqamətində siyasətini yeridərək sovet rəhbərliyi onun tövsiyyələrini dinləyir və nəzərə alırdı. Ulu öndərin baxışları və fəaliyyətində Türkiyə və türk dünyası ilə əlaqələrin qurulub inkişaf etdirilməsi xüsusi yer tuturdu. Onun bu sahədəki mövqeyi Azərbaycan daxilindəki fəaliyyətdə, SSRİ-nin türk xalqlarına münasibətdə, Türkiyə və türk dünyası ilə əlaqələrin qurulub inkişaf etdirilməsində özünü büruzə verirdi. O öz fəaliyyətində Türkiyəyə, türk və müsəlman dünyasına daha geniş baxaraq onları vəhdətdə görürdü. Heydər Əliyev bu məsələdə özünün mükəmməl nəzəri biliyi və nəhəng praktik fəaliyyəti ilə seçilirdi. Türk və müsəlman xalqları arasında mədəni əlaqələrin gücləndirilməsinə xüsusi əhə-

miyyət verən Heydər Əliyev bu istiqamətdə fəaliyyət göstərirdi.

Azərbaycanda qazax şairi A.Kunanbayevin 125, özbək yazıçısı M.Şeyxzadənin 70 illiyi qeyd edildi, Özbəkistanda Azərbaycan mədəniyyəti günləri, Azərbaycanda Özbəkistan ədəbiyyatı və incəsənəti günlərinin keçirilməsinin çox böyük əhəmiyyəti oldu.

Heydər Əliyev SSRİ ilə Türkiyə arasında dostluq münasibətlərinin yaranmasına çalışırdı. Nəticədə, Sovet rəhbərlərinin türk dünyasına, SSRİ-nin türk xalqlarına normal münasibəti yaranmışdı. Bunun nəticəsi kimi, Türkiyə prezidentinin, xarici işlər nazirinin, siyasi və dövlət xadimlərinin Azərbaycana səfərləri reallaşdı. Azərbaycanla Türkiyə arasındakı mədəni əlaqələr genişləndirdi.

XX əsrin 80-ci illərinin əvvəllərində ulu öndər Heydər Əliyev öz şəxsiyyəti ilə türkçülük düşüncəsini, türkçülük faktını SSRİ kimi nəhəng imperiyanın ən ali iyerarxiyasına qədər gətirib çıxarmışdı. Təsadüfi deyil ki, SSRİ rəhbərlərindən biri kimi Moskvada keçirdiyi illərdə dünya Heydər Əliyevi, əsasən, bir təqdimatla tanıyırdı: «Kremlə ucalan türk bayrağı».

Ümummilli liderin türk dünyasının problemləri ilə ardıcıl şəkildə məşğul olmağa başladığı mərhələ isə, əsasən, 1993-cü ildən xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdışından sonraya təsadüf edir. Heydər Əliyevin türk dünyasının gələcəyi ilə bağlı baxışlar sistemində müstəqil türk dövlətləri ilə əlaqələr mühüm yer tutur: türk dövlətlərinin müstəqilliyinin müdafiəsi, mövcud imkanlar çərçivəsində

türk dünyasının birliliyinin təmin olunması, bu birləşmənin narahat dünyamızda nizam yaradılması məqsədinə xidmət etməsi, Azərbaycanın iqtisadi, siyasi, ictimai problemlərinin həllində türk dünyasının imkanlarından istifadə edilməsi, türk dünyasının qüvvələrinin birləşdirilməsi və birgə hərəkətinin təmin edilməsi, türk dünyasının beynəlxalq nüfuzunun daha da gücləndirilməsi və bunun üçün müstəqil türk dövlətlərinin imkanlarından istifadə edilməsi.

Heydər Əliyev bu məqsədlərin həyata keçirilməsində Türkiyə Cümhuriyyətinin rolunu həmişə yüksək qiymətləndirmişdir. Ulu öndərin hakimiyyətə qayıdışından sonra Azərbaycanla Türkiyə arasında strateji tərəfdaşlıq münasibətləri əbədi və dönməz xarakter almışdır.

Tarixi-siyasi, dini, milli-mənəvi köklərə bağlı Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin bütün sahələrdə sürətli inkişafı Mustafa Kamal Atatürkün «Azərbaycanın sevinci bizim sevincimiz, kədəri bizim kədərimizdir», Heydər Əliyev isə «Biz bir millət, iki dövlətlik» tezislərinə əsaslanmışdır.

Müstəqilliklərini yenidən əldə etmiş türk dövlətlərinin qarşılıqlı əlaqələrində ikitərəfli münasibətlərlə yanaşı, dövlət başçıların sammitləri də xüsusi yer tutur. Azərbaycan bu mötəbər tədbirlərdə həmişə intensiv iştirak etmiş, ümumtürk dəyərlərinin dirçəlməsi yönündə xüsusi fəallıq göstərmişdir. Ulu öndərimiz türk dövlət başçılarının zirvə toplantılarının əhəmiyyətindən bəhs edərək demişdir: *«Şübhəsiz ki, zirvə toplantısı bizim xalqımızın (türk xalqlarının – İ.H.), müstəqil ölkələrimizin bu günü və gələcəyi*

üçün əhəmiyyətli yoldur. Yəni bizim türk mənşəli, türkdilli xalqlarımızın, tarixi, milli, mənəvi ənənələri eyni və yaxud bənzər olan xalqlarımızın hər birinin müstəqil dövlət kimi mövcud olması, onların həm dövlətlərarası əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi, möhkəmləndirilməsi, həm də bu əlaqələrdən istifadə edərək tarixi irsimizi, keçmişimizi canlandırmaq və onun əsasında xalqlarımızı daha da yaxınlaşdırmaq dünyanın indi mürəkkəb proseslər gedən bir dövriyədə çox mühümdür. Ona görə də mən bu görüşə böyük əhəmiyyət verirəm. Orada hansı sənədin imzalanıb-imzalanmamasından asılı olmayaraq, elə bu görüşlərin özü, fikir mübadiləsi, həmin ölkələrin prezidentlərinin ünsiyyəti-bunlar hamısı respublikamızın həm iqtisadi, həm mədəni, elmi, həm də bütün başqa sahələrdə bundan sonra da bir-biri ilə sıx əlaqələr yaratması üçün imkanlar açacaqdır».

Türkdilli dövlət başçılarından V zirvə görüşündə çıxış edən ulu öndər Heydər Əliyev türkdilli dövlət başçılarından diqqətini regional integrasiya prosesinə təkən verəcək layihələrin hazırlanmasına yönəltdi. Həqiqətən də, sonrakı illərdə dünyanın siyasi mənzərəsini dəyişən «Əsrin müqaviləsi», «Böyük ipək yolu», TRASEKA, TASİS proqramları kimi global layihələrin həyata keçirilməsində, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının, Türksöyün, Türk Yazarlar Birliyinin yaradılmasında Heydər Əliyevin müstəsna xidmətləri olmuşdur. Məhəmməd Füzulinin 500, türk dünyasının ana kitablarından olan «Kitabi-Dədə Qorqud»un 1300 illik yubileyinin YUNESKO səviyyəsində keçirilməsi,

Azərbaycanın müstəqil türk dövləti kimi bütün dünyada tanınması, türk dövlətləri başçılarından zirvə görüşlərinin təşkili, türk dünyası üçün onlarla təyüklü məsələlərin irəli sürülməsi və müzakirəsi ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Ümummillə lider Heydər Əliyev dövlətçilik fəaliyyətində türk dünyasının böyük öndəri Atatürkün dövlət quruculuğu təcrübəsinə həmişə böyük əhəmiyyət vermiş, onun irsinin öyrənilməsi və təbliğini vacib hesab etmişdir. Heydər Əliyev dəfələrlə qeyd etmişdir ki, Atatürk yalnız progressiv ideyalar irəli sürməklə kifayətlənməmiş, bu ideyaları həyata keçirmiş, qurmuş olduğu dövləti möhkəmləndirmək üçün tarixi stimullar müəyyən etmiş, zəngin ideya qaynaqları aşkara çıxarmışdır. Ulu öndər qeyd etmişdir ki, Türkiyə Cümhuriyyəti Mustafa Kamal Atatürkün yalnız fəaliyyəti nəticəsində deyil, həm də qəhrəmanlığı nəticəsində yaranmışdır.

Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev Atatürkü XX əsrin ən böyük şəxsiyyətlərindən biri hesab etmiş, yüksək dəyərləndirmiş, onun müdrikliyini, dahiliyini, xalqına əvəzsiz xidmətlər göstərdiyini dəfələrlə qeyd etmişdir: «*Mustafa Kamal Atatürk dünyada XX əsrin ən böyük şəxsiyyətlərindən biridir. Dövlət adamı kimi, siyasət adamı kimi və dövlət başçısı kimi. Ölümündən sonra da Türkiyə xalqı onun qoyduğu yol ilə gedir. Görün, yol nə qədər doğru-düzgün qurulub ki, o yoldan nə sağa, nə sola dönmək mümkün deyil. Bu, Mustafa Kamal Atatürkün müdrikliyini göstərir*».

Ümummilli lider Heydər Əliyevə sülh uğrunda apardığı mübarizəyə görə beynəlxalq «Atatürk Sülh Mükafatı» təqdim olunması (1999) münasibətilə onun dediyi sözlər Atatürkün və Türkiyənin təcrübəsinin Azərbaycan üçün nə demək olduğunu çox aydın şəkildə göstərir: *«Mənə böyük Atatürkün adını daşıyan Beynəlxalq Sülh Mükafatı təqdim olunubdur. Bu mənim üçün, bütün Azərbaycan xalqı üçün, müstəqil Azərbaycan dövləti üçün böyük şərəfdir. Mən bununla fəxr edirəm. Atatürkün şəxsiyyəti, onun yaratdığı Türkiyə Cümhuriyyəti mənim üçün örnekdir. Mən buna daim sadıq qalacağam».*

Atatürkün irsini öyrənmək və təbliğ etmək üçün 2001-ci ildə Bakıda görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin sərəncamı ilə «Atatürk Mərkəzi» yaradıldı. Həmin mərkəzin açılışında çıxış edən Heydər Əliyev demişdir: *«Atatürkün həyatını, fəaliyyətini daim öyrənmək lazımdır. Bizdəki Atatürk mərkəzi bu işləri görəcəkdir. Atatürkün indiyə qədər Azərbaycanla əlaqədar dediyi sözləri, gördüyü işləri, naməlum qalan cəhətləri aşkara çıxaracaqdır... Atatürkün ideyalarını yaymaq, təbliğ etmək və xalqımıza çatdırmaq, həm də bu ideyalardan faydalanmaq, istifadə etmək sahəsində çox işlər görmüşəm. Bu, bir siyasi xadim, lider və Prezident kimi mənim fəaliyyətimdə çox böyük yer tutur».*

Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevi çox düşündürən problemlərdən biri də türk dövlətlərinin iqtisadi-mədəni yaxınlaşması, birliyi məsələləri, bu mühüm məsələlərin həyata keçirilməsi yollarının nəzəri əsaslarının

işlənib hazırlanması olmuşdur. Bu məsələlər isə Heydər Əliyevin yeni dövr türk birliyi strategiyasının yalnız bir qismini təşkil edir.

O, 90-cı illərin əvvəllərində, xüsusən SSRİ dağıldıqdan sonra yaranmış beş yeni müstəqil türk dövlətinin arasındakı ictimai-siyasi əlaqələrin həтта qırılmaq səviyyəsinə gəlib çatdığını görür və bu məsələ onu ciddi narahat edirdi. Ulu öndər görürdü ki, bu dövlətlərdən hər biri öz problemlərini təkliddə həll etməyə çalışır, dil bir, din bir, qan bir qardaşlarının köməyinə müraciət etməyə, qardaş yardımından bəhrələnməyə nədənsə az meyl göstərirlər.

Belə bir şəraitdə türk dövlətlərindən hansısa biri təşəbbüsü ələ almalı, türk xalqlarını əməkdaşlığa, birliyə, birgə fəaliyyətə yönəltməli idi. Türkiyə böyük dövlət kimi yeni yaranmış türk dövlətləri ilə iqtisadi və mədəni əlaqələri genişləndirmək üçün cəhdlər göstərirdi. Lakin türk dövlətlərini və xalqlarını öz tarixi köklərinə istiqamətləndirmək kimi xeyirxah məqsəd güdən nisbətən məhdud miqyaslı işlərin özü belə, özünü keçmiş SSRİ-nin varisi sayan Rusiyada böyük qısqançlıqla qarşılanırdı. Eyni zamanda, Türkiyənin belə cəhdləri Avropa dövlətlərində və ABŞ-da birmənalı qarşılanmırdı. Digər tərəfdən, yeni müstəqilliyini qazanmış türk respublikalarının başçıları hələ Moskvanın adamı olaraq onlara xidmət edirdilər və bu adamların siyasi birliyə nail olmaq, tarixi soykökə qayıtmaq istiqamətində çalışmalarına ümid etmək doğru olmazdı. Çünki onlar psixoloji cəhətdən buna hələ hazır deyildilər. Odur ki, bu təşəbbüsü məhz yeni müstəqillik qazanmış türk

dövlətlərindən biri öz üzərinə götürməli idi. Belə bir lider ömrünün çox hissəsini siyasətə və dövlət işlərinə həsr etmiş Heydər Əliyev ola bilərdi. Çünki onu bütün türk xalqları görkəmli dövlət xadimi, türk dünyasının böyük oğlu kimi tanıyırdı. Heydər Əliyev həm də türk dünyasının problemlərini, onları yaxınlaşdırmaq yollarını dərinlən bilirdi. Ona görə də, ulu öndər hesab edirdi ki, türk xalqlarının yaxınlaşması zəruridir və müstəqil türk dövlətləri başçılarının toplantıları bu istiqamətdə əhəmiyyətli rol oynaya bilər və oynamalıdır.

Ümummilli lider türk xalqlarının yaxınlaşması zəruriliyindən bəhs edərək demişdir: *«Mən bu gün həqiqətən qeyd etmək istəyirəm ki, bizim xalqlarımız əsrlər boyu bir-birinə yaxın dost olmuşlar. Biz bir kökdənlik, bir-birini xalqlarıq. Bizim milli ənənələrimiz çox yaxındır, bir-birinə bənzərdir, oxşardır. Ona görə də bunlar hamısı xalqlarımızı hələ biz müstəqil olmadığımız vaxtda, ayrı-ayrı dövlətlərin əsarəti altında yaşadığımız vaxtda da bir-birimizdən ayırmayıb, bir-birimizə bağlayır, bir-birimizlə daha sıx əlaqədə saxlayır. İndi isə xalqlarımız öz müstəqilliyini əldə edəndən sonra, müstəqil dövlət kimi dünyada tanınandan sonra biz tarixi ənənələr əsasında, həmin fundamental əsaslar üzərində bundan sonra da irəliyə getməliyik, inkişaf etməliyik».*

Bu günədək türkdilli ölkələrin dövlət başçılarının on zirvə görüşü keçirilmiş və bu görüşlərdə müzakirə olunan məsələlər və imzalanan «İstanbul bəyannaməsi», «Bakı bəyannaməsi», «Naxçıvan bəyannaməsi» və başqaları

türkdilli dövlətlərin iqtisadi və mədəni əlaqələrinin artırılması və birliyi istiqamətində irəliyə atılmış çox mühüm addımlardır və bu gün də davam edir.

Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev türk dövlətlərinin, ümumən türk dünyasının birliyinə heç zaman sadəcə etnik köklərin ümumiliyinə əsaslanan mədəni-etnoqrafik birlik kimi baxmaqla kifayətlənməmiş, bu birliyin siyasi perspektivlərinə xüsusi diqqət yetirmişdir.

Türk dünyası ərazi və əhali etibarilə çox genişdir. Bura Türkünstan, Mərkəzi Asiya, Yakutiya, Sibir türkləri daxildir. Volqaboyu türkləri-tatarlar, başqırdlar, çuvaşlar daxildir; Şimali Qafqaz türkləri daxildir... Onların hamısı Sovet dövründən keçmişlər, indi isə Rusiyanın vətəndaşlarıdır. Ona görə də Heydər Əliyev Azərbaycanla, eləcə də digər türk dövlətləriylə Rusiya arasındakı iqtisadi, siyasi, mədəni münasibətlərin inkişafına, qarşılıqlı əlaqələrin intensivliyinə həmişə xüsusi önəm vermiş, Rusiya türklərinin milli özünüdərk və özünümüdafiə imkanlarının genişlənməsinə türk dünyasının ümumi yüksəliş strategiyasının üzvi tərkib hissəsi kimi baxmışdır.

Heydər Əliyev uzaqgörən, qətiyyətli, eyni zamanda səbrli, hadisəni mahiyyətindən, təsadüfi zərurətdən ustalıqla ayıran görkəmli dövlət xadimi idi. Bu isə ona Türkünstan respublikaları ilə münasibətdə çox geniş səlahiyyətlər verirdi. Digər tərəfdən, Mərkəzi Asiya türklüyünün Türkiyəyə, oradan da qərbi Avropaya yolunun ən kəsəsi Azərbaycandan keçir.

Türk dünyasının sevimlisi, görkəmli siyasi və dövlət

xadimi, ümumilli lider Heydər Əliyevin türk dünyasının yüksəlişi barədəki strateji mövqeyini onun aşağıdakı sözləri çox aydın və açıq şəkildə əks etdirir: *«Özünü yeni yüksəliş dövrünü yaşayan çağdaş türk dünyası bəşər sivilizasiyasına yeni, misilsiz nümunələr vermək iqtidarındadır. Bu gün öz suverenliyini əldə etmiş bir çox türk cümhuriyyətlərinin bu sıraya qoşulması türk dünyasının gələcəyinə işıqlı ümidlər oyadır. İqtisadi, siyasi və mədəni həyatın sıx telləri ilə birləşməyə başlamış türk xalqları yeni dünyanın mühüm amillərindən birinə çevrilməkdədir»*.

Azərbaycanın ümumilli liderinin türk dünyasının qarşılıqlı əlaqələrinin yüksəlişi strategiyası bu gün də uğurla davam etdirilməkdədir.

1.5. MUSTAFA KAMAL ATATÜRK VƏ HEYDƏR ƏLİYEV: TARİXİ MİSSİYALARDA OXŞARLIQ

Türk dünyası həmişə bəşəriyyətə ünlü tarixi şəxsiyyətlər bəxş edib. Belə tarixi şəxsiyyətlər içərisində xalqın və millətin öndəri, milli lideri adını qazanan Mustafa Kamal Atatürk və Heydər Əliyev xüsusi yer tutur. Onlar türk dünyasının, türk xalqlarının böyük tarixi şəxsiyyətləridir. Heydər Əliyev də Mustafa Kamal Atatürk kimi öz millətini sevən, dövlətçiliyin memarı və əsgəri olan dahi şəxsiyyətdir. Bu iki tarixi şəxsiyyəti bir-birindən ayırmaq olmur. Onların həm həyatında, həm fəaliyyətlərində, həm də tarixi missiyalarında çox böyük oxşar cəhətlər vardır. Hər ikisi bahar fəslində - may ayında doğulmuş, hər ikisinin atalarının

adı Əlirza olmuş, hər ikisi hərbi kimi, dövlət xadimi kimi xalqına və dövlətinə xidmət etmiş, hər ikisi öz xalqlarının xilaskarlıq missiyasını yerinə yetirmişdir.

Mustafa Kamal Atatürklə Heydər Əliyev ayrı-ayrı zaman və məkanlarda yaşasalar da eyni bir tarixi missiyanı yerinə yetiriblər. Onların millətə, Vətənə, dövlətə məhəbbəti, məqsəd və amallarında oxşarlıq bunu deməyə əsas verir. Türk dünyasının bu iki öndərinin adı həmişə qoşa çəkilməli, fəaliyyət və tarixi xidmətləri qeyd edilməlidir.

XX əsrin birinci qərinasında Mustafa Kamal Atatürk öz milləti və dövləti naminə etdiyini və sonrakı mərhələlərdə etmək istədiyini XX əsrin son qərinasında Heydər Əliyev Azərbaycanda həyata keçirdi.

Şəxsiyyətin cəmiyyət qarşısındakı rolunu vaxtı ilə böyük Atatürk çox yüksək qiymətləndirərək demişdir: *«Ən böyük şəxsiyyət özündən çox mənsub olduğu cəmiyyəti düşünən, onun varlığının və xoşbəxtliyinin qorunması yolunda həyatını verən insanlardır»*.

Heydər Əliyev isə bu barədə keçən əsrin sonunda belə deyib: *«Dövlətçilik haqqında düşünən adam – həm adi vətəndaş, həm də dövlət işində işləyən, xüsusən, dövlətə başçılıq edən heç vaxt öz canı haqqında düşünməməlidir»*. Bu fikrin daha bir nümunəsi: *«Əgər kimsə Azərbaycanın dövlətçiliyinə xəyanət edəcəksə, mən son damla qanıma qədər mübarizə aparacağam. Azərbaycanın dövlətçiliyinin, müstəqilliyinin keşiyində bir vətəndaş kimi, bir prezident kimi də durmuşam, duracağam və bu yolda hər dəqiqə, hər gün şəhid olmağa hazıram»*.

Atatürklə Heydər Əliyev şəxsiyyətində millətə, dövlətə olan məhəbbət, şəxsi hisslərdən çox-çox yüksəkdir. Atatürk dağılmış bir imperiyadan Türk Cümhuriyyəti yaratdı. İndi Türkiyə dünyanın qüdrətli dövlətlərindən biri sayılır. Bu səbəbdən də türk xalqı Atatürkü özünə öndər sayır.

Heydər Əliyev də dağılmış, dövlətçiliyi məhv olmaq təhlükəsi qarşısında qalmış bir məmləkətdən Azərbaycan adlı müstəqil bir dövlət yaratdı. İndi Azərbaycan dünya miqyasında öz sözünü deyə bilir. Deməli, bu missiyanı yerinə yetirən Heydər Əliyev də xalqın öndəridir. Beləliklə, Ümummilli liderimiz çətin siyasi və sosial şəraitdə demokratik və hüquqi bir dövlət quraraq özünün «şah əsəri»ni yaratdı.

«Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin banisi və qurucusudur», «Azərbaycan dövləti Heydər Əliyevin şah əsəridir», «Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarıdır» ifadələri Heydər Əliyevin millət və dövlət qarşısında xidmətlərinin etirafıdır. İndi fəxrlə deyirik ki, zaman ötdükcə bu fikir Azərbaycan vətəndaşının hafizəsində özünə layiqli yer tutur, ümummilli fikrin ifadəsinə çevrilir.

1934-cü ildə «Atatürk – türklərin atası» soyadını qazanan Mustafa Kamal paşa tarixə təkcə türk xalqının azadlıq hərəkatının lideri kimi yox, həm də yeni türk dövlətinin banisi kimi daxil olmuşdur.

Birinci Dünya müharibəsində məğlub olan türk xalqı Qazi Mustafa Kamalın başçılığı altında Anadoluda milli

azadlıq hərəkatına başladı. Onun rəhbərliyi və bilavasitə iştirakı ilə çox ağır siyasi-iqtisadi şəraitdə Türkiyə torpağı yadelli işğalçılardan təmizləndi. Bu zaman Atatürk mübarizəsini paytaxtdan yox, regionlardan – Ərzurum və Sivasdan başladı. Ərzurum və Sivas konqreslərinin qərarı ilə ilk hakimiyyət strukturları formalaşdırıldı. Böyük qələbənin qazanılmasında türk millətinin varlığı bütün dünyaya elan edildi. Atatürk bu zəfərə istiqlal savaşı nəticəsində, lakin həm də zəkası, iradəsi və uzaqgörən siyasəti nəticəsində nail oldu. Böyük öndərin sonrakı mərhələlərdə qəbul etdiyi radikal qərarlar türk xalqının qəlbindəki imperiya hisslərinə üstün gələrək, ölkəni sosial-iqtisadi inkişaf yoluna yönəldə bildi. Onun ikinci radikal addımı xəlifəliyi ləğv etmək oldu. Türkiyə demokratik inkişaf yoluna qədəm qoyaraq Avropanın qüdrətli və demokratik dövlətlərindən birinə çevrildi. Atatürk cəmiyyətin mənəvi-ideoloji sferasında da radikal dəyişikliklər etdi. Dini dövlətdən ayırdı. Əsrlərdən bəri Osmanlı imperiyası islam dininin təbliğatçısı olmuşdu. İctimai fikrin əksinə getmək o dövrdə böyük cəsurluq tələb edirdi. Amma Atatürk böyük türk dövləti yaratmaq naminə bu addımı atdı.

Latın əlifbası əsasında yeni türk əlifbasının hazırlanması, Avropa standartlarına önəm verilməsi isə Türkiyəni Avropaya yaxınlaşdırdı. Lakin onun radikal addımları cəmiyyət tərəfindən maneələrlə qarşılanmadı. Çünki xalq öz xilaskarına inanırdı.

Heydər Əliyevə də paytaxtda – Bakıda yaşamağa imkan vermədilər. O, anadan olduğu doğma torpağa –

Naxçıvana qayıtdı. Burada yaşadı, Azərbaycan parlamentinə və Naxçıvan MR Ali Sovetinə deputat seçildi. Dahi öndəri də 1993-cü ildə hakimiyyətə xalqın ona inamı gətirdi. Azərbaycan xalqı onun simasında öz xilaskarını görürdü. Buna görə də Azərbaycan xalqı onun yenidən hakimiyyətə qayıdışını təkidlə tələb etdi. Heydər Əliyev 1993-cü ildə ağır bir şəraitdə hakimiyyət yükünü çiynlərinə götürərkən dövlətçiliyin və müstəqilliyin qorunması naminə həyatı əhəmiyyətli qərarlar qəbul etdi. Tariximizi, adət-ənənələrimizi, dilimizi və dinimizi qorumaq üçün zəruri tədbirlər gördü. Məscidə gedərək zəvvarları təbrik etdi. Prezident andiçmə mərasimində Qurani-Kərimə əl basdı.

Xalqın Azərbaycan dövlətçiliyini uçurum təhlükəsiylə qarşılaşdıranları yaxşı tanıması üçün parlamentin iclaslarının dövlət televiziyası vasitəsilə birbaşa yayımını təmin etdi. Cənub bölgəsindəki separatçılıq hərəkatının qarşısını almaq üçün 1993-cü ilin avqustunda televiziya ilə əhaliyə müraciət edərək öz dərin zəkası, ağıllı düşüncə tərzini ilə xalqın gözünü açdı, onun daxildəki düşmənlərini özünə tanıtdı. Müdriklik, ağıl, millətə arxalanmaq siyasəti tarixdə ilk dəfə zora qalib gəldi. Heydər Əliyev 1994-cü ilin oktyabrında, 1995-ci ilin martında baş verəcək dövlət çevrilişlərinin qarşısını da müdrikliyi ilə aldı. Bütün bu qarşıdurmalarda o fiziki gücə yox, ağıllı siyasətə, müdrikliyə, xalqın inamına arxalandı.

Mustafa Kamal Atatürk türk toplumları içərisində Azərbaycana xüsusi qiymət verir və bizim xalqımıza çox böyük ümid bəsləyirdi. Bu xalqın dərini öz dərini, sevincini

öz sevinci bilərək deyirdi: *«Azəri türklərinin dərnləri bizim dərnlərimiz və sevincləri öz sevinclərimiz olduğu üçün onların muradlarına nail olmaları, hür və müstəqil yaşamaları bizi həddindən çox sevindirir».*

M.K. Atatürk Türkiyə Cümhuriyyətinin 10-cu ildönümü münasibətilə etdiyi çıxışda Azərbaycana və digər türk dövlətlərinə münasibətini uzaqgörənliklə ifadə etmişdir: *«Bu gün Sovet İttifaqı bizim dostumuz, qonşumuz və müt-təfiqimizdir. Bu dostluğa ehtiyacımız var. Lakin sabah nə olacağını bu gün heç kim müəyyən edə bilməz. Nəinki Osmanlı kimi, Avstriya-Macaristan rejimi kimi parçalana bilər, kiçilə bilər. Bu gün əlində bərk-bərk tutduğu millətlər qonşularından qaça bilərlər. Dünya yeni bir müvazinətə keçə bilər. O zaman Türkiyə nə edəcəyini bilməlidir. Bizim bu dostluğumuzun idarəçiliyi altında dili bir, dini bir, məhiyyəti bir qardaşlarımız vardır. Onlara sahib çıxmağa hazır olmalıyıq. Susaraq o günü gözləmək lazım deyil, hazır olmaq lazımdır. Millətlər buna necə hazırlaşsınlar, mənəvi körpüləri möhkəm saxlayırlarmı? Biz bir körpüyük. İnam bir körpüdür, xaric bir körpüdür. Köklərimizə qayıtmalı və hadisələri bölən tariximizin içində bütövlənməliyik. Onların biza yaxınlaşmasını gözləyə bilmərik. Bizim onlara yaxınlaşmağımız lazımdır».*

Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev də türk xalqı, Türkiyə Cümhuriyyəti, Mustafa Kamal Atatürk haqqında dəyərli fikirlər söyləmişdir. O, qeyd etmişdir ki, *«Türk xalqının ən böyük nailiyyəti və xoşbəxtliyi ondan ibarətdir ki, XX əsrin əvvəllərində ağır və çətin bir dövrdə*

xalqın lideri, böyük şəxsiyyət meydana çıxdı və onun iradəsi ilə 1920-ci ildə ilk dəfə Böyük Millət Məclisi yaradıldı. Onun zəkası, iradəsi və uzaqgörənliyi ilə 1923-cü ildə Türkiyə Cümhuriyyəti quruldu».

Müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin banisi Heydər Əliyev Türkiyə Cümhuriyyətinin yaradıcısı dahi M.K. Atatürkə həmişə yüksək qiymət vermiş, onun dövlət quruculuğu təcrübəsini öyrənməyi dövrümüzün tələbi hesab etmişdir. Göstərmişdir ki, Türkiyə Cümhuriyyəti Atatürkün yalnız fəaliyyəti nəticəsində deyil, həm də qəhrəmanlığı nəticəsində yaranmışdır. *«Mustafa Kamal Atatürk XX əsrin dünyada ən böyük şəxsiyyətlərindən biridir. Dövlət adamı kimi, siyasət adamı kimi və dövlət başçısı kimi. Ölümündən 60 il sonra da Türkiyə xalqı onun qoyduğu yol ilə gedir. Görün, yol nə qədər doğru-düzgün qurulub ki, o yoldan nə sağa, nə də sola dönmək mümkün deyil. Bu, Mustafa Kamal Atatürkün müdrikliyini göstərir, dahiliyini göstərir, öz xalqına xidmətlərinin nəticəsini göstərir».*

Mustafa Kamal Atatürkün dövlətçilik təcrübəsini XX əsrin sonlarında yaradıcılıqla Azərbaycanda həyata keçirən Heydər Əliyev böyük Atatürkün adı ilə bağlı olan Beynəlxalq «Atatürk» sülh mükafatına layiq görüldü. Həmin mükafatın təqdim olunması mərasimində çıxış edən ulu öndərimiz demişdir: *«Mənə böyük Atatürkün adını daşıyan Beynəlxalq Sülh mükafatı təqdim olunub. Bu mənim üçün, bütün Azərbaycan xalqı üçün, müstəqil Azərbaycan dövləti üçün böyük şərəfdir. Mən bununla fəxr edirəm».*

Türkiyənin siyasi və iqtisadi durumunda Atatürk mərhələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, Türkiyə müstəqilliyinə məhz Mustafa Kamalın zamanında qovuşdu. Türkiyənin yüksəlişi onun adı ilə bağlıdır. Osmanlı ordusunun istedadlı generalı, türk xalqının milli qəhrəmanı olan Atatürkün tarix səhnəsindəki ən böyük rolu yeni qurduğu türk dövlətçiliyi ilə əlaqədar apardığı islahatlar idi. Bu islahatlar Türkiyənin təkcə iqtisadiyyatında deyil, mədəni dünyasında da dönüş yaratdı.

Türkiyənin tarixində çox siyasi xadimlər olub. Lakin heç birinin adı türk dövlətinin adı ilə yanaşı çəkilməmişdi. Türkiyə deyəndə Atatürk, Atatürk deyəndə Türkiyə anılır.

Müasir tariximizdə özünəməxsus yer tutan Heydər Əliyev mərhələsi də bir növ Atatürk mərhələsinin davamı kimi yaddaşlara həkk olunub. Yenilməz, tədbirli sərkərdə, dünyanı parlaq zəkası ilə heyranə salan dövlət xadimi Heydər Əliyev tarixdə bu xüsusiyyətlərinə görə xüsusi bir iz qoymuşdur. O, Azərbaycanla Türkiyəni iki dövlət bayrağı altında yaşayan bir millət kimi səciyyələndirdi. Azərbaycan tarixinin son 35 ili, yəni 1969-cu ildən 2004-cü ilədək ölkəmizin ictimai, siyasi-iqtisadi, mədəni-mədəni həyatında baş verən inkişaf məhz onun adı ilə bağlıdır. Ulu öndərimizin uzaqgörən və incə siyasəti nəticəsində dilimiz, milli mədəniyyətimiz, tariximiz, adət-ənənələrimiz qorunaraq bu günümüze ötürülüb. Heydər Əliyev ömrünün sonunadək həyatın bütün sahələrində mütərəqqi islahatların təşəbbüskarı və memarı oldu. Heydər Əliyevin adı Azərbaycanla qoşa çəkilir. Azərbaycan deyəndə Heydər Əliyev, Heydər Əliyev

deyəndə Azərbaycan yada düşür.

Naxçıvanla bağlı Atatürkün ideyalarının həyata keçirilməsinə Heydər Əliyev böyük töhfə vermiş, erməni daşnakları tərəfindən bu bölgənin işğal edilməsinə yol verməmiş, muxtariyyət statusunun qorunub saxlanması üçün geniş fəaliyyət göstərmişdir. Keçən əsrin 20-ci illərində Naxçıvanın Türkiyə ilə sərhəddinin yaradılmasında, Naxçıvanın Azərbaycanın tərkibində qalmasında, onun üçüncü dövlətə verilməməsində və bunun beynəlxalq Moskva və Qars müqavilələri ilə rəsmiləşdirilməsində, Naxçıvana muxtariyyət statusunun verilməsində Mustafa Kamal Atatürkün böyük tarixi xidmətləri olmuşdur. «Naxçıvan türk qapısıdır. Bunu xüsusi nəzərə alaraq əlinizdən gələni yapınız» tapşırığı Moskva ilə danışıqlara gedən Türkiyə nümayəndə heyəti tərəfindən uğurla yerinə yetirilmişdir.

XX əsrin sonlarında Naxçıvanın ərazi bütövlüyü pozulanda, sərhədlərinin təhlükəsizliyi üçün təhlükə yarananda, muxtariyyətin ləğv edilməsi üçün əsassız iddialar irəli sürüləndə Heydər Əliyev bunlara qarşı çıxmış, Türkiyə ilə danışıqlar aparmış, Qars müqaviləsinin Naxçıvanın muxtariyyətinin qarantı olduğunu müzakirə predmetinə çevirmiş və beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini bu problemə yönəltdirmişdir. «Naxçıvanın muxtariyyəti tarixi nailiyyətdir, biz bunu qoruyub saxlamalıyıq. Naxçıvanın muxtariyyəti Naxçıvanın əldən getmiş başqa torpaqlarının qaytarılması üçün ona xidmət edən çox böyük bir amildir. Biz bu amili qoruyub saxlamalıyıq».

Bir sıra tədqiqatçıların fikirlərinə görə Heydər Əliyevlə Mustafa Kamal Atatürkü, müxtəlif mərhələlərdə yaşayan lider olsalar da, onları bir sıra ümumi cəhətlər birləşdirir; Xalqa, Vətənə, milli-mənəvi irsə sədaqət, ümumbəşəri dəyərlərə hörmət, ehtiram.

Milli dövlət quruculuğuna rəhbərlikdə möhkəm, stabil qanunçuluqla demokrazizmin üzvü olaraq əlaqələndirilməsi. Gələcəyə böyük inam və öz fəaliyyətində yalnız sinxron uğurlarla kifayətlənməyib uğurlu perspektivlərin nəzərə alınması.

Xalqa arxalanmaq, xalq gücünə inam, xalqın və ölkənin taleyi ilə yaşamaq, xilaskarlıq missiyası və s.

Ümumiyyətlə, böyük türk dünyasının iki dahi şəxsiyyəti, tarixə iki böyük dövlət bəxş etdi. Türkiyə Cümhuriyyəti Atatürkün səngərlərdəki qəhrəmanlığının və müdrikliyinin, Azərbaycan dövləti isə Heydər Əliyev müdrikliyinin və qəhrəmanlığının nəticəsi kimi meydana gəldi. «Bir millət iki dövlət» olan Türkiyə-Azərbaycan dövlətləri və xalqları Mustafa Kamal Atatürk-Heydər Əliyev ideyaları əsasında yaşayır və fəaliyyət göstərir.

II FƏSİL

HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK TƏLİMİ

2.1. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ELM VƏ TƏHSİL SİYASƏTİ

Azərbaycanın XX əsrin son otuz ildən çox inkişaf mərhələsi böyük dövlət xadimi Heydər Əliyevin fəaliyyəti ilə bağlıdır. O, Azərbaycanın ictimai-siyasi, iqtisadi və milli-mənəvi inkişafında olduqca böyük rol oynamışdır. Heydər Əliyev öz xalqının dahi oğlu olmaqla yanaşı, həm də dünyanın ən qüdrətli tarixi simaları sırasına yüksəlmiş nadir şəxsiyyətdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin zəngin yaradıcılığı insan fəaliyyətinin hər bir sahəsinə aid olan problematik məsələləri əhatə edirdi. Azərbaycanda, bütün sahələrdə olduğu kimi, elm və təhsil sferasında əldə olunmuş nailiyyətlər də ulu öndər, müstəqil Azərbaycan dövlətinin banisi Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Elmin, təhsilin inkişafı, milli-mənəvi dəyərlərə həssas münasibət Azərbaycana rəhbərliyi dövründə Heydər Əliyevin fəaliyyətinin əsas istiqamətini təşkil etmişdir. XX əsrdə Azərbaycan xalqının ən böyük nailiyyətlərindən biri ölkəmizdə elmin, təhsilin sürətlə inkişaf etməsidir. Elmin inkişafının ən məhsuldar dövrü, təhsilin sürətli inkişafı görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərə aiddir.

Təkcə «1969-1982-ci illərdə Azərbaycanın şəhər, kənd və qəsəbələrində 700-ə qədər məktəb binası istifadəyə verilmiş, respublikamızda ali məktəblərin sayı 12-dən 17-yə, bunlarda təhsil alan tələbələrin sayı isə 70 mindən 100 min nəfərə çatdırılmışdır».

Heydər Əliyevin Azərbaycan təhsilinin inkişafı yolundakı böyük xidmətlərindən biri də 70-80-ci illərdə şəxsi təşəbbüsü və qayğısı sayəsində keçmiş SSRİ-nin 50-dən artıq böyük şəhərlərinin 17-dən çox ən məşhur ali məktəblərində respublikanın xalq təsərrüfatı, elm, təhsil və mədəniyyətinin 80-dən artıq sahəsinə əhatə edən və ən zəruri ehtiyac duyulan 250-dən çox ixtisas üzrə 15 mindən artıq azərbaycanlı gəncin ali təhsil almasına, yüksək ixtisaslı mütəxəssislər kimi hazırlanmasına imkan və şərait yaratmasıdır.

70-80-ci illərdə Azərbaycana rəhbərlik etmiş Heydər Əliyevin böyük təşkilatçılıq istedadı və tələbkərliliyi nəticəsində respublikada aparılan elmi tədqiqatlar sahəsində uğurlu nəticələr əldə edilmiş, güclü kadr potensialı və texniki arsenal yaradılmışdır. 1969-1982-ci illərdə Azərbaycan Elmlər Akademiyasında çalışan işçilərin sayı 1,9 dəfə artaraq 7892 nəfərdən 15072 nəfərə, o cümlədən elmi işçilərin sayı 45% artaraq 3431 nəfərdən 4995 nəfərə çatmışdır. Həmin illərdə elmlər doktorlarının sayı 1,5 dəfədən çox artaraq 188 nəfərdən 285 nəfərə, elmlər namizədlərinin sayı isə 1,6 dəfədən çox artaraq 1275 nəfərdən 2068 nəfərə gəlib çatmışdır. 1970-1982-ci illərdə respublikada 265 elmlər doktoru və 3141 elmlər namizədi hazırlanmışdır.

Elmin, təhsilin inkişafı, milli-mənəvi dəyərlərə həssas münasibət müstəqil Azərbaycan Respublikasına rəhbərliyi dövründə ulu öndər Heydər Əliyevin fəaliyyətinin əsas istiqamətini təşkil etmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdışından sonra ictimai həyatın ən müxtəlif sahələrində hökm sürən tənəzzülün qarşısı alınmış, təhsilin öz məcrasına düşməsi, inkişafı üçün əlverişli iqtisadi şərait, hüquqi və mənəvi-əxlaqi mühit formalaşdırılmışdır. Elmin inkişafına, bu prosesi həyata keçirən çoxminli ziyalılar ordusuna diqqət və qayğı gücləndirilmişdir. Heydər Əliyev Azərbaycan elminin milli əsaslar üzərində dünyaya inteqrasiyasını başlıca vəzifə kimi aktuallaşdırmışdır. İctimai-siyasi sabitliyin tam təminatı ilə paralel şəkildə müsbət dəyişikliklər təhsil sistemində beynəlxalq standartlara cavab verən əsaslı islahatların həyata keçirilməsini zərurətə çevirmişdir. Heydər Əliyevin hələ Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə böyük uzaqgörənliklə həyata keçirdiyi elm və təhsil siyasəti müstəqillik illərində milli ziyalı elitasının intellektual potensialının yüksəldilməsində özünü göstərməklə aparılan islahatların praktik nəticələr verməsini təmin etmişdir.

1993-cü ilin iyununda Azərbaycanda rəhbərliyə qayıdan ümummilli lider Heydər Əliyev ictimaiyyət nümayəndələri ilə ilk görüş yeri kimi məhz Elmlər Akademiyasını seçməklə, intellektual potensialın daşıyıcıları olan ziyalıların cəmiyyətdəki roluna böyük önəm verdiyini bir daha göstərdi. Bu bir tərəfdən Heydər Əliyevin Azərbaycan elminə, intellektinə böyük hörmətinin təsdiqi idisə, digər

tərəfdən Azərbaycan ziyalılarının Heydər Əliyev şəxsiyyətinə sonsuz inam və yüksək etimadının bariz nümunəsi idi.

90-cı illərin əvvəllərində səriştəsiz insanların respublikaya rəhbərlik etmələri bir sıra sahələrdə olduğu kimi, elm adamlarına münasibətdə də yol verdikləri nöqsanlar və ədalətsizliklər ölkə əhalisini ciddi narahat edirdi. Akademiyadakı görüşdə Heydər Əliyev belə narahatlıqların tamamilə əsassız olduğunu və yalnız naqis adamların tənəyyülünün məhsulu olduğunu cəsarətlə ifşa edərək demişdir: *«Mənə sədalar gəlir ki, Elmlər Akademiyasını, institutları dağıtmaq istəyirlər, elm ocaqlarına biganə münasibət var. Biz bunların hamısına son qoyacağıq. Nəyin bahasına olursa-olsun, son qoyacağıq. Hansı iqtisadiyyat olursa-olsun, elm inkişaf etməlidir. Elmlər Akademiyası Azərbaycan xalqının tarixi nailiyyətidir. 1945-ci ildə bu akademiyanı yaradan alimlər çox böyük şücaət göstərmişlər. Ötən dövrdə bu akademiyanın çərçivəsində Azərbaycan elmi çox inkişaf etmişdir. Əmin ola bilərsiniz ki, Elmlər Akademiyası da, institutlar da fəaliyyət göstərəcəklər və biz buna imkan yaradacağıq. Azərbaycanın elmi inkişaf etməlidir. Universitetlər, ali məktəblər də inkişaf etməlidir»*.

Ulu öndər Heydər Əliyev ziyalılarla görüşü zamanı söylədiyi nitqində ictimai və humanitar elmlərə çox diqqət yetirərək demişdir: *«...Bizim mədəniyyətimiz, elmimiz çox zəngindir. Biz Nizamidən, Füzulidən danışarkən onları təkcə şair kimi deyil, böyük filosoflar kimi, dünyaya, dünya*

mədəniyyətinə, elminə böyük töhfələr vermiş müəfəkkirlər kimi tanınırıq... Təkcə ədəbiyyatçılar və yaxud Yazıçılar Birliyi deyil, bütün elm xadimlərimiz bu sahədə işləməlidirlər».

Heydər Əliyevin respublika rəhbərliyinə qayıdışının, hər şeydən öncə, ictimai və humanitar elmlərin əsas elmi prinsiplər əsasında inkişafı üçün tələyüklü əhəmiyyəti oldu. Ölkə prezidenti çıxışında tarix elminin problemlərinin obyektiv işlənməsinə aydınlıq gətirdi. O, çoxəsrlik Azərbaycan tarixinin dərinədən öyrənilməsinin və yüksək elmi prinsiplər əsasında şərh olunmasının Azərbaycan dövləti üçün mühüm aktual əhəmiyyət kəsb etdiyini bir daha diqqət mərkəzinə çatdırdı və bununla əlaqədar dedi: «Biz tariximizi həmişə obyektiv təhlil etməliyik və bugünkü nəslə, gələcək nəsillərə düzgün çatdırmalıyıq... Bizim tariximiz – həm qədim tariximiz, həm orta əsrlər tariximiz, həm də son dövrlərin, yəni XVIII, XIX, XX əsrlərin tarixi istənilən səviyyədə yazılmayıb. Azərbaycanın qədim tarixini, əsrlər boyu keçdiyi yolu gərək həm öz vətəndaşlarımıza, həm də bütün ölkələrdə olan elm adamlarına, respublikamıza maraq göstərən adamlara tanıdaq».

Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında Elmlər Akademiyasının fəaliyyətində yeni istiqamətlər müəyyənləşmiş, 1997-ci ilin 31 yanvarında ulu öndərin Azərbaycan Elmlər Akademiyası rəhbərliyi və bir qrup aparıcı alim ilə keçirdiyi tarixi görüşdən sonra, faktiki olaraq, Elmlər Akademiyasının inkişafının yeni mərhələsi başlanmışdır. Ulu öndərin həmin görüşdəki çıxışında

çoxəsrlik Azərbaycan tarixinin dərinədən öyrənilməsinin və yüksək elmi prinsiplər əsasında şərh olunmasının dövlət üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini bir daha diqqətə çatdırmışdır. Heydər Əliyev Azərbaycan elmi qarşısında dayanmış əsaslı problemlərə toxunmaqla alimlərimizə Azərbaycan dövləti, xalqı üçün daha gərəkli strateji məsələlərlə məşğul olmağı tövsiyə etmiş, Azərbaycanda elmin inkişaf strategiyasının əsas müddəalarını irəli sürmüşdür: «Əlbəttə, müstəqil Azərbaycanda fizika, riyaziyyat, biologiya, kimya və başqa fənlər hamısı inkişaf etməlidir. Ancaq bunların hərəsinin özünəməxsus çərçivəsi vardır. Amma tarix hər bir insan üçün yeniyetməlikdən başlayaraq lazımdır. O cümlədən mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın, elmimizin tarixi lazımdır».

Dövlət başçısının tapşırıqlarını həyata keçirmək məqsədilə AMEA-nın Rəyasət Heyəti Akademiyada islahatların aparılmasını, onun idarəetmə və təşkilat sisteminin təkmilləşdirilməsi, elmi-tədqiqat istiqamətlərinin dəqiqləşdirilməsi, kadr hazırlığının yaxşılaşdırılması, elmi işçilərin məsuliyyətinin artırılması, elmi və elmi xidmət müəssisələrinin işinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə bir sıra tədbirlər həyata keçirmişdir. «Elmin strateji inkişafı və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında islahatların konsepsiyası» hazırlanmış və tədricən həyata keçirilməyə başlanmışdır. Akademiya sistemində bir sıra struktur dəyişiklikləri həyata keçirilmiş, elmi-tədqiqat institutları yaradılmış, yeni istiqamətlərə uyğun olaraq bir sıra dəyişikliklər həyata keçirilmişdir. Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin

sərəncamı ilə 1999-cu ildə İnsan hüquqları üzrə Elmi-Tədqiqat İnstitutu yaradıldı. Milli Münasibətlər İnstitutunun adı dəyişdirilərək Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutu adlandırıldı. Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu kimi müəyyən edildi. Fəlsəfə kafedrası Fəlsəfə və Hüquq İnstitutundan ayrılaraq AMEA Rəyasət Heyətinin tərkibinə qaytarıldı. Qısa müddət ərzində fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq İnsan Hüquqları üzrə Elmi-Tədqiqat İnstitutunun demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu yolunda inamla addımlayan respublikamızda insan hüquqları və azadlıqları probleminə dair bir sıra elmi, hüquqi tövsiyyələr hazırlanmış, geniş tədqiqatlar aparılmışdır. İnstitut eyni zamanda BMT, Avropa Şurası, ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu kimi beynəlxalq qurumlarla, xarici ölkələrin elmi-tədqiqat müəssisələri, dövlət və qeyri-hökumət təşkilatları ilə əlaqələr yaratmışdır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan elmi qarşısında qoyduğu vəzifələr, müəyyənləşdirdiyi elm siyasəti elmi işçilər tərəfindən düzgün başa düşülmüş və onların yerinə yetirilməsi istiqamətində səmərəli fəaliyyət göstərilmişdir. Nəticədə, respublikamızın ictimai-siyasi həyatı, sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı olan, Azərbaycan reallıqlarını, problemlərini, tarixi gerçəkliyi aydın əks etdirən bir sıra maraqlı tədqiqat işləri ortaya çıxdı: Yeddi cildlik «Azərbaycan tarixi», «Dağlıq Qarabağ hadisələri: kökləri, inkişafı, dərsləri (tarixi-siyasi təhlil)», «Azərbaycanda dövlət və hüquq tarixi», «Azərbaycanın qədim dövr müdafiə tikililəri», «Azərbaycanda estetik fikir tarixi», «Ermənistan azərbaycanlılarının

genosidi və deportasiyası», «Azərbaycan diasporunun təşəkkül tarixi və fəaliyyəti», «Azərbaycanda parlamentarizmin yaradılması və inkişafı (Məclisi-məbusandan Milli Məclisə qədər)», «Azərbaycanda dövlətçilik və onun rəmzləri», «Azərbaycan aşığı sənəti», «Milli özünüdərk və millətlərarası münasibətlərin dialektikası», «İkinci Kültəpə», «Azərbaycan: dəyişməkdə olan cəmiyyətdə gedən etnik-siyasi proseslər», «Dövlət və hüquq tarixi», «Azərbaycanın izahlı toponimik lüğəti» və onlarla başqaları bu qəbildəndir.

Mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın gözəl bilicisi və yaradıcısı, Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin «Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illik yubileyi üzrə Dövlət Komissiyasının tədbirlər planı haqqında» 1999-cu il 12 fevral tarixli sərəncamına əsasən və AMEA-nın Rəyasət Heyətinin 4 mart və 8 sentyabr 1999-cu il tarixli qərarları ilə Rəyasət Heyəti nəzdində «Naxçıvan ensiklopediyası» üçün redaksiya heyəti və Tarix İnstitutu nəzdində Naxçıvan tarixini və mədəniyyətini tədqiq edən elmi qurum yaradıldı. Qısa müddət ərzində ensiklopediyanın 2500-dən çox termini əhatə edən sözlüyü hazırlanıb nəşr edilmiş, onun əsasında məqalələr yazılmış, şəkillər, xəritələr, illüstrasiyalar müəyyənləşdirilmişdir. «Naxçıvan ensiklopediyası»nın hazırlanmasında muxtar respublika alim və ziyalıları yaxından iştirak etmişdir. 2003-cü ilin fevralın 21-də Azərbaycan MEA-nın Rəyasət Heyətinin iclas salonunda «Naxçıvan ensiklopediyası» ictimaiyyətə təqdim olunmuşdur. Bu ensiklopediya müstəqil Azərbaycanın ictimai-siyasi və mədəni həyatında əlamətdar hadisələrdən biri olmuşdur. «Naxçıvan

ensiklopediyası» ən qədim dövrlərdən əzəli Azərbaycan torpağı olan Naxçıvan diyarının tarixindən, təbiətindən, görkəmli şəxsiyyətlərindən bəhs edən universal elmi nəşrdir.

Naxçıvan tarixini və mədəniyyətini tədqiq edən elmi qurum təsdiq edilmiş plan əsasında fəaliyyət göstərmiş və elmi tutumlu bir sıra əsərlər nəşr etdirə bilmişlər.

Heydər Əliyevin geniş yaradıcılıq fəaliyyətində dilçilik məsələləri, ilk öncə ana dili xüsusi yer tutur. Məlumdur ki, hər bir millətin inkişafında onun ən mühüm varlıq və yaşam amili olan dilinin müstəsna rolu vardır. Təsadüfi deyildir ki, Heydər Əliyevin dil doktrinasında dil amili hər bir xalqın varlığı üçün digər amillərdən uca tutulur. Heydər Əliyevin ana dilinə böyük qayğısı, sədaqəti, dərin məhəbbəti onun yalnız əsl vətəndaşlıq, ana dilini sevmək, yüksək qürur hissləri ilə bağlı deyil. Bu, eyni zamanda onun öz ana dilini dərinlən bilmək, həmin dilin bütün daxili sirlərinə, gözəlliklərinə dərinlən vaqif olmaq və onlardan məharətlə istifadə edə bilmək qabiliyyətindən və istedadından irəli gəlir. Ona görə də ölkə başçısının elm, mədəniyyət, ədəbiyyat, incəsənət sahələri ilə bağlı elə bir çıxışı yoxdur ki, ana dilinə qayğı öz ifadəsini tapmamış olsun. Respublikada dil siyasəti dövlət siyasətinin tərkib hissəsi kimi həyata keçirilirdi.

Azərbaycan xalqının ümumilli lideri Heydər Əliyevin «Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında» 18 iyun 2001-ci il, «Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında» 9 avqust 2001-ci il,

«Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında» 2 yanvar 2003-cü il tarixli fərmanları Azərbaycan dilinə, onun inkişafına dövlət qayğısının parlaq təzahürüdür.

Ədəbiyyat, dil sahəsində çalışan alimlərimiz ölkə başçısının qarşıya qoyduğu vəzifələrin həllində əzmlə çalışmış, çoxlu tədqiqat işləri aparmış və qiymətli əsərlər çap etdirmişlər. Bu əsərlər təkcə Azərbaycan dili, ədəbiyyatı üçün deyil, həm də bütün türk dünyası üçün, onun zəngin ədəbiyyatı, folkloru, bir-birinə yaxın dilləri üçün qiymətli tədqiqat işləri sayıla bilər.

Elm müstəqil dövlətin davamlı sosial-iqtisadi və mədəni inkişafını təmin edən mühüm bir amildir. Bunu müdrik uzaqgörənliklə nəzərə alan Heydər Əliyev ölkəmizdə elmin inkişafı, elmi-texniki potensialın qorunub saxlanması, elm və təhsil sahəsində yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması, onlara qayğı göstərilməsi, cəmiyyətdə elmi işçilərin nüfuzunun artırılması sahəsində bir sıra mühüm qərarlar qəbul etdi. 15 may 2001-ci il tarixli fərmanı ilə Elmlər Akademiyasına «Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası» adını verdi və bununla da akademiyanın fundamental elmin inkişafında əldə etdiyi nailiyyətləri, Azərbaycan xalqının mədəni və mənəvi təşəkkülündə oynadığı rolu və akademik elmin ölkənin inkişafının əsas təminatçısı olduğunu bir daha təsdiq etdi.

2001-ci il iyunun 29-da Akademiyada seçkilər keçirilmişdir. Bu seçkilər AMEA-nın tarixində xüsusi yer tutmuşdur. Heydər Əliyev seçki ərəfəsində akademiya üzvlərinin ümumi sayının 200 nəfər müəyyən edilməsi haqqında

xüsusi sərəncam imzalamışdı. Seçkilər nəticəsində seçilən alimlər dəstəsi Akademiyanın tərkibinə qəbul edilmişdir. AMEA-nın Nizamnaməsinə uyğun olaraq Akademiyanın yeni prezidenti və Rəyasət Heyəti seçilmişdir.

1991-2001-ci illərdə «AMEA-nın müəssisələrində 1644 mühüm nəticə alınmış, 20000-ə yaxın məqalə (3000-i xaricdə) çap olunmuşdur. 200-ə yaxın doktorluq, 650-yə yaxın namizədlik dissertasiyası müdafiə edilmişdir, 504 iş istehsalata tətbiq olunmuşdur».

Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının inkişafında Azərbaycan elminin rolunu nəzərə alaraq və AMEA-nın respublika ictimaiyyəti arasında nüfuzunu yüksəltmək məqsədilə 30 mart 2001-ci il və 1 iyul 2002-ci il tarixli sərəncamları ilə AMEA Rəyasət Heyəti və akademiyanın bütün işçilərinin əmək haqlarını əhəmiyyətli dərəcədə artırdı.

Dövlət başçısı 2002-ci il avqustun 7-də Naxçıvan Muxtar Respublikasının geosiyasi vəziyyətini nəzərə alaraq AMEA Naxçıvan Bölməsinin yaradılması haqqında tarixi sərəncam imzaladı. Avqustun 12-də Naxçıvan MR Ali Məclisinin iclas zalında bu yeni bölmənin yaradılmasına həsr olunmuş müşavirə keçirildi. Müşavirədə Heydər Əliyev blokada şəraitində yaşayan bu qədim Azərbaycan diyarının indiki şəraitdə tarixinin, arxeologiya və etnoqrafiyasının, dilinin və ədəbi irsinin öyrənilməsinə daha çox ehtiyac duyulduğunu qeyd etdi, bu sahədə genişmiqyaslı tədqiqatların aparılması üçün müəyyən göstərişlər verdi. Qeyd etmək istərdik ki, keçən müddət ərzində AMEA

Naxçıvan Bölməsinin əməkdaşları ciddi tədqiqat işlərinə başladılar.

Azərbaycan xalqının ümummilli liderinin Milli Elmlər Akademiyasının statusu, Nizamnaməsi və MEA prezidentinin təsdiqi haqqında 4 yanvar 2003-cü il tarixli fərmanı da bu baxımdan xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Ulu öndərin bu addımı Milli Elmlər Akademiyası sistemində əsaslı islahatların aparılmasına, texniki bazasının modernləşdirilərək beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına, dünya ölkələrinin elm sahəsində əldə etmiş olduğu ən mütərəqqi təcrübənin mənimsənilməsinə, elmi-tədqiqat institutlarında, mərkəzlərdə işin keyfiyyət əmsalının artırılmasına, elmi ictimaiyyətin diqqətinin cəmiyyət həyatı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən problemlərə yönəlməsinə geniş şərait yaratmışdır.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının statusu haqqında fərmanda deyilir: «*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Azərbaycan Respublikasında elmin inkişafını təşkil və təmin edən, dövlətin elmi və elmi-texniki siyasətini həyata keçirən, Azərbaycan Respublikasındakı bütün elmi müəssisələrin və ali məktəblərin elmi tədqiqat fəaliyyətini əlaqələndirən və istiqamətləndirən, Azərbaycan Respublikasını xarici ölkələrdə elmi və elmi-texniki fəaliyyət sahəsində təmsil edən ali dövlət elmi təşkilatıdır*».

Heydər Əliyevin başqa bir fərmanı ilə AMEA-nın Nizamnaməsi təsdiq edildi. Nizamnamədə göstərilir ki, akademiya dövlətin təsis etdiyi ali elmi təşkilat olaraq Azərbaycan Respublikasında elmin inkişafını təşkil və

təmin edir, dövlətin elmi-texniki siyasətini həyata keçirir.

«*Milli Elmlər Akademiyası bizim milli sərvətimizdir, onu qoruyub saxlamalıyıq*», - ulu öndərin dediyi bu sözlər bütövlükdə Azərbaycan elminə, akademiya əməkdaşlarına verilən ən yüksək qiymət, həm də böyük məsuliyyət idi.

Ümummilli lider Heydər Əliyev görkəmli Azərbaycan alimləri və mütəfəkkirlərinin yubileylərinin keçirilməsinə də böyük əhəmiyyət vermiş və bunun üçün bir sıra tarixi qərarlar qəbul etmişdir. Dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin 500 illiyi 1996-cı ildə YUNESKO-nun qərarı ilə geniş qeyd edildi. 1997-ci ilin aprel ayında prezident Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının milli tarix və mədəniyyət qaynaqlarından biri olan «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının 1300 illiyinin geniş qeyd edilməsi haqqında fərman verdi. Yubiley Türk dünyasında böyük təntənə ilə qeyd edildi. «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanı ilə bağlı xeyli tədqiqatlar aparıldı və böyük elmi əhəmiyyəti olan ensiklopediya (2 cildə), kitab, monoqrafiya və toplular nəşr edildi.

2001-ci ildə dahi Azərbaycan alimi və mütəfəkkiri Nəsrəddin Tusinin anadan olmasının 800 illik yubileyinin təntənə ilə qeyd olunması münasibətilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev 13 iyun 2000-ci il tarixli fərman verdi. AMEA-nın Rəyasət Heyəti Nəsrəddin Tusinin 800 illik yubileyinin hazırlanması və keçirilməsi məqsədi ilə Komissiya yaratdı.

Heydər Əliyev Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərinə, maddi mədəniyyət abidələrinə xalqın, millətin varlığının təcəssümü kimi həmişə böyük diqqət və qayğı göstərmişdir.

Milli Elmlər Akademiyasının həyatında baş vermiş əlamətdar hadisələrdən biri 2002-ci il oktyabr ayının 24-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin böyük Azərbaycan dramaturqu Hüseyn Cavidin ev muzeyinin açılışında iştirak etməsi və həmin gün Əlyazmalar İnstitutuna Azərbaycan şifahi və yazılı ədəbiyyatının şah əsəri olan «Kitabi-Dədə Qorqud»un ən qədim əlyazması olan Drezden əlyazmasının nəfis şəkildə hazırlanmış nüsxəsini (faksimilesini) hədiyyə kimi şəxsən təqdim etməsi olmuşdur. Dövlət başçısının bu maddi və mənəvi dəstəyini alimlərimiz elmə dövlət qayğısının yeni nümunəsi kimi qəbul etmişlər.

Respublika alimləri Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycanın inkişafına xidmət edən elm siyasətini ürəkdən dəstəkləmiş və onun həyata keçirilməsində fəal iştirak etmişlər.

Heydər Əliyevin tarixi qayıdışından sonra ölkədə hazırlanan və həyata keçirilən strateji xətt təhsil müəssisələrini normal fəaliyyət halına gətirməklə, təhsilin milli tərəqqimizin həqiqi, güclü amilinə çevrilməsi üçün bu sahədə geniş islahatlar proqramının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi vəzifəsini irəli sürdü.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin 30 mart 1998-ci il tarixli «Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahatlar üzrə Dövlət Komissiyası haqqında» sərəncamı ilə müstəqil Azərbaycan təhsil sistemində beynəlxalq standartlara uyğun islahatların aparılması, təhsilin inkişafı və onun maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi üçün Ümumdünya Bankının vəsait qoyuluşunu

təmin etmək, təhsil sahəsində islahat proqramını hazırlamaq məqsədilə Dövlət Komissiyası yaradıldı. Bununla da təhsil sahəsində islahatların yeni tarixi mərhələsinin əsası qoyuldu. Dövlət Komissiyası tərəfindən qısa müddətdə hazırlanmış «Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı» geniş müzakirələrdən sonra Prezident Heydər Əliyev tərəfindən 1999-cu il iyunun 15-də təsdiq edildi. «İslahat Proqramı»nın əsas mahiyyətini təhsil sistemində islahatların təkamül yolu ilə, mərhələlərlə aparılması (üç mərhələdə: 1999-cu il; 2000-2003-cü illər; 2004-cü ildən sonrakı dövr), tarixən formalaşmış zəngin, mütərəqqi ənənələrin, təcrübələrinin qorunub saxlanması, dünya təhsil sisteminin Azərbaycanın milli xüsusiyyətləri ilə çuğlaşan prinsiplərinin tətbiqi məsələləri təşkil edir. İslahat proqramının həyata keçirilməsi nəticəsində təhsilin məzmunu yeniləşdirilmiş, yeni proqramlar və dərsliklər hazırlanmış, ayrı-ayrı təhsil sahələri və fənlər üzrə standartların hazırlanması istiqamətində ciddi iş aparılmışdır.

Uşaq və gənclərin milli vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə edilməsinin vasitə və yollarını müəyyənləşdirən «2000-2005-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının Təhsil Sistemində Tərbiyə Proqramı» hazırlandı və həyata keçirilməyə başlandı.

Ulu öndər Heydər Əliyevin «Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında» 13 iyun 2000-ci il tarixli fərmanı təhsil sisteminin əsaslı şəkildə təkmilləşdirilməsinə, idarəetmənin müasir prinsiplər üzrə təşkilinə, onun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına

və dünya təhsil sisteminə inteqrasiyasına zəmin yaratmışdır. Bu fərmanla təhsil müəssisələrinin şəbəkəsi optimallaşdırılmış, 4 ali məktəb (Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası, Azərbaycan Tibb Universiteti və Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Akademiyasına) muxtariyyət statusu verilmiş, ölkəmizdə müəllim hazırlığının keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu və onun 12 filialı yaradılmışdır. 2002-ci ilin iyun ayında belə status Naxçıvan Dövlət Universitetinə də verildi. 1993-2003-cü illərdə respublikada ali təhsil sahəsi həm məzmun, həm struktur, həm də kəmiyyət baxımından inkişaf edib. Azərbaycan ali təhsil tarixində ilk dəfə olaraq 1993-94-cü dərs ilindən iki pilləli ali təhsilə – bakalaviriya (4 illik) və magistraturaya (iki illik) keçirilmişdir.

2002-ci il ildə respublikada 43 ali məktəb fəaliyyət göstərir, onlarda 119.7 mindən çox tələbə təhsil alırdı. 25 dövlət ali təhsil müəssisəsində 91 mindən çox (38,1 mini ödəşli əsasda), 18 özəl ali təhsil müəssisəsində 28,7 mindən çox tələbə oxuyurdu. Dövlət ali məktəblərində 22135 nəfər, özəl ali məktəblərdə isə 5 mindən çox professor-müəllim heyəti işləyirdi.

Ulu öndərin «İnsan, təhsilinin əsasını orta məktəbdə alır. Ona görə də bütün təhsil sistemində orta məktəb... xüsusi yer tutmalıdır», - göstərişləri əsas götürülərək ümumi orta təhsilin ahəngdar inkişafı dövlət təhsil siyasətində aparıcı, həlledici yer tutur.

1999-cu ildə ümumi orta təhsilin dövlət standartları

və bazis tədris planı hazırlandı. Milli dərsliklərin yaradılması istiqamətində ciddi addımlar atıldı. Dərsliklər üzərində yenidən işləndi, onlar məzmunca yeniləşdirildi. Alim və pedaqoqların səyi sayəsində qısa müddətdə ümumtəhsil məktəbləri üçün yeni «Azərbaycan tarixi», «Ədəbiyyat», «Azərbaycan dili», «Coğrafiya» və digər bir çox dərslik çap olunurdu. Ümumiyyətlə, 1993-2001-ci illər ərzində ümumi təhsilin müxtəlif pillələri və müxtəlif tipli məktəblər üzrə 200-ə yaxın adda 12 milyon nüsxədən artıq orta məktəb dərsliyi latın qrafikası ilə nəşr edilərək istifadəyə verildi.

Respublikada 2000-2001-ci dərslər ilində 4548 dövlət gündüz ümumtəhsil məktəbi fəaliyyət göstərirdi. Bu məktəblərdə 1 milyon 654 min şagird təhsil alır, onların təlim-tərbiyəsi ilə 165 min müəllim məşğul olurdu. Ümumtəhsil məktəbləri sistemində də dəyişikliklər baş vermişdi. Liseylər, gimnaziya yaradılmışdı. 41 lisey və gimnaziya fəaliyyət göstərirdi ki, onlarda 17558 şagird təhsil alırdı. Xüsusi istedadla malik uşaqlar üçün təmayülləşdirilmiş 225 məktəb fəaliyyət göstərirdi. Bu məktəblərdə 84 min şagird təhsil alırdı. 2001-ci ilin sentyabr ayında Azərbaycanda ilk Bakı özəl ümumtəhsil kompleksi fəaliyyətə başladı. Respublikada 38 ümumtipli internat fəaliyyət göstərirdi ki, onlarda 18 minə qədər şagird təhsil alırdı. 1998-ci ildə C.Naxçıvanski adına Respublika Orta Hərbi Internat Məktəbinin Naxçıvan filialı təsis edildi.

Orta ümumtəhsil məktəblərində maddi-texniki bazanın gücləndirilməsi təhsilin ümumi keyfiyyətinə bilavasitə

təsir edən mühüm amildir. Bu gerçəkliyi dəyərləndirən ulu öndərimiz Heyrət Əliyev 4 oktyabr 2002-ci il tarixdə «Azərbaycan Respublikası ümumtəhsil məktəblərinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi haqqında» sərəncam imzalamışdır. Həmin sərəncamda hökumətə Təhsil Nazirliyi ilə birlikdə yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi, mövcud məktəblərin əsaslı təmiri və müasir avadanlıqlarla təchizatına dair Dövlət Proqramının hazırlanması tapşırıldı. Bu sərəncam milli təhsil sisteminin inkişafında mühüm amil olan ümumtəhsil məktəbləri şəbəkəsinin genişləndirilməsinə və maddi-texniki bazanın möhkəmləndirilməsinə xidmət etmişdir.

Respublika təhsil sistemində məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin, texniki peşə məktəblərinin, orta ixtisas məktəblərinin özünəməxsus rolu vardır. 2000-ci ildə ölkədə 11 min uşağı əhatə edən 1790 məktəbəqədər müəssisə fəaliyyət göstərirdi. Məktəbdənkənar müəssisələrin sayı 367-yə çatırdı. Bunlarda 310 mindən çox şagird müxtəlif maraq sahələri üzrə qruplara cəlb olunmuşdu.

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin tapşırığı ilə respublika hökuməti 1996-cı ildə «Azərbaycan Respublikasında peşə təhsilinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında» qərar qəbul etdi. Qərara uyğun olaraq peşə məktəbləri və peşə liseyləri yaradıldı. 2001-ci ildə ölkədə 108 ibtidai peşə təhsili müəssisəsi fəaliyyət göstərirdi ki, bunlarda 115 peşə üzrə 25 minə yaxın şagird təhsil alırdı. Respublikanın 68 orta ixtisas məktəbində 41.2 minə qədər tələbə təhsil alırdı. Onların təlim-tərbiyəsi ilə 8,3 min nəfərə

qədər müəllim məşğul olurdu.

Ölkədə texnikumlar şəbəkəsi yenidən qurulur, kolleclər yaradılırdı. Bakıda Bakı Dövlət Sosial-İqtisad, Bakı Dövlət Rabitə və Nəqliyyat, Bakı Dövlət İqtisadiyyat və Humanitar kollecləri təşkil edildi. Yerlərdə ləğv olunmuş texnikumların bazasında Sumqayıt Dövlət Texniki, Sabirabad, Ağdam, Quba, Şamaxı, Tovuz və Qazax Dövlət Sosial-İqtisad, Lənkəran, Ağdaş Dövlət Humanitar, Göyçay, Bərdə və Zaqatala Dövlət İdarəetmə və Texnologiya, Naxçıvan və Şəki Dövlət Texniki kollecləri yaradıldı.

Ölkə Prezidentinin təhsil siyasətinə çox böyük önəm verməsi nəticəsində respublikanın maddi və maliyyə durumundakı çətinliklərə baxmayaraq təhsilin inkişafına ayrılan büdcə vəsaitinin ilbəil artması (1995-ci ildə dövlət büdcəsinin 17 faizini, 2001-ci ildə isə 23 faizini təşkil etmişdir) nəticəsində təhsil işçilərinin sosial vəziyyəti yaxşılaşdırılmış və 137 yeni ümumtəhsil məktəb binası tikilmişdir.

Beləliklə, Azərbaycan elminin, təhsilinin inkişaf etdirilməsində, bunların şəbəkəsinin genişləndirilməsində, milli təhsil quruculuğunun əvəzsiz himayəçisi, görkəmli maarifçi Heydər Əliyevin müstəsna xidməti vardır. Ulu öndər elmimizin, təhsilimizin son bir qərinəlik inkişaf mərhələsinə öz əbədi imzasını qoymuş əbədiyaşar lider və tarixi şəxsiyyətdir.

2.2. AZƏRBAYCAN ELMİNİN BÖYÜK HAMISI

Müasir dövrdə hər bir dövlətin, xalqın gələcəyi və inkişaf səviyyəsi həm də onun malik olduğu elmi-mədəni potensialla ölçülür. İndiyə qədər bəşər tarixində əbədilik qazanmış dahi şəxsiyyətlərin elmə, elm xadimlərinə münasibəti, bu fəaliyyət sahəsinin inkişafına verdikləri töhfələr onların əbədiyaşarlığını təmin edən başlıca amillərdən birinə çevrilmişdir.

Bu baxımdan müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu, xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin Azərbaycan elminin inkişafındakı xidmətləri də misilsizdir. Elm sahəsində qazanılan nailiyyətləri dövlət quruculuğu prosesinin mühüm şərti kimi nəzərdən keçirmiş ulu öndərimiz Azərbaycana rəhbərliyinin bütün dövrlərində bu sahəyə diqqət və qayğısını əsirgəməmiş, daim milli elmimizin qüdrətli hamisi kimi çıxış etmişdir. O, Elmlər Akademiyasına, bütövlükdə Azərbaycan elminə, ziyalılara həmişə yüksək qiymət vermiş, öz diqqət və qayğısını göstərmişdir. Azərbaycan cəmiyyəti, eləcə də Azərbaycan elmi XX əsrdə çox sürətlə inkişaf etmişdir. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illər isə bu cəhətdən xüsusi ilə seçilmişdir. Azərbaycan elminin, Elmlər Akademiyasının ən çox inkişaf etdiyi dövr bu dahi şəxsiyyətin hakimiyyəti illərinə təsadüf edir. Elmin, elm ocağının yeni yüksəlişi məhz ulu öndərin adı ilə bağlı idi. 70-ci illərdə Azərbaycan Elmlər Akademiyası onun böyük təşkilatçılıq istedadı nəticəsində dünyada şöhrət qazandı, özünün kadr potensialını yaratdı, maddi-texniki bazasını möhkəmləndirdi. Heydər

Əliyevin özünün qeyd etdiyi kimi, akademiyanın əlli ilinin yarısından çoxu onun həyatı, rəhbərliyi ilə bağlı idi.

Ümummilli lider dünyada tanınan və qəbul edilən görkəmli siyasi və dövlət xadimi olmaqla yanaşı, həm də böyük bir elm adamı idi. Onun müdrik siyasətinin uzaq-görənliyi və dərinliyi məhz elmi prinsiplər üzərində qurulması, intellektual potensiala arxalanmasında idi. Azərbaycan elminə və elm adamlarına göstərdiyi qayğı və dəstək elə bundan qaynaqlanırdı. Heydər Əliyev öz fəaliyyəti və siyasi təcrübəsində hər zaman elmi fikrin ən yeni nailiyyətlərindən faydalanırdı. O, cəmiyyətin, xalqın inkişafını elmdə, intellektdə görürdü.

Heydər Əliyev respublikamıza rəhbərliyə gəldiyi ilk günlərdən elmin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı məsələlərə xüsusi diqqət yetirmiş, ona daim qayğı göstərmiş, elmin sürətli inkişafı üçün mühüm qərarlar vermişdir. O, avqust (1969) plenumunda respublika elminin inkişafında yaranmış vəziyyətdən narahat olaraq demişdir: *«Elmi idarələrimizin fəaliyyətində hələ ciddi nöqsanlar vardır. Elmlər Akademiyası, bir sıra sahə elmi idarələri elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi uğrunda, tamamlanmış işlərin istehsalata tətbiqi uğrunda mübarizədə kifayət qədər əzmkarlıq göstərmirlər... Dissertasiyaların heç də hamısı lazımi nəzəri səviyyədə yazılmır. Aspiranturada vəziyyət yaxşı deyildir... Alimlik dərəcəsi alanlar arasında nazirliklərin və digər mərkəzi idarələrin rəhbər işçiləri də az deyildir. Elə etmək lazımdır ki, elmə yalnız onu həqiqətən zənginləşdirməyə, irəlilətməyə qabil olan adamlar gəlsinlər...»*.

Azərbaycan aliminə və elminə elə ilk gündən yüksək qayğı göstərən Heydər Əliyev bu sahədəki fəaliyyətini də ardıcıl və sistemli şəkildə həyata keçirirdi. Onun diqqət və qayğısı nəticəsində elmi-tədqiqat institutlarının və elmi işçilərinin sayı artır, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının maddi-texniki bazası möhkəmlənir, elmi-tədqiqat institutları üçün yeni korpuslar tikilir, xüsusi təyinatlı layihə-konstruktor büroları yaradılırdı, Azərbaycan elminin ölkədə və dünyada tanıtılmasına səy göstərilir, elmi-tədqiqat işlərinin səviyyəsi yüksəlir, elmin tətbiq sahələri genişlənir, elm adamlarına yaradıcılıq şəraiti yaradılır, görkəmli alimlərin fəaliyyətləri təqdir olunur, onlar mükafatlandırılırdı, Azərbaycan dili, ədəbiyyatı və tarixi üzrə aparılan tədqiqatların genişləndirilməsinə xüsusi fikir verilirdi və s.

Ümummilli lider Azərbaycanı ölkə elminin mərkəzlərindən birinə çevirmək məqsədilə elmi-tədqiqat institutlarının, elmi işçilərin sayının artırılmasına çalışır və onlara qayğı göstərirdi. Bu sahədə onun fəaliyyəti kifayət qədər uğurlu idi. Əgər 1969-cu ildə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən 89 elmi-tədqiqat institutlarında, digər layihə müəssisələri və problem laboratoriyalarında 12850 elmi işçi, o cümlədən 55 akademik və müxbir üzvü, 329 elmlər doktoru və 3000 elmlər namizədi var idisə, 1978-ci ildə elmi-tədqiqat, layihə və sahə institutlarının sayı 118-ə, elmi işçilərinin sayı 21407 nəfərə, akademik və müxbir üzvlər 100 nəfərə, elmlər doktorları 853, elmlər namizədlərinin sayı 7594 nəfərə çatmışdı.

Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin söyləri nə-

ticəsində Azərbaycanda elmi işçilərin sayı artır, alimlərin hazırlanmasına xüsusi diqqət verilirdi. 1970-1980-ci illərdə respublikamızda 258 elmlər doktoru, 2677 elmlər namizədi hazırlanmışdı. Respublika Elmlər Akademiyasının 56 həqiqi üzvü və 71 müxbir üzvü var idi. 123 elmi idarə və 17 ali məktəbin kafedralarında 22 min elmi əməkdaş, o cümlədən 900-dən çox elmlər doktoru və 8 mindən çox elmlər namizədi çalışırdı.

Keçən əsrin 70-80-ci illərində yeni elm sahələrinin, elmi istiqamətlərin yaranması respublikamızda elmin inkişafına çox müsbət təsir göstərmişdi. Uzaqgörən siyasətçi Heydər Əliyevin təşəbbüsü, rəhbərliyi və bilavasitə iştirakı ilə kimya, neft emalı və neft-kimya sənayesinə kapital qoyuluşu artırılmış, bu sahədə ən qabaqcıl texnologiya tətbiq olunmuşdur. Neft-kimya sənayesi modernləşdirilmiş və yenidən qurulmuşdur. Astronomiya, kosmik tədqiqatlar, biokimya, molekulyar biologiya, biofizika, biotexnologiya kimi sahələr inkişaf etdirilmişdi. Ulu öndərin uzaqgörənliyi ilə Azərbaycanda onlarla nəhəng sənaye kompleksi-neft emalı, neft-kimya, maşınqayırma, cihazqayırma müəssisələri yaradıldı ki, bunlar da elmin sürətli inkişafını təmin etdi.

Heydər Əliyev respublika alimlərini və elmi idarələrin rəhbərlərini elmin ən müasir sahələri üzrə elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasına yönəldirdi. Bilavasitə bu dahi insanın himayəsi altında ölkəmizdə elmin ən perspektivli sahələri üzrə elmi-tədqiqat işləri aparılırdı. Təkcə 1979-cu ildə təbiət və ictimai elmlər sahəsində respublikada aparılan elmi-tədqiqatların 55 nəticəsi sovet elminin ən mühüm

nailiyyətləri sırasında qeyd edilmişdi. 70-80-ci illərdə – 10 il ərzində Elmlər Akademiyası alimlərinin tədqiqatlarının istehsalata tətbiqi nəticəsində əldə edilən iqtisadi səmərə 570 milyon manatdan çox olmuş, 1000-dən çox müəlliflik şəhadətnaməsi almışlar. 1970-1985-ci illərdə iqtisadi səmərəyə malik 850-yə yaxın iş xalq təsərrüfatında tətbiq edilmiş, 2280 elmi, elmi-tədqiqat və xalq təsərrüfatı əhəmiyyətli nəticə alınmışdı.

Xalqımızın mənəvi həyatında əlamətdar hadisə olan çoxəsrlik tariximizdə ilk universal-milli on cildlik Azərbaycan Ensiklopediyasının meydana gəlməsi də Heydər Əliyevin adı ilə sıx bağlıdır. Bu ensiklopediya Heydər Əliyev dövrünün təkzibedilməz mənəvi abidəsidir.

Elmə dövlət qayğısının artmasının göstəricisindən biri də bu illərdə Elmlər Akademiyasının bir çox elmi-tədqiqat institutları, digər qurumları üçün yeni inzibati binaların, korpusların tikilməsi və yenidən qurulmasından ibarət olmuşdur. Bu tikililərin arasında genetika və seleksiya, zoologiya, aşqarlar kimyası institutlarının binalarını, aspirantura yataqxanasını, bir sıra mühəndis-laboratoriya korpuslarını göstərmək olar.

Ümummilli lider bütün ictimai-siyasi fəaliyyəti boyunca tarixə, ədəbiyyata, mədəniyyətə, ümumilikdə humanitar elmlərə yüksək qiymət və əhəmiyyət vermiş, onların xalqın mənəvi həyatında oynadığı rolu layiqincə dəyərləndirmişdir. Öz xalqını və dilini dərindən sevən Heydər Əliyev rəhbərliyə gəldiyi ilk günlərdən başlayaraq, respublika iqtisadiyyatı və mədəniyyətinin yüksəlişi, xalqın

güzarının yaxşılaşması uğrunda apardığı mübarizədə Azərbaycan dilinin fəaliyyət dairəsinin genişlənməsi və inkişafına da daima diqqət yetirmişdi. Ulu öndərin hakimiyyəti illərində Azərbaycan dilinə, Azərbaycan tarixinə, mədəniyyətinə dair elmi-tədqiqatların aparılması və monoqrafiyaların nəşri xeyli artırıldı. Yeni-yeni əsərlər yazılaraq nəşr edilirdi. Azərbaycan tarixi və dilçilik sahəsində yazılmış bir sıra əsərlərə dövlət mükafatları verilirdi.

Keçən əsrin 80-ci illərinin sonu- 90-cı illərinin əvvəlləri Azərbaycan üçün ən çətin, ağır dövrə çevrildi. Həmin illərdə mövcud hadisələrin müharibə alovunun fonunda Azərbaycan elminə də ciddi zərbələr vurulmuşdur. Bütün sahələrdə olduğu kimi, elm sahəsində də durğunluq hökm sürürdü.

1993-cü il Azərbaycan tarixində, müstəqil dövlətçilik tariximizdə, respublikamızın ictimai-siyasi fikir tarixində dönüş ili kimi yadda qalmışdır. Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə qayıdışından sonra elmə göstərilən diqqət və qayğı elə ilk günlərdən bir daha özünü göstərmişdi. Heydər Əliyev hələ Azərbaycan prezidenti seçilməzdən əvvəl ziyalılarla ilk görüşlərindən birini 1993-cü il sentyabrın 21-də Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasında keçirmişdir ki, bunu da yalnız ölkə rəhbərimizin alimlərə bəslədiyi böyük ehtiram, Azərbaycan elminin gələcəyinə göstərilən hədsiz qayğı və diqqətlə izah etmək olardı. Bu, həm də ölkəni 1993-cü ilin iyununadək idarə etmiş səriştəsiz insanların respublikada elm adamlarına münasibətdə yol verdikləri ədalətsizliklərdən irəli gələn narahatlıqlarla bağlı

idi. Elə həmin görüşdə Heydər Əliyev belə narahatlıqların tamamilə əsassız olduğunu və yalnız naqis adamların təxəyyülünün məhsulu olduğunu cəsarətlə ifşa edərək demişdi: *«Mənə sədalar gəlir ki, Elmlər Akademiyasını, institutları dağıtmaq istəyirlər, elm ocaqlarına biganə münasibət var. Biz bunların hamısına son qoyacağıq. Nəyin bahasına olursa-olsun, son qoyacağıq. Hansı iqtisadiyyat olursa-olsun, elm inkişaf etməlidir.*

Elmlər Akademiyası Azərbaycan xalqının tarixi nailiyyətidir. 1945-ci ildə bu akademiyanı yaradan alimlər çox böyük şücaət göstərmişlər. Ötən dövrdə bu akademiyanın çərçivəsində Azərbaycan elmi çox inkişaf etmişdir. Əmin ola bilərsiniz ki, Elmlər Akademiyası da, institutlar da fəaliyyət göstərəcəklər və biz buna imkan yaradacağıq. Azərbaycan elmi inkişaf etməlidir».

Xalq 1993-cü ildə Heydər Əliyevi Azərbaycanın xilaskarı kimi ikinci dəfə hakimiyyətə gətirdi. Azərbaycan dövləti parçalanmaq, məhv olmaq təhlükəsindən xilas oldu. Bu eyni zamanda Azərbaycan elminin xilas demək idi. Məhz Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdıışı ziyalıya, alimə və elmə hörməti də geri qaytardı.

Elmlər Akademiyasının bağlanacağı haqqında sözsöhbətlər hələ də dolaşmaqda idi. Lakin Heydər Əliyev müdrikliyi buna son qoydu. 1997-ci il yanvarın 31-də Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev Azərbaycan Elmlər Akademiyası rəhbərliyini və aparıcı alimlərin bir qrupunu qəbul edərək elm sahəsində islahatların aparılmasının vacibliyini təsdiqləmiş, Azərbaycanda elmi inkişaf strategi-

yasının əsas müddəalarını qəti olaraq müəyyənləşdirmişdi. Bu görüş Azərbaycan elminin və Elmlər Akademiyasının tarixində böyük əhəmiyyət kəsb etməklə elmimizin nüfuzunu yenidən artırdı, onun cəmiyyətdəki rolu və mövqeyini möhkəmləndirdi. Akademiyanın cəmiyyətdə yeri və rolundan bəhs edən Ulu öndər dedi: *«Elmlər Akademiyasına keçmiş illərdə də və son illərdə də mənim hörmətim və diqqətim, qayğım olmuşdur. Ancaq, hesab edirəm ki, bizim elmimizə – xüsusən Elmlər Akademiyasına qayğı, diqqət daha da artıq olmalıdır. XX əsrdə Azərbaycan xalqının ən böyük nailiyyətlərindən biri ölkəmizdə elmin, təhsilin sürətlə inkişaf etməsidir. Biz bununla fəxr edirik. Bir şeyi bilməlisiniz ki, bu mənim fikrimdir – Azərbaycan Elmlər Akademiyası respublikamızın ən yüksək elmi müəssisəsidir. Azərbaycan dövlətinin ən yüksək elmi müəssisəsi Elmlər Akademiyasıdır. Bu Akademiyanın işi və orada işləyənlərin səviyyəsi, şübhəsiz ki, başqalarından yüksəkdir, yüksək də olacaq. Biz Akademiyanın hörmətini həmişə qoruyub saxlamalıyıq, heç vaxt imkan vermək olmaz ki, Akademiyamız, yüksək səviyyəli elmi-tədqiqat institutlarımız cülbəcür özəl elmi müəssisələr arasında ərisin, itsin. Buna yol vermək olmaz. Azərbaycan Elmlər Akademiyası dövlətin Akademiyasıdır. Prezidentin birbaşa himayəsi altındadır, tabeliyindədir və Prezidentin qarşısında cavabdehdir. Bir daha bunu deməyə məcburam ki, Azərbaycan Respublikasının müstəqil Elmlər Akademiyası Azərbaycanın ən yüksək elmi müəssisəsi, elmi təşkilatıdır...»*

Çox çətin vəziyyətlərlə qarşılaşan, nəinki durğunluq,

həm də tənəzzül dövrü keçirən Azərbaycan Elmlər Akademiyası üçün 1997-ci il yanvarın 31-i yeni mərhələnin başlanğıcı oldu. Ümummilli lider bu tarixi nitqi ilə Azərbaycan Elmlər Akademiyasına ikinci bir həyat verdi. Heydər Əliyevin Akademiyadakı görüşü Azərbaycan elminin və Elmlər Akademiyasının tarixində böyük əhəmiyyət kəsb etməklə elmimizin nüfuzunu yenidən artırdı, onun cəmiyyətdəki rolu və mövqeyini möhkəmləndirdi.

Akademiya rəhbərliyi Prezidentimizin tövsiyyələrini rəhbər tutaraq Elmlər Akademiyasında islahatların aparılması, onun idarəetmə və təşkilat sisteminin təkmilləşdirilməsi, elmi-tədqiqat istiqamətlərinin dəqiqləşdirilməsi, elmi idarə və elmi xidmət müəssisələrinin işinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədi ilə bir sıra qərarlar qəbul etdi və tədbirlər həyata keçirdi.

Müstəqil dövlətin davamlı sosial-iqtisadi və mədəni inkişafında elmin mühüm rolu vardır. Bunu uzaqgörənliklə nəzərə alan ölkə başçısı elmin inkişafı, yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması, elmi-texniki potensialın qorunub saxlanması, cəmiyyətdə elmi işçilərin nüfuzunun artırılması sahəsində bir sıra mühüm qərarlar qəbul etdi. Prezident Heydər Əliyevin 15 may 2001-ci il tarixli fərmanı ilə respublika Elmlər Akademiyasına Milli Elmlər Akademiyası adı verildi.

Akademiyanın həqiqi və müxbir üzvlərinin sayı artırıldı. 2001-ci ilin iyun ayında Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi və müxbir üzvlərinin seçkiləri keçirildi. Akademiyanın bütün işçilərinin əmək haqları əhəmiyyətli dərəcədə artırıldı.

2002-ci ildə dövlət başçısı Naxçıvan Muxtar Respublikasının geosiyasi vəziyyətini nəzərə alaraq, AMEA-nın Naxçıvan bölməsinin yaradılması haqqında tarixi sərəncam imzaladı. Naxçıvanda bölmənin yaradılmasına həsr olunmuş müşavirə keçirildi. Müşavirədə Heydər Əliyev blokada şəraitində yaşayan bu qədim Azərbaycan diyarının hərtərəfli öyrənilməsinə daha çox ehtiyac duyulduğunu qeyd etdi, bu sahədə genişmiqyaslı tədqiqatların aparılması üçün müəyyən göstərişlər verdi.

Dövlətimizin başçısı 2003-cü il yanvarın 4-də Milli Elmlər Akademiyasının respublikada elmin inkişafını təşkil və təmin etdiyini, dövlətin elmi və elmi-texniki siyasətini həyata keçirdiyini, elmi müəssisə və ali məktəblərin elmi fəaliyyətini əlaqələndirdiyini və istiqamətləndirdiyini, respublikamızı xarici ölkələrdə elmi və elmi-texniki fəaliyyət sahəsində təmsil etdiyini nəzərə alaraq xüsusi fərman imzaladı. Həmin fərmanla Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının statusu, nizamnaməsi, prezidentinin vəzifəsi, səlahiyyətləri müəyyən edilirdi.

Azərbaycan elmi və elm adamları ümummilli lider Heydər Əliyevin qayğısı və himayəsi sayəsində inkişaf etmiş və formalaşmışdır. Akademiya üçün ən çətin vaxtlarda belə ulu öndər akademiyanı qorumuş və inkişaf etdirmişdir. «*Milli Elmlər Akademiyası bizim milli sərvətimizdir. Onu qoruyub saxlamalıyıq*», - deyən Heydər Əliyev bununla akademiya öz münasibətini bəyan etmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi xəttini, müəyyənləşdirdiyi siyasəti inamla və uğurla davam etdirən

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev pragmatik və rəasional düşüncəli siyasətçi kimi xalqın gələcəyini məhz elm və təhsillə bağlı olduğunu çıxışlarında dəfələrlə vurğulamışdır. Möhtərəm Prezident İlham Əliyevin 2010-cu ildə AMEA-nın illik yığıncağında iştirakı və alimlər qarşısında dərin məzunlu nitq söyləməsi, elmin inkişaf perspektivləri ilə bağlı dəyərli tövsiyələrini verməsi, habelə akademiyanın binası ətrafında aparılan yenidənqurma, abadlıq işləri ilə yaxından tanış olması bu sahəyə dövlət qayğısının davamlı səciyyə daşdığını göstərir. Prezident İlham Əliyev proqram xarakterli nitqində Azərbaycanın inkişafında elmin rolunu bir daha xüsusi diqqətə çəkmişdir: «*Akademiyada Azərbaycanın intellektual elitası cəmlənib. Akademiyanın inkişafı Azərbaycanda elmin inkişafına birbaşa təsir göstərir. Əgər inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə nəzər salsaq görərik ki, həmin ölkələrin uğurlarının təməlinə ideya, fikir, innovasiya, elmi-texniki tərəqqi dayanır. Biz də ölkəmizdə müxtəlif istiqamətlərdə islahatlar apararkən müasirləşməyə üstünlük verir. Müasir dövlətin qurulması elmin inkişafı olmadan mümkün deyildir*».

Ulu öndər Heydər Əliyevin müdrikliklə müəyyən etdiyi və həyata keçirdiyi elm siyasəti bu gün Ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla və yaradıcılıqla davam etdirilir. Elmin inkişafına göstərilən yüksək diqqət eyni zamanda Azərbaycanın güclənməsinə, inkişafına, dünya miqyasında tanınmasına və layiqli yerinin təmin olunmasına xidmət edir.

2.3. AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNİN HİMAYƏDARI

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev siyasi fəaliyyətinin bütün dövrlərində, o cümlədən Azərbaycana rəhbərliyi illərində milli mədəniyyətin bütün sahələrinin yüksəlişinə, inkişafına nail olmuş, bu sahədə xalqı, vətəni qarşısında misilsiz tarixi xidmətlər göstərmişdir.

Azərbaycan mədəniyyətinin XX yüzillikdə qazandığı cəhanşümul nailiyyətlər, ən böyük qələbələr bir dövlət xadimi kimi məhz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Azərbaycan xalqının mədəniyyətinin ən böyük, əvəzedilməz himayədarı kimi Heydər Əliyev bu qədim və zəngin mədəniyyəti müasir dünya mədəniyyətinin, dünyada baş verən ictimai-mədəni proseslərin qabaqcıl, fəal üzvi tərkib hissəsinə çevirmişdir. XX yüzillikdə Azərbaycan mədəniyyəti Heydər Əliyevin siyasi, ictimai, dövlətçilik, diplomatik fəaliyyəti sayəsində ən yüksək zirvələri fəth etmiş, beynəlxalq nüfuz qazanmış, xalqımızı tarixən qədim və hərtərəfli zəngin, böyük mədəniyyətə malik bir xalq kimi bütün dünya xalqlarına tanıtmışdır.

Dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra Azərbaycan Respublikasının mədəni, mənəvi həyatında mühüm dəyişikliklər baş vermişdir. Müharibə, erməni işğalçıları tərəfindən yüzlərlə sosial-mədəni obyektin məhv edilməsi, postsovet respublikaları ilə mədəni əlaqələrin zəifləməsi başqa sahələrə olduğu kimi, mədəniyyətə də öz mənfi təsirini göstərirdi. Bütün bunlara baxmayaraq bu dövrdə Azərbaycan mədəniyyəti mübarizliyi, mənəvi qüvvələrin

öz kökünə və ümumbəşəri dəyərlərə daha möhkəm bağlanması ilə səciyyələnirdi.

Heydər Əliyevin siyasi həyata qayıdışı ilə həyatın bütün sahələrində olduğu kimi, mədəniyyət, ədəbiyyat və incəsənət sahələrində də bir canlanma, bir oynış baş verdi. Dövlət başçımızın imzaladığı fərman və sərəncamlarla tarixi şəxsiyyətlərimizin, milli mədəniyyətimizin görkəmli nümayəndələrinin, milli bayramların və tarixi günlərin qeyd edilməsinə başlandı. Prezidentimizin müvafiq fərmanları ilə dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileyinin Fransada, Türkiyədə, İraqda, İranda və Rusiyada, dünya şöhrətli Bülbülün 100 illik yubileyinin Moskvada, Tbilisidə və Ankarada, məşhur bəstəkar Qara Qarayevin 80 illik yubileyinin Moskvada və Parisdə, görkəmli müğənni Rəşid Behbudovun 80 illik yubileyinin Moskvada, türk xalqlarının Ana kitabı olan «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının 1300 illik yubileyinin Parisdə – YUNESKO-nun iqamətgahında yüksək səviyyədə qeyd olunması müstəqil Azərbaycanı yenidən dünyaya tanıtmışdır. Dövlətimizin başçısı müstəqil respublikanı inkişaf etdirməkdə çətinliklərlə qarşılaşsa da, dövlətimizin başçısı ölkəmizdə mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın, incəsənətimizin görkəmli xadimlərinin yubileylərinin keçirilməsinə böyük qayğı göstərirdi. Cəlil Məmmədquluzadənin, Üzeyir Hacıbəyovun, Müslüm Maqomayevin, Səməd Vurğunun yubileylərinin, tarzən Qurban Pirimovun 120 illiyi, xalq artistləri Mövsüm Sənani və Məmmədəli Vəlixanovun 100 illiyi, Leyla Bədirbəylinin 80 illiyi, görkəmli rejissor və pedaqoq

Tofiq Kazımovun 75 illiyi, pianoçu Vaqif Mustafazadənin 60 illiyi və bir çoxlarının yubileylərinin yüksək səviyyədə keçirilməsi Azərbaycanın milli sərvətinin zənginliyini bir daha nümayiş etdirir. Görkəmli alimlər Yusif Məmmədəliyevin, Sara Aşurbəylinin, alim və dövlət xadimi Vəli Axundovun, şairlər Bəxtiyar Vahabzadənin, Qabilin, rəssam Maral Rəhmanzadənin, görkəmli alim, dövlət xadimi, səhiyyə təşkilatçısı Əziz Əliyevin, akademik Həsən Əliyevin, görkəmli opera müğənnisi Şövkət Məmmədovanın, dünya şöhrətli musiqiçi Mistislav Rastropoviçin, böyük şair Məmmədhüseyn Şəhriyarın, Mikayıl Müşviqin, Aşıq Ələsgərin, yazıçı Mir Cəlalın və b. yubileyləri geniş qeyd olundu. Görkəmli sənətkarlar, alim və yazıçılar ölkənin yüksək mükafatları – «İstiqlal» və «Şöhrət» ordenləri ilə təltif edildilər.

Ölkədə mədəni-maarif işini canlandırmaq üçün 1993-cü ildən başlayaraq dövlət bir sıra tədbirlər həyata keçirdi. Beynəlxalq Muzeylər Şurasının, Beynəlxalq Kitabxanalar Şurasının Azərbaycan Milli Komitələri yaradıldı. Hökumət kitabxana fondlarının genişlənməsinə vəsait ayırmalarını artırdı, «Azərbaycan Respublikasında kitabxana işinin vəziyyəti və onu yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında» qərar qəbul etdi. 1997-ci il noyabrın 18-də «Mədəniyyət haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu qəbul edildi.

Mövcud muzeylərin, musiqi məktəblərinin bərpa və təmir olunması, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, yeni muzeylərin yaradılmasına ciddi diqqət yetirildi. N.Nərimanovun ev muzeyi yenidən quruldu, Azərbaycan

Tarix Muzeyində təmir və yenidənqurma işlərinə başlandı. Xalça Muzeyi yeni binaya köçürüldü. İncəsənət Muzeyindən oğurlanmış qiymətli rəsm əsərləri tapılıb geri qaytarıldı. 1994-cü ildə Bakıda Cəlil Məmmədquluzadənin, Niyazinin ev muzeyləri yaradıldı. 1996-cı ildə Naxçıvanda H.Cavidin, C.Məmmədquluzadənin ev muzeyləri açıldı. 1998-ci ildə Ordubadda M.S.Ordubadinin ev muzeyi bərpa edildi. 2001-ci ildə Şəkidə Sabit Rəhmanın ev muzeyi təşkil olundu. 2002-ci ildə Naxçıvanda görkəmli rəssam Bəhrüz Kəngərlinin, Bakıda Hüseyn Cavidin ev muzeyləri açıldı. M.P.Vaqifin Qazaxdakı Xatirə Muzeyi «M.P.Vaqif və M.V.Vidadinin Xatirə Muzeyi» kimi yenidən quruldu. 2000-ci ildə respublikanın şəhər, qəsəbə və kəndlərində 155 muzey vardı.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyev 2000-ci il dekabrın 30-da «Azərbaycan XXI əsrin və III minilliyin ayrıcında: yeni 2001-ci il, yeni əsr və III minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciət»ində demişdi: *«İkinci minilliyin tarixi əyani surətdə göstərir ki, Azərbaycan xalqı dünya mədəniyyətində öz dəsti-xətti ilə seçilən xalqlardandır. Keçən iki min il ərzində başər sivilizasiyasının ayrılmaz hissəsi kimi azərbaycanlılar dünya mədəniyyəti xəzinəsinə sanballı töhfələr vermişlər».*

Ulu öndərimizin özü dəfələrlə qeyd etmişdir ki, xalqların qədimliyi onun mədəniyyəti ilə müəyyən edilir, xalqlar dünyada mədəniyyətləri ilə tanınır. Bu cəhətdən Azərbaycan xalqı xoşbəxt xalqdır. Dünya mədəniyyətində Azərbaycanın layiqli yeri vardır.

Müstəqil Azərbaycan Respublikası geniş şəkildə və yüksək keyfiyyətli mədəni-maarif ocaqları ilə əhatə olunmuşdur. Respublikada 27 professional teatr, 50-dək xalq teatri və özəl teatr, 13 konsert təşkilatı fəaliyyət göstərir. Ölkənin ağır dövründə şöhrətli Opera və Balet Teatri, Balet truppası, Azərbaycan Dövlət Simfonik Orkestri, Dövlət Xor Kapellası, Dövlət Rəqs Ansamblı kimi çətin günlər keçirən kollektivlər yalnız prezident Heydər Əliyevin qayğısı və köməyi ilə qorunub saxlanıldı və inkişaf etdirildi. Respublikada «Bakı Bələdiyyə Teatri, Tənqid-Təbliğ Teatri, Milli Dastan Teatri, Dövlət Gənclər Teatri, Yuğ Teatri, Bakı Kamera Teatri, Pantomim Teatri kimi yeni teatrlar təşkil olunmuşdu. 1996-cı ildə Azərbaycan Milli Dram Teatri təmirdən sonra qapılarını yenidən tamaşaçıların üzünə açmışdı. Azərbaycan Dövlət Filarmoniya binasında əsaslı təmir işləri aparıldı. 2002-ci il noyabrın 29-da Azərbaycan Prezidenti Filarmoniya əlavə tikinti işləri aparılması və onun lazımı avadanlıqlarla təmin edilməsi üçün xüsusi sərəncam verdi.

Azərbaycanda yeni rejissorlar nəsli yetişdi. Onlar Azərbaycan rejissorluq məktəbinin ən yaxşı ənənələrini davam və inkişaf etdirdilər. Bu rejissorların səyi nəticəsində Üzeyir Hacıbəyovun «Koroğlu», «Arşın mal alan», «O olmasın, bu olsun» operetləri, Səməd Vurğunun «Fərhad və Şirin» pyesi, V.Şekspirin «Hamlet» faciəsi, habelə onlarla başqa klassik əsər yenidən səhnə həyatı yaşamağa başladı.

Azərbaycan musiqi sənəti yeni ifaçılarla və əsərlərlə

zənginləşirdi. Musiqi ifaçılığı sənəti inkişaf etməkdə idi. Muğam, xalq mahnıları və təsnif ifaçılarının ənənəvi müsabiqələri keçirilirdi. 1997-ci ilin noyabr ayında Bakıda vokalçıların Bülbül adına Birinci Beynəlxalq Müsabiqəsi keçirildi. İstedadlı gənc ifaçıların konsertləri təşkil olunurdu. Prezident Heydər Əliyev 1996-cı ildə «Azərbaycanda gənc istedadlara dövlət qayğısı haqqında», 1997-ci ildə «Gənc istedadlar üçün xüsusi təqaüdlər təsis edilməsi haqqında» fərmanlar verdi.

Azərbaycan incəsənət ustalarının, musiqi kollektivlərinin xarici ölkələrdəki çıxışları Azərbaycan mədəniyyəti haqqında xarici tamaşaçılarda xoş təəssüratlar yaradırdı. Azərbaycan Dövlət Kamera Orkestrinin, Dövlət Rəqs Ansamblının, Dövlət Mahnı Teatrının, Azərbaycanın tanınmış sənətkarları Zeynəb Xanlarovanın, Alim Qasimovun, Səkinə İsmayılovanın, Qərinə Kərimovanın, Təranə Muradovanın, Əli Əsgərovun, Bilal Əliyevin, Gülyaz və Gülyanaq Məmmədovaların, caz vokal ustası və pianoçu Əzizə Mustafazadənin və onlarla başqa sənətçinin dünyanın bir sıra ölkələrindəki çıxışları böyük maraqla qarşılır, mədəniyyətimizə yeni şöhrət gətirirdi. Fidan və Xuraman Qasimova bacılarının yüksək ifaçılıq sənəti mədəniyyətimizin inkişaf səviyyəsinə ən gözəl misaldır. Bənzərsiz xanəndə Alim Qasimov muğam sənətinin inkişafındakı xidmətlərinə görə 1999-cu ildə YUNESKO Milli Şurasının ali mükafatına və «Pikasso-miro» qızıl medalına layiq görülmüşdür. 2002-ci ilin yayında YUNESKO katibliyinin qeyri-maddi irsin öyrənilməsi şöbəsinin himayəsi ilə Alim Qasimov «Alim»

Ümumdünya Muğam Mərkəzi yaratmağa başlamışdı.

Fikrət Əmirovun «Nizami» baletinin, Süleyman Ələsgərovun «Solğun çiçəklər» operasının tamaşaya qoyulması, Arif Məlikovun VII simfoniyasını, Cövdət Hacıyevin VIII simfoniyasını, Sərdar Cəfərovun «Böyük vətəndaş haqqında» odasını, Vasif Adıgözəlovun «Qarabağ» və «Çanaqqala» oratoriyalarını yazmaları respublikanın musiqi həyatında əlamətdar hadisələrə çevrildi.

Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev dövlət rəhbəri kimi həmişə adamlara, elm, mədəniyyət xadimlərinə, gənc istedadlara, musiqi və teatr kollektivinə öz diqqət və qayğısını əsirgəməmişdir. Dünyanın az-az dövlət xadimlərinə rast gəlmək olar ki, Heydər Əliyev qədər ziyalıya, mədəniyyət xadiminə bu qədər yaxın olsun, onların bütün problemləri ilə məşğul olsun. Heydər Əliyev mədəniyyət xadimlərinin ən adi məişət qayğılarından tutmuş böyük yaradıcılıq məsələlərinə qədər irili-xırdalı bütün problemləri ilə daim maraqlanmış, məşğul olmuş və bu problemlərin həll edilməsinə, yoluna qoyulmasına maksimum nail olmuşdur. Ulu öndər teatr, musiqi kollektivlərinin yaşamasına, inkişaf etməsinə qayğı göstərirdi. Prezident Heydər Əliyev 1997-ci il dekabrın 2-də «Üzeyir Hacıbəyov adına Azərbaycan Dövlət Simfonik Orkestrinin fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında», 1999-cu il dekabrın 6-da «Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet teatrının balet truppası işçilərinin sosial təminatının yaxşılaşdırılması haqqında», 2000-ci il iyunun 2-də «Azərbaycan Dövlət Xor Kapellasının sosial təminatını yaxşılaşdırmaq haqqında»

2001-ci il oktyabrın 15-də «Azərbaycan Dövlət Rəqs Ansamblı işçilərinin sosial təminatını yaxşılaşdırmaq haqqında» fərmanlar verdi. Bütün bunlar musiqi və teatr kollektivlərinin daha səmərəli fəaliyyət göstərmələrinə, ciddi yaradıcılıq işləri ilə məşğul olmalarına səbəb oldu.

Ədəbiyyatın inkişafına marağı daha da artırmaq üçün 1996-cı ildə Prezident Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Füzuli adına beynəlxalq mükafat təsis edildi.

Prezident Heydər Əliyev 1997-ci ilin noyabrında «Azərbaycan yazıçılarına dövlət qayğısını artırmaq haqqında» fərman verdi. «Azərbaycan», «Qobustan», «Ulduz», «Literaturniy Azərbaycan» jurnallarının, «Ədəbiyyat» qəzetinin nəşri dövlət hesabına həyata keçirilməyə başladı. Qocaman ədəbiyyat və incəsənət xadimləri, istedadlı yazıçılar üçün fərdi təqaüdlər təyin etdi, fəxri adların verilməsi haqqında fərman verdi. Prezidentimizin bəstəkar, yazıçı, şair, aktyor, müğənni, rəssam əməyinə verdiyi yüksək qiymət sayəsində ölkəmizin yüzlərlə sənətçisi xalq şairi, xalq yazıçısı, əməkdar incəsənət xadimi, əməkdar artist, əməkdar rəssam, əməkdar mədəniyyət işçisi kimi müxtəlif fəxri adlara layiq görüldü. 2002-ci ilin iyun ayında Prezident elm, mədəniyyət, incəsənət, maarif və digər sahələrdə xidməti olmuş 150 nəfərə Prezident təqaüdü təyin etdi.

1997-ci ilin noyabrında Azərbaycan yazıçılarının X qurultayı keçirildi. Qurultay ərəfəsində Heydər Əliyev qocaman və gənc yazıçılarla ayrılıqda görüşlər keçirdi. Bu görüşlərdə ədəbiyyat qarşısında duran vəzifələr ətraflı

müzakirə edildi.

Bu illərdə Azərbaycan kinosu da inkişaf edirdi. Müstəqil kinostudiyalar təşkil olundu. «Azərbaycanfilm» kinostudiyası 1994-cü ildən yenidən dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməyə başlandı. Həmin il dövlət Film Fondu təşkil olundu. Bu illərdə Azərbaycan kinomatoqrafları bir sıra («Yarasa», «Əhlikəf», «Fəryad», «Uçurulmuş körpü», «Həm ziyarət, həm ticarət», «Ağ atlı oğlan», «Özgə vaxtı» və b.) yüksək bədii dəyərli filmlər yaratdılar. Bu filmlərdən bəziləri Beynəlxalq kinofestivallarda ən yüksək mükafatlara layiq görüldü.

Heydər Əliyevin fenomen şəxsiyyəti və ömür yolu haqqında rejissor V.Mustafayevin yaratdığı «General», «Birinci», «Moskva-Kreml», «Lider», «Tale», «Əsl məhəbbət haqqında» və «Bir həsədin tarixi» sənədli filmləri Azərbaycan kino tarixində əlamətdar hadisəyə çevrildi. 1995-ci ilin noyabr ayında 10 Azərbaycan bədii filmi ilk dəfə Beynəlxalq Nant- «Üç qitə» kinofestivalında nümayiş etdirildi. «Bir həsədin tarixi» filmi «Qran-Pri» mükafatına, «Cavan qadın üçün kişi» filmi XIV Beynəlxalq Kinofestivalda Bürünc mükafat aldı.

Bakıda və respublikanın bir sıra şəhərlərində heykəltaraşlıq abidələri, monumental əsərlər ucaldıldı. 1998-ci ildə Bakıda «Şəhidlər Xiyabanı»nda Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə ucaldılmış möhtəşəm abidə, əbədi məşəl açıldı. Paytaxtda Hüseyn Cavidin, Şah İsmayıl Xətəinin, akademik Yusif Məmmədəliyevin, Xızıda Cəfər Cabbarlının heykəlləri ucaldıldı. Naxçıvanda Koroğlu, Bərdədə Nizami heykəli

qoyuldu. Naxçıvanda möhtəşəm Hüseyn Cavid məqbərəsi tikildi (1996). 1997-ci ildə Ö.Eldarov akademik Zərifə Əliyevanın xatirəsinə həsr etdiyi məşhur «Elegiya» əsərini tamamladı.

Kommunist rejimi dövründə Bakıda Leninə, Şaumyana, Kirova, Dzerjinskiyə, Fioletova, 26 Bakı Komissarlarına, K.Marksa, XI Qızıl Orduya qoyulmuş heykəl və abidələr söküldü.

Azərbaycan tarixində ilk dəfə olaraq Şirvanşahlar Sarayı və Qız Qalası daxil olmaqla İçəri şəhər Dövlət Tarix Memarlıq Kompleksi YUNESKO-nun «Dünya mədəni irs siyahısı»na daxil edildi. Bu, respublika rəhbərliyinin qayğısı ilə əhatə olunan Azərbaycan mədəniyyətinin böyük uğuru kimi sayıla bilər.

Azərbaycanın fırça, tişə ustaları da müharibə, qəhrəmanlıq, vətənpərvərlik mövzularında gözəl sənət əsərləri yaradırdılar. 1995-ci ildə ABŞ-da, 1996-cı ildə Almaniyada Səttar Bəhlulzadənin əsərləri sərgisi keçirilmişdi. Toğrul Nərimanbəyovun, Kamil Nəsimzadənin əsərləri Parisdə, Vaşinqtonda, Nyu-York və Çikaqoda nümayiş etdirildi.

K.Əliyevin Atatürkün, H.Əliyevin portretləri toxunmuş xalçalarında Azərbaycan xalçaçılıq sənətinin ən yaxşı əməlləri yaradıcılıqla inkişaf etdirildi. Kamil Əliyevin və Eldar Mikayılovun əsərləri sənətkarlıq nümunələri kimi diqqəti cəlb edirdi. Brüsseldə E.Mikayılovun bənzərsiz gözəlliyə malik xalçaları böyük müvəffəqiyyətlə nümayiş etdirilmişdi. T.Məcidovun Heydər Əliyevə həsr etdiyi «Qayıdış» xalçası yüksək sənətkarlıqla işlənilmişdi. Plakat

janrı da xeyli inkişaf etmişdi. K.Əlizadənin, C.Qasımovun, F.Hüseynovun vətənpərvərlik mövzusunda işlədikləri əsərləri maraqlı və təsirli idi.

Ulu öndər Heydər Əliyev dövlət rəhbəri kimi Azərbaycan mədəniyyətinin qayğısına qalmaqla, onun yüksək tərəqqisinə nail olmaqla Azərbaycan xalqı haqqında beynəlxalq aləmdə qərəzlə və düşmənçiliklə formalaşdırılmış, məhdud və yanlış təsəvvürləri darmadağın etdi, Azərbaycan xalqını bütün dünyaya qədim və zəngin mədəniyyətə malik sivil bir xalq kimi tanıtdı.

Cəmiyyətin mədəni səviyyəsini qaldıran, mədəniyyətini yaradan mədəniyyət xadimləri ümummilli liderimizin diqqət və qayğısını öz üzərlərində həmişə hiss etmiş və ona görə də mədəniyyət siyasətinin həyata keçirilməsində var qüvvə ilə çalışmışlar.

Ziyalının, mədəniyyət xadiminin, elm və sənət adamının cəmiyyətdəki yerindən bəhs edən ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: *«Cəmiyyət böyükdür. İndi bizdə yeddi milyon əhali var. Bunlar hamısı bizim cəmiyyətdir. Amma xalqın içərisindən çıxan ziyalılar tək-tükdür. Bunlar kütləvi deyil. Ziyalı kütləvi ola bilməz. Alimdir, şairdir, bəstəkardır, rəssamdır, yazıçıdır, artistdir – bunlar fitri istedadla malik olan nadir adamlardır və öz mədəniyyəti, yaradıcılığı, fəaliyyəti ilə bizim cəmiyyətin mədəni səviyyəsini qaldırırlar. Biz öz hərəkətlərimizlə, öz münasibətlərimizlə, öz tədbirlərimizlə gərək ziyalının cəmiyyətdə rolunu qaldıraq»*.

2.4. HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK TƏLİMİNDƏ MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN YERİ

Azərbaycanın XX əsrin son otuz ildən çox inkişaf mərhələsi böyük dövlət xadimi Heydər Əliyevin fəaliyyəti ilə bağlıdır. O, Azərbaycanın ictimai-siyasi, iqtisadi və milli-mənəvi inkişafında olduqca böyük rol oynamışdır. Heydər Əliyev öz xalqının dahi oğlu olmaqla yanaşı, həm də dünyanın ən qüdrətli tarixi simaları sırasına yüksəlmiş nadir şəxsiyyətdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin zəngin yaradıcılığı insan fəaliyyətinin hər bir sahəsinə aid olan problematik məsələləri əhatə edirdi. Azərbaycanda, bütün sahələrdə olduğu kimi, elm və təhsil sferasında əldə olunmuş nailiyyətlər də ulu öndər, müstəqil Azərbaycanın banisi Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Elmin, təhsilin inkişafı, milli-mənəvi dəyərlərə həssas münasibət Azərbaycana rəhbərliyi dövründə Heydər Əliyevin fəaliyyətinin əsas istiqamətini təşkil etmişdir. XX əsrdə Azərbaycan xalqının ən böyük nailiyyətlərindən biri ölkəmizdə elmin, təhsilin sürətlə inkişaf etməsidir. Elmin inkişafının ən məhsuldar dövrü, təhsilin sürətli inkişafı görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərə aiddir.

Hər bir xalqın özünəməxsusluğunu müəyyən edən başlıca meyarlar onun dili və milli-mənəvi dəyərləridir. Milli-mənəvi dəyərlər hər xalqın, millətin, şəxsin kimliyini ortaya qoyur. Milli-mənəvi dəyərlərə görə xalqlar birbirindən fərqlənirlər. Milli-mənəvi dəyərləri qoruyan, təkmilləşdirən, ona əməl edən xalq həmişə hörmətlə

qarşılanmışdır.

Sovet rejimi xalqımızı öz dilindən, dinindən, milli-mənəvi dəyərlərindən uzaq salmışdı. Bir sıra respublika rəhbərlərinin etinasızlığı ucbatından ana dilimiz getdikcə unudulur, əvəzində rus dili dövlət dilinə, əsas ünsiyyət vasitəsinə çevrilirdi. Respublikada keçirilən mühüm tədbirlər rus dilində aparılırdı. Əslində ruslaşdırma siyasəti yürüdüldü. Bu təsirin altında bəzi ailələrdə uşaqların yabancı ruhda tərbiyə olunması adi hal almışdı. Tərbiyə olunan gənc oğlan və qızlar milli hissdən uzaq düşür, milli-mənəvi dəyərləri lazımi səviyyədə qiymətləndirə bilmirdilər. Bir sözlə, rus şovinistləri, erməni daşnakları bilərəkdən azərbaycanlıları öz kökündən uzaqlaşdırmağa çalışırdılar.

Azərbaycan xalqının tarixində və taleyində müstəsna xidmətlər göstərmiş görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev siyasi hakimiyyətinin elə ilk illərindən milli-mənəvi dəyərlərimizə xüsusi əhəmiyyət vermiş, milli şüurumuzda inqilabi dəyişikliklər etmişdir. Keçən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərindən başlayan milli dirçəliş, mənəvi mühitin sağlamlaşması, elm və təhsilin inkişafı, ölkənin hərtərəfli inkişafına ciddi diqqət yetirilməsi, mədəniyyətə qayğı – bütövlükdə milli-mənəvi dirçəlişə, milli özünüdərkə təkan verdi. 70-80-ci illərdə Heydər Əliyev böyük qətiyyət, əzm və cəsarətlə xalqın tarixi yaddaşının qorunmasına, mədəniyyətimizin tərəqqisinə, Azərbaycanın bütün dünyada tanınmasına çalışırdı. Həmin dövrün mövcud siyasi reallıqları milli ruhun yüksəldilməsi istiqamətində açıq müstəvidə fəaliyyət göstərməyə imkan verməsə də, xalqımızın

mədəniyyətinin, musiqi və incəsənətinin inkişafı və dünya miqyasında təbliği sahəsində ciddi iş aparılırdı.

Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra respublikanın sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi və elmi-mədəni həyatında baş vermiş dəyişikliklər cəmiyyətdə mənəvi mühitin xeyli dərəcədə sağlamlaşmasına, milli köklərə bağlılığın artmasına gətirib çıxardı. Qeyd etməliyik ki, xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunmasında, onun dövlətçiliyin ayrılmaz tərkib hissəsinə və dövlət siyasətinin aparıcı qoluna çevrilməsində ümummilli liderimiz Heydər Əliyev qədər qüdrətli şəxsiyyət olmamışdır.

Milli-mənəvi dəyərlər, onların qorunması, kənar və yabancı təsirlərdən xilas olması, saflaşması, Azərbaycan xalqının dəyərli sərvəti kimi mühüm amilə çevrilməsində böyük öndərimizin uzaqgörən siyasəti, əməli fəaliyyəti, verdiyi fərman və sərəncamlar, keçirdiyi tədbirlər, apardığı görüşlər, beynəlxalq kürsülərdən söylədiyi tarixi nitqlər, gənc nəslin milli-mənəvi dəyərlərə yiyələnməsi üçün istiqamətləndirdiyi tədbirlər, özünün şəxsi nümunəsi əvəzsiz rol oynamışdır.

Heydər Əliyevin çox yüksək qiymətləndirdiyi milli-mənəvi dəyərlərin özü mürəkkəb daxili struktura malikdir. Burada böyük öndər üç tərkib hissəni xüsusi olaraq qeyd edirdi: dil, din, adət-ənənə. Bunların şüur müstəvisində proyeksiya olan milli mentalitet. Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlərimizin öyrənilməsini, qorunub saxlanılmasını və inkişaf etdirilməsini əsas vəzifələrdən biri kimi irəli sürürdü.

Milli-mənəvi dəyərlərimizə yiyələnməkdə gənc nəslin milli ruhda tərbiyə olunması məsələsi dövlət başçımız tərəfindən əsas vəzifələrdən biri kimi irəli sürüldü. Ulu öndərimiz bu məsələdən bəhs edərkən belə deyir: «*Gənclərimiz milli ruhda tərbiyə olunmalıdır, bizim milli-mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidir. Gənclərimiz bizim tariximizi yaxşı bilməlidir, milli dəyərlərimizi yaxşı bilməlidir. Milli dəyərlərimizi, milli ənənələrimizi yaxşı bilməyən gənc vətənpərvər ola bilməz*».

Dövlət rəhbərinin fikrinə görə Azərbaycan Respublikasının və onun xalqının ən qiymətli milli-mənəvi sərvəti bu ölkənin insanlarıdır. Ona görə də Heydər Əliyev insan amilini həmişə önə çəkir, onların qayğısına qalırdı. Ulu öndərin nəzərində Azərbaycan xalqı təkcə respublikamızda yaşayan insanlardan ibarət deyildir. Dünya azərbaycanlılarını bir an da olsa, unutmur, onların problemləri ilə maraqlanır, onlara doğma Vətənə xidmət etməyi, xalqımızın dilini, dinini, mədəni sərvətlərini xaricdə yaşatmağı, övladlarını azərbaycanlı kimi böyütməyi tövsiyə edirdi.

Ümummilli lider Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında «Azərbaycançılığ»ın əsasını qoydu, soydaşlarımızı əbədi-tarixi nəsihətini, tövsiyə və vəsiyyətini söylədi: «*...Azərbaycan xalqı böyük, qədim tarixə malikdir. Çoxəsrlilik tariximizdə xalqımız bir çox sınaqlardan çıxmış, yaşamış, öz mənliliyini itirməmiş, öz milliliyini itirməmiş, dünya sivilizasiyasına dəyərli töhfələr vermiş, dünya sivilizasiyasını zənginləşdirmişdir. Ancaq tarixin müxtəlif mərhələlərində azərbaycanlılar bəzi məhrumiyyətlərə düşər olmuşlar.*

Ona görə də bütün dünyaya səpələnmiş azərbaycanlıların birliyi, həmrəyliyi indi həm bizim üçün, müstəqil Azərbaycan dövləti üçün, həm də dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlılar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir... Biz istəyirik ki, müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar həmin ölkələrin vətəndaşları kimi istədikləri kimi yaşasınlar. Ancaq heç vaxt öz milli köklərini, milli mənsubiyyətlərini itirməsinlər. Bizim hamımızı – azərbaycanlıları birləşdirən milli mənsubiyyətimizdir, tarixi köklərimizdir, milli-mənəvi dəyərlərimizdir, milli mədəniyyətimizdir..., xalqımıza mənsub olan adət-ənənələrdir.

İnsan hansı ölkədə yaşamasından asılı olmayaraq, gərək öz milliliyini qoruyub saxlasın. Dünyada eyni zamanda assimilyasiya prosesi də var. Ancaq insanlar gərək daim öz milli-mənəvi dəyərlərinə, milli köklərinə sadıq olsunlar. Bizim hamımızı birləşdirən məhz bu amillərdir. Bizim hamımızı birləşdirən, həmrəy edən azərbaycançılıq ideyasıdır, azərbaycançılıqdır».

Ulu öndərimiz xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərini yaşadarkən, ilk növbədə tariximizin və xalqımızın çoxcəhətli səhifələrini özündə yaşadan abidələrə, əsərlərə, şəxsiyyətlərə, ümumtürk dəyərlərinə daxil edilən əsərlərə üstünlük verirdi. Onun məqsədi «tariximizin görkəmli səhifələrini xalqımızın bugünkü və gələcək nəsillərinə, bütün dünyaya daha yaxşı tanıtmak idi».

Elə buna görə də «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanı bütün müdriklər kimi Heydər Əliyevin də diqqətini cəlb etmişdir. O bu dastanı Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyət

xəzinəsinə bəxş etdiyi ən qiymətli inci sayırdı. Bu dastan elə bir sənət abidəsidir ki, burada Azərbaycan türklərinin dünyagörüşü, milli xarakteri, adət-ənənəsi, dini, fəlsəfi və psixoloji görüşləri, əxlaqı, dövlətçiliyi, ailə və cəmiyyət münasibətləri, Vətən, torpaq sevgisi, xalqın mübarizliyi, qəhrəmanlıq səhifələri, dilimizin şirinliyi, humanizm və xeyirxahlıq kimi saf hisslər cəmlənmişdir.

Dövlət başçımız bütün bunları nəzərə alaraq 20 aprel 1997-ci il tarixdə Oğuz türklərinin tarixini əks etdirən, yüksək bəşəri ideyaları tərənnüm edən «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının 1300 illik yubileyinin keçirilməsi üçün tarixi fərman imzaladı. Bu fərman xalqımız tərəfindən sevincə qarşılandı. «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının 1300 illik tədbirləri çox böyük coşqu və türk dünyası xalqlarının bayramı kimi keçirildi.

«Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının 1300 illik yubileyini keçirən dövlət komissiyasının iclasında ümummilli lider deyirdi: «*«Kitabi-Dədə Qorqud» dastanı yubileyinin keçirilməsi ən böyük siyasi, mənəvi xarakter daşıyır və mədəniyyətimizə, ədəbiyyatımıza olan qayğıni və münasibəti göstərir. Biz son illərdəki Azərbaycanda tariximizin görkəmli səhifələrini yad etmək, tariximizi bugünkü və gələcək nəsillərə daha da geniş anlatmaq, xalqımızın, millətimizin tarixini dünyaya nümayiş etdirmək məqsədi ilə bir çox yubiley tədbirləri keçirmişik. Bunlardan da hər birinin çox böyük faydası olubdur. Bu faydaları nə faizlə, nə miqdarla, nə də ki çəki ilə ölçmək olar. Ancaq əgər bir ölçü olsaydı, demək olardı ki, ən böyük ölçüyə malik faydalardır...*

« Dədə Qorqud» dastanı bizi bu gün, eyni zamanda birləşdirir, bir-birimizə yaxınlaşdırır. Birləşməyə də ehtiyac vardır... Bu, hamımız – onlar üçün də, bizim üçün də doğmadır. Amma bu, hamının olmaqla bərabər, xüsusən Azərbaycanındır, Azərbaycana məxsusdur. Bu da türk aləmində Azərbaycanın nə qədər görkəmli yer tutduğunu göstərir».

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunub saxlanılması, inkişaf etdirilməsi, vətənə sevgi hissini, dövlət mənafeyinin üstün tutulmasını, şəxsi mənafeyi dövlət mənafeyi prizmasından keçirmək vəzifələrini, dövlət ideologiyasının yaradılmasını və bu ideologiyanın insanların bir vətəndaş kimi formalaşmasına yönəldilməsinə xüsusi əhəmiyyət verirdi.

Heydər Əliyevə görə milli ideologiyanın əsas komponentləri, bir tərəfdən, milli dövlətçilik, digər tərəfdən milli-mənəvi dəyərlər idi. Azərbaycan dövlətinin milli ideologiyasının əsasını azərbaycançılıq təşkil edir. Dövlətçilik, milli-mənəvi dəyərlər azərbaycançılıq anlayışının tərkib hissələridir. Milli-mənəvi dəyərləri olmayan millət həqiqi millət, həqiqi xalq ola bilməz. Ulu öndərimiz deyirdi ki, «*Xalqı həmişə mədəniyyət birləşdirmişdir. Çünki, başqa əsaslara nisbətən, mənəvi əsaslar daha üstündür*».

Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlərimizin öyrənilməsini, qorunub saxlanılmasını və inkişaf etdirilməsini əsas vəzifələrdən biri kimi irəli sürürdü. Bunlarsız millət yoxdur. Bunları qoruyub saxlamış xalq isə həmişə müstəqillik yolu ilə getmək, müstəqilliyini qorumaq əzmindədir. Çünki milli dövlətçilik və milli-mənəvi dəyərlər arasında sıx bir

daxili əlaqə vardır. Milli müəyyənliyi olmayan və özünü bir millət kimi dərk etməyən xalqın milli dövlətə də ehtiyacı ola bilməz. Belə ki, milli dövlət, bir tərəfdən ərazinin və iqtisadi sərvətlərin qorunmasına xidmət edirsə, digər tərəfdən də daha çox dərəcədə milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və nisbi müstəqil inkişafın təmin olunması məqsədi daşıyır.

Ümummilli liderimiz dövlət quruculuğu və idarəçiliyi ilə yanaşı milli ideologiyanın əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, bu sahədə yeni mükəmməl elmi konsepsiyanın yaradılması və onun həyata keçirilməsi sahəsində də müstəsna xidmətlər göstərmişdir.

Milli ideologiyamızın Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmiş ən mühüm istiqamətlərindən biri azərbaycançılıq xəttidir. Bu xətt, bir tərəfdən, Azərbaycanda vahid milli-dövlətçilik hissiyatının formalaşmasını, etnik-milli yetkinləşmə və bütövləşməni nəzərdə tutursa, digər tərəfdən, Azərbaycan dilinin bir dövlət dili olaraq inkişafını və bütün ölkə miqyasında, bütün fəaliyyət sahələrində mövqeyinin möhkəmlənməsini nəzərdə tutur.

Dilimizin inkişafı, qorunması, fəaliyyət dairəsinin genişlənməsi kimi tarixi missiyanın yerinə yetirilməsində Heydər Əliyevin müstəsna rolu vardır. Ulu öndər Azərbaycan xalqının və onun dilinin mənşəyi, formalaşması kimi məsələlərə çox ciddi əhəmiyyət verirdi. O, Azərbaycan dilinə xalqımızın əvəzsiz sərvəti, tarixi, mədəniyyəti, mədəni sərvəti kimi yanaşırdı. Heydər Əliyevin səyi nəticəsində Azərbaycan dili Azərbaycan Konstitusiyasında

təsbit olunmuşdur. Ümummilli liderimizin Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı istiqamətində gördüyü ən böyük xidmət dilimizə dövlət statusu verilməsi istiqamətində gördüyü əməli işlərdir. Xüsusilə Azərbaycan dili və əlifbası, xalqımızın mənəvi dəyərləri ilə bağlı dövlət başçısı Heydər Əliyevin imzaladığı tarixi fərman və sərəncamlar bu istiqamətdə olduqca əhəmiyyətli işlərin görülməsinə imkan yaratdı.

2001-ci ildə böyük öndər «Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında» müstəsna dəyəri olan bir fərmana qol çəkdi. Həmin fərman ölkəmizdə Azərbaycan dilinin inkişafı üçün yeni perspektivlər açmışdır. Fərmanda Azərbaycan dilinin xalqımız üçün ən mühüm milli dəyər olduğu vurğulanır və ona yüksək qiymət verilir: *«Azərbaycan dili bu gün dərin fikirləri ən incə çalarlarındanak olduqca aydın bir şəkildə ifadə etmək qüdrətinə malik dillərdəndir. Düşüncələrdəki dərinliyi, hisslərdəki incəlikləri bütünlüklə ifadə etmək kamilliyinə yetişə bilməsi üçün hər hansı bir xalqa bir neçə minillik tarix yaşaması lazım gəlir. Azərbaycan dilinin bugünkü inkişaf səviyyəsi göstərir ki, Azərbaycan xalqı dünyanın ən qədim xalqlarındandır»*.

Prezident Heydər Əliyev 4 iyul 2001-ci il tarixdə «Azərbaycan Respublikası Dövlət Dil Komissiyasının təşkilinin təsdiq edilməsi haqqında» sərəncama imza atdı. 9 avqust 2001-ci il tarixdə «Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günün təsdiq edilməsi haqqında» fərman verildi. Bütün bu fərman və sərəncamların verilməsi milli qeyrət, mənəvi saflıq, dövlətə, xalqa, onun dilinə sədaqət, nəhayət, bu sahədə dərin bilik tələb edirdi.

Ulu öndər Heydər Əliyev 13 avqust 2001-ci ildə milli-mənəvi dəyərlərin qorunması ilə bağlı dəyərli bir bəyanat verdi. Həmin məşhur bəyanat bu istiqamətdə baş verən anarxiyanın və özbaşınalığın qarşısını aldı və xalqda böyük razılıq yaratdı. Bəyanatda Azərbaycan xalqının zəngin mədəni dəyərlərinin, çoxəsrlik tarixə malik adət-ənənələrinin, dünyanın ən qədim və sivil xalqları ilə müqayisə olunacaq mədəni irsinin bütün azərbaycanlılar tərəfindən qorunmasının zəruriliyi öz əksini tapmışdır. Bu bəyanat mənəviyyatımızın saflaşdırılmasında, ona xələl gətirən əməllərin qarşısının alınmasında, zəngin irsimizə münasibətin yaxşılaşmasında, xalqın öz tarixi keçmişinə bağlılığının və milli adət-ənənələrimizə sədaqətin möhkəmləndirilməsində böyük rol oynadı. Ulu öndər bəyanatda bildirdi ki, biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizi, adət-ənənələrimizi, əxlaqi dəyərlərimizi bütün istiqamətlərdə qorumalıyıq, saxlamalıyıq və gənc nəsli illər boyu sınaqlardan keçmiş bu mənəvi-əxlaqi dəyərlər ruhunda tərbiyələndirməliyik.

Sovet rejimi xalqımızı öz dinindən və milli-mənəvi dəyərlərindən də uzaq salmışdı. Din xadimləri təqib olunurdular. Tariximizlə, islam dini ilə bağlı böyük memarlıq və tarixi dəyərə malik mədəniyyət abidələrimiz qəsdən dağıdılırdı. Heydər Əliyev bunlara qarşı çıxır, milli-mənəvi dəyərlərimizin, adət-ənənələrimizin qorunmasına xüsusi diqqətlə yanaşırdı. Çünki o dövrə qədər milli adət-ənənələrimiz guya dini xarakter daşması, marksizm-leninizm ideyalarına zidd olması və sosializm quruculuğuna təhlükə yaratması bəhanəsi ilə sıxışdırılırdı. Bunlara baxmayaraq

dini heç kəs unutmamışdır, dini xalq öz qəlbində, ürəyində yaşadırdı.

Yaxın keçmişin uzun sürən totalitar rejimi, ateizm ideologiyası konfessiyaların, xüsusən də islam dininin sərbəst fəaliyyəti üçün ciddi qadağalar qoymuşdu. Azərbaycanda əhalinin mütləq əksəriyyəti islam dininə mənsub olduğu halda rəsmən fəaliyyət göstərən 53 dini icmadan ancaq 18-i islam dini təşkilatı idi. Həmin dövrdə respublikamızda 31 xristian dini təşkilatı və təriqəti, 4 yəhudi dini təşkilatı qeydə alınaraq fəaliyyət göstərirdi.

Xalqımız dövlət müstəqilliyi əldə etdikdən sonra ölkəmizdə insan hüquq və azadlıqları, o cümlədən vicdan və dini etiqad azadlığı beynəlxalq standartlara uyğun bərpa edildi. Dini etiqad azadlığı Azərbaycan siyasətində demokratik hüquqi cəmiyyət quruculuğunun zəruri atributu kimi dərk edilir və bu sahədə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, həmçinin «Dini etiqad azadlığı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa müvafiq olaraq ardıcıl mütərəqqi tədbirlər həyata keçirilir.

Prezident Heydər Əliyev islam dininin insan mənəviyyatını saflaşdırıcı xüsusiyyətlərindən və mənəvi emosional gücündən milli birlik və bəcaıq vasitəsi kimi səmərəli istifadə edilməsini Azərbaycançılıq məfkurəsinin fundamental prinsiplərindən biri kimi qiymətləndirirdi. İslam dini icmaları, müqəddəs ocaqlar bərpa olunur, yeniləri yaradılırdı. 1991-2001-ci illərdə respublikada məscidlərin sayı 19-dan 1236-ya çatmışdı. Yeni məscidlər tikilmiş, ziyarətgahlar təmir edilib abadlaşdırılmışdı. Bayıl qəsəbəsində «Bibiheybət

piri» bərpa edilmiş, Naxçıvandakı «Əshabi-Kəhf» ziyarətgahı təmir edilib abadlaşdırılmışdı. «Bakı mədrəsəsi» öz fəaliyyətini genişləndirərək 1997-ci ildə «Bakı İslam Universiteti»nə çevrildi.

Prezident Heydər Əliyev dinə və dindarlara ehtiramla yanaşır, milli-əxlaqi mentalitetdə islam əxlaqi normalarının əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirir, onların inkişaf etdirilməsinə, yayılmasına hər cür yardım edirdi. Eyni zamanda qeyd edirdi ki, bu işdə fundamentalizmə və fanatizmə yol verilməməlidir. Heydər Əliyev tez-tez dindarlarla görüşür, dini bayramlarda məscidlərə gedir, dindarların mənəvi ehtiyaclarına həssaslıqla yanaşırdı ki, bu da xalq arasında həmişə böyük razılıq hissi ilə qarşılanırdı.

Ümummilli lider Heydər Əliyev həmişə həm müdrik el ağsaqqalı, həm də təcrübəli dövlət başçısı kimi cəmiyyətimizin mənəvi əsaslarını təşkil edən prinsiplər və onların qorunub inkişaf etdirilməsi istiqamətləri barədə çox dəyərli fikirlərini xalqla bölüşürdü.

Ölkəmiz müsəlman dünyasının ayrılmaz hissəsi olaraq islam mədəniyyətinin inkişafına tarixən öz töhfələrini vermişdir. Eyni zamanda, İslam dini xalqımızın həm dini əqidəsi, həm də milli-mənəvi dəyərləri kimi insanların həyatının ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Ulu öndər milli-mənəvi dəyərlərin xalqın, vətəndaşların milli birliyinə xidmət etdiyini həmişə vurğulamış, dini bayramların milli həmrəyliyinə təmin edilməsində mühüm rol oynadığını xüsusi qeyd etmişdir.

Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev milli-

mənəvi dəyərlərimizin qorunmasını, milli əxlaqımıza zidd təzahürlərin aradan qaldırılmasını çox vacib amil kimi şərtləndirirdi. O bu məsələ ilə bağlı tarixi bəyanatında (13 avqust 2001-ci il) deyirdi: «*Biz fəxr edə bilərik ki, xalqımız çox dəyanətli xalqdır və zaman-zaman, əsrlər boyu cürbəcür məhrumiyyətlərə məruz qalaraq bütün bu adət-ənənələri unutmayıb*».

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev insan cəmiyyətində mənəviyyəti hər şeydən üstün sayırdı. Qeyd edirdi ki, əsrlərdən bizə miras qalmış milli-mənəvi dəyərlər nəinki təkcə müasir milli mövcudluğumuz, həm də siyasi mövcudluğumuzun, dövlətçiliyimizin qarantına çevrilməlidir. Və əksinə, milli-mənəvi varlığımızın qorunub saxlanması da dövlətin ən əsas funksiyalarından biri olmalıdır. Ən böyük Azərbaycanlının, xalqımızın ulu öndərinin qarşıya qoyduğu tələb belə idi. Məhz bu dahi şəxsiyyətin iradə və əzmi sayəsində ölkəmizdə milli-mənəvi dirçəliş baş vermiş, azərbaycançılıq ideologiyası formalaşmış və nəticədə bu ideologiya Azərbaycan dövlətinin milli-siyasi məfkurəsinə çevrilmişdir.

2.5. HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK TƏLİMİNDƏ GƏNCLƏR SİYASƏTİ

Gənclik hər bir xalqın gələcəyini və inkişaf yolunu müəyyənləşdirən, cəmiyyətin ictimai-siyasi həyatında yaxından iştirak edən aparıcı qüvvədir. Ona görə də hər bir müstəqil dövlət gələcəyi üçün gənclərlə bağlı olan siyasəti həyata keçirir və bununla əlaqədar qarşıya qoyduğu

vəzifələri yerinə yetirməyə çalışır. Çünki ölkənin gələcəyi, müqəddəratı gənclərdən, onların fəaliyyətlərindən xeyli dərəcədə asılıdır.

Gənclərimizin əsl Azərbaycan vətəndaşı kimi formalaşmasında, ümummilli lider Heydər Əliyevin danılmaz əməyi, misilsiz xidmətləri vardır. Ulu öndərin zəngin və möhtəşəm dövlətçilik fəaliyyətində gənclər siyasəti hər zaman xüsusi yer tuturdu. Hələ keçən əsrin 70-80-ci illərində müdrik rəhbərin göstərişi ilə yüzlərlə azərbaycanlı gənc keçmiş SSRİ-nin aparıcı ali məktəblərinə, müxtəlif ixtisaslar üzrə təhsil almağa göndərilirdi. Heydər Əliyev ölkədə gənclərlə bağlı aparılan siyasətə çox böyük əhəmiyyət verərək deyirdi ki, Azərbaycan Prezidenti kimi mən bu gün Azərbaycanın böyük gələcəyi haqqında düşünürəm. Azərbaycanın gələcəyi isə Azərbaycanın gənclərindən asılıdır.

Lakin ötən əsrin 80-ci illərin sonu – 90-cı illərin əvvəllərində Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında baş verən qarışıqlıq, hakimiyyət çəkişmələri, Qarabağda ağır və acınacaqlı məğlubiyyətlər gənclər arasında həyata sönük münasibətlərin formalaşmasına zəmin yaratmış, onlarda cinayətkarlığa, hüquq pozuntularına meyli artırmışdı. Cəmiyyətin aparıcı qüvvəsi olan gənclər arasında heç bir iş aparılmamış, onlar diqqət mərkəzindən kənarda qalmışlar.

1993-cü ildə Heydər Əliyevin yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra respublikamızda yaranan ictimai-siyasi sabitlik və əmin-amanlıq, demokratik mühit, siyasi və iqtisadi islahatlar ölkə həyatının bütün

sahələrində olduğu kimi, gənclərlə iş sahəsində də ciddi dönüş yaranmasına, dövlətin gənclərlə əlaqədar siyasətinin həyata keçirilməsi istiqamətində bir çox əhəmiyyətli işlərin görülməsinə səbəb oldu. Gənc nəsrlə diqqət və qayğı dövlətin ən mühüm fəaliyyət istiqamətlərindən birinə çevrildi. Azərbaycan gənclərinin yenidən təşkilatlanması zərurəti tam ciddiliyi ilə irəli sürüldü.

1994-cü il iyulun 26-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin fərmanı ilə Gənclər və İdman Nazirliyi yaradıldı. Bu dövrdən başlayaraq dövlət gənclər siyasətinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi sahəsində bir sıra əməli işlər görüldü. 1996-cı il fevralın 2-də isə ulu öndər Heydər Əliyevin iştirakı ilə Ümumrespublika Gənclərinin I Forumu keçirildi. Bu forum Azərbaycanda gənclər hərəkatının vüsət almasına təkan verdi. Forumda ölkə başçısı Heydər Əliyev proqram xarakterli nitqində qeyd etdi ki, hər bir Azərbaycan gənci öz həyat yolunu müstəqil Azərbaycan Respublikasının gələcək yolu kimi qəbul etməlidir və öz həyatını qurarkən, özünü həyatda fəaliyyətə hazırlayarkən və fəaliyyətə başlayıb onu davam etdirərkən özü haqqında da düşünməlidir, ailəsi haqqında düşünməlidir, ancaq hər şeydən çox, hər şeydən artıq müstəqil Azərbaycanın bu günü, gələcəyi haqqında düşünməlidir.

Forumdan sonra gənclərin problemlərinin həlli, hüquqlarının müdafiəsi, mənəvi-əxlaqi və vətənpərvərlik tərbiyəsi, beynəlxalq gənclər təşkilatları ilə əlaqələrin qurulması, çoxsaylı gənclər təşkilatlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi sahəsində işlər xeyli genişləndi. Bu forum Respublikada

fəaliyyət göstərən uşaq və gənclərlə işləyən və onları öz ətrafında birləşdirən 120-dən artıq Qeyri Hökumət Təşkilatlarının fəaliyyətlərinin gücləndirilməsinə böyük təkan verdi.

I Forumdan sonra keçən müddətdə görülən işlərin vəziyyəti ilə tanış olmaq üçün Prezident Heydər Əliyev 1997-ci il fevralın 1-də forum nümayəndələrinin bir qrupunu qəbul etdi, onları dinlədi, gənclərə öz tövsiyyə və tapşırıqlarını verdi. Forumun əhəmiyyətini və gənclərin çoxsaylı müraciətlərini nəzərə alan dövlət başçısı Heydər Əliyev həmin gün imzaladığı sərəncamla I Forumun keçirildiyi günü-fevralın 2-ni «Azərbaycan gəncləri günü» elan etdi.

Gənclərin növbəti forumu üç ildən sonra – 1999-cu il martın 2-3-də keçirildi. Forumun işində iştirak edən dövlət başçısı öz bilik və bacarıqlarını reallaşdırma bilmələri üçün gənclərə şərait yaratmağı, müstəqil dövlət quruculuğu prosesində onların potensialından daha səmərəli istifadə etməyi bütün dövlət orqanlarına tövsiyyə etdi. Forumdakı nitqində ölkə rəhbəri respublika gənclərinə müraciət edərək dedi: *«Siz Azərbaycanın bu günü və gələcəyisiniz. Sizin üzərinizə böyük vəzifələr düşür. Bu vəzifələr gələcəkdə daha da böyük olacaqdır. Siz, müstəqil Azərbaycanın XXI əsrdə yaradanlarısınız, quranlarısınız, inkişaf etdirənlərisiniz. Biz müstəqil Azərbaycanın taleyini gələcəkdə sizə etibar edəcəyik, sizə tapşıracağıq. Ona görə də Azərbaycanı, Azərbaycan dövlətini yaşatmaq, inkişaf etdirmək üçün hazır olun!»*.

Ölkə əhalisinin yarısından çoxunu təşkil edən uşaq, yeniyetmə və gənclərin üzləşdikləri problemləri həll etmək, onları yeni dövrün tələblərinə uyğun hazırlamaq kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini zəruri edirdi. Bütün bunlar Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Dövlət Gənclər Siyasəti» haqqında 29 iyul 1999-cu il tarixli Fərmanında öz əksini tapdı. Bu fərman respublikanın ictimai-siyasi həyatında gənclərin daha fəal iştirakı üçün şəraitin yaradılması, dövlət orqanlarının diqqətinin gənclər problemlərinin həllinə yönəldilməsi baxımından olduqca qiymətli sənəddir və bu gün də Azərbaycan gənclər təşkilatlarının fəaliyyət proqramı kimi ardıcılıqla həyata keçirilir. Gənclər siyasətinin formalaşdırılmasında və həyata keçirilməsində, gənclər siyasətinin məqsəd, prinsip və istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində bu sənəd çox mühüm rol oynayır. Ulu öndərimiz deyirdi: *«Biz dövlətin və cəmiyyətin idarə edilməsində gənc nəslin qüvvəsinə arxalanacaq, onların imkanlarından maksimum istifadə edəcəyik»*.

Qeyd olunan fərmana uyğun olaraq Gənclərin Problemləri üzrə Elmi Araşdırmalar Mərkəzi, Respublika Uşaq İstirahət və Sağlamlıq Mərkəzi yaradılmış, gənclərin hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi, istedadlı gənclərin üzə çıxarılması, sosial müdafiəyə ehtiyacı olan gənclərin problemlərinin həlli, bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafı, beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi, həm respublika səviyyəsində, həm də yerlərdə bacarıqlı gənclərin məsul vəzifələrə irəli çəkilməsi sahəsində təsirli tədbirlər görüldü.

1997-2002-ci illərdə gənclər siyasətinin normativ-hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı mühüm işlər görüldü. Bu müddətdə uşaq və gənclərin fiziki, mənəvi-əxlaqi, vətənpərvərlik tərbiyəsi işi onların sosial-iqtisadi problemlərinin həllini sürətləndirmək üçün bir sıra qanunvericilik aktları və dövlət proqramları qəbul olundu: «Uşaq hüquqları haqqında», «Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunları, «Dövlət Gənclər Siyasəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı, «Gənc ailə proqramı», «Gənclərlə vətənpərvərlik və vətəndaşlıq hisslərinin yüksəldilməsi» Proqramı, «Azərbaycan Respublikasında dövlət gənclər siyasətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı tədbirlər planı» təsdiq edildi. Planda nəzərdə tutulan tədbirlərin icrasını təmin etmək məqsədilə hazırlanmış bir sıra proqramlar respublika Nazirlər Kabinetinin müvafiq sərəncamları ilə təsdiq edildi: «Gənc ailə», «Gənclərdə vətənpərvərlik və vətəndaşlıq hisslərinin yüksəldilməsi», «Ordudan tərxis olunmuş gənclərin məşğulluğu», «İstedadlı yeniyetmələrin və yaradıcı gənclərin sosial, iqtisadi və s. problemlərinin həlli» və b. Bu qanunlar, fərman, sərəncam və dövlət proqramları gənc nəslin mütəşəkkil qüvvə kimi formalaşmasına, mənəvi-ideoloji cəhətdən tam yetkinləşməsinə, sosial problemlərinin həllinə, faydalı məşğulluğunun təmin olunmasına, habelə idmanın kütləviləşməsinə əsaslı təsir göstərmişdir.

Ölkədə həyata keçirilən gənclər siyasəti ilk növbədə

gənclərin dövlətin və cəmiyyətin idarə edilməsində özünü göstərməyə başladı. Gənclərin nümayəndələri Milli Məclisin üzvü, icra başçısı, nazir müavini və digər mühüm dövlət və hakimiyyət orqanlarında məsul vəzifələrə irəli çəkildilər. 1995-ci ildə Azərbaycanda yaranmış Gənclər Təşkilatlarının Milli Şurası 2000-ci ilin aprel ayında Avropa qitəsində ən nüfuzlu qeyri-hökumət təşkilatı olan Avropa Gənclər Forumuna tam hüquqlu üzv, 2002-ci ilin yanvar ayında isə BMT-nin İqtisadi Sosial Şurasına müşahidəçi seçildi. Bu, Heydər Əliyev siyasətinin təntənəsi, onun gəncliyə göstərdiyi etibarın, inamın təzahürü idi.

Müasir Azərbaycanın memarı ulu öndər Heyr Əliyev Azərbaycan gənclərinə inanırdı və o, 1998-ci ildə ölkə gəncləri ilə görüşündə bunu dilə gətirərək deyirdi: *«Əziz övladlar! Sizin kimi gəncləri olan, gələcəyi olan Azərbaycan basılmazdır, sarsılmazdır! Məni hədsiz sevindirən odur ki, Azərbaycanın gələcəyini möhkəm əllərdə saxlaya bilən, Azərbaycanı daim bütün bəlalardan qoruya bilən, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini, demokratik dövlətini qoruya bilən gəncliyi var. Bunlar sizlərsiniz, əziz övladlar!»*.

2002-ci ildə «Dövlət Gənclər Siyasəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu qəbul edildi. Bu qanun gənclər siyasətinin məqsədlərini, prinsiplərini, istiqamətlərini, təşkilati-hüquqi əsaslarını müəyyən edən və bu sahədə yaranan münasibətləri tənzimləyir. Qanunda yazıldığı kimi, gənclər siyasəti-gənclərin hərtərəfli inkişafını, cəmiyyətin həyatında onların fəal iştirakını təmin

etmək məqsədilə dövlət tərəfindən ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, təşkilati-hüquqi şəraitin və təminatların yaradılmasına yönəlmiş tədbirlər sistemidir. Qanunda göstərildiyi kimi, sosial və maddi vəziyyətdən asılı olmayaraq istedadlı gənclərin təhsillərinin davam etdirilməsinə dövlət təminat verir, sosial müdafiəyə ehtiyacı olan istedadlı gənclərə kreditlərin verilməsi, istedadlı gənclərin həvəsləndirilməsi məqsədilə müvafiq qurumların xüsusi təqaüd, mükafat və müavinətlər təsis etmələrinə şərait yaradılır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 aprel 2001-ci il tarixli fərmanı ilə Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi yaradıldı. Həmin il sentyabrın 18-də Nazirlik haqqında Əsasnamə təsdiq edildi. Əsasnaməyə görə bu Nazirlik ölkədə uşaq, yeniyetmə, gənclərlə iş, bədən tərbiyəsi, idman sahələrində dövlət siyasətini formalaşdıran və həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır.

Azərbaycan Respublikasında Dövlət Gənclər siyasətinin həyata keçirilməsinə bilavasitə cavabdeh olan Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi bir çox vəzifələri həyata keçirir: 1. Normativ hüquqi sənədlərin hazırlanması. 2. Respublikanın ictimai-siyasi həyatında və dövlət quruculuğunda gənclərin iştirakına şərait yaradılması. 3. Gənc ailələrə köməklik göstərilməsi. 4. Qaçqın və məcburi köçkün ailələrdən olan uşaq, yeniyetmə və gənclərin hüquqlarının qorunması və sosial problemlərin həll edilməsi. 5. Ordu quruculuğu və hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsi. 6. Uşaq, yeniyetmə və gənclərin milli adət-ənənələrə zidd olan əməllərdən çəkindirilməsi, onların narkomaniya,

cinayətkarlıq və digər zərərli vərdislərdən uzaqlaşdırılması. 7. İstedadlı uşaq və gənclərin aşkar edilməsi. 8. Kütləvi bədən tərbiyəsi və idmanın inkişaf etdirilməsi. 9. Beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlərin həyata keçirilməsi, gənclərin beynəlxalq əməkdaşlığa və təcrübə mübadiləsinə cəlb edilməsi və s.

Gənclər siyasətinin əsas istiqamətlərini gənclərin mənəvi-əxlaqi tərbiyəsi və mədəni həyatda iştirakı, istedadlı gənclərə dövlət qayğısı, gənclərin sağlamlığının qorunması və fiziki inkişafı, məşğulluğunun təmin edilməsi, gənc ailələrə, gənclər təşkilatlarına dövlət yardımı və s. əhatə edir.

Gənclərin vətənpərvərlik və hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi dövlət gənclər siyasətində mühüm yer tutur. 1998-ci ilin martında «Gənclərin vətənpərvərlik tərbiyəsinin daha da yaxşılaşdırılması yolları» mövzusunda respublika elmi-praktik konfransı keçirildi və ölkəmizdə orta məktəblərin yuxarı sinif şagirdləri arasında hərbi idman oyunlarının («Şahin», «Cəsurlar», «Marş irəli», «Vətənin müdafiəsinə hazıram» və b.) keçirilməsi bir ənənə halını aldı.

Gənclər siyasətinin tərkib hissəsini bədii yaradıcılığa, ədəbiyyata, incəsənətə meyl göstərən gənclərin üzə çıxarılması, onlar üçün əlverişli yaradıcılıq mühitinin formalaşdırılması təşkil edir. Respublikamızda mütəmadi olaraq gənc rəssamların, musiqiçilərin, yazıçı və şairlərin, bəstəkarların, ifaçıların müsabiqələri keçirilir, onların əsərlərindən ibarət sərgilər, konsertlər, festivallar təşkil

edilir. Yaradıcı gənclər üçün mükafatlar təsis edilir və istedadlı gənclər buna layiq görülür. 1999-cu ildə müxtəlif sahələr üzrə 21 nəfər istedadlı gəncə mükafat verildi. Gənc yazıçı və şairlər fərdi təqaüdlərə layiq görüldü. Bu sahədə ölkə Prezidenti Heydər Əliyevin «Azərbaycan Respublikasının istedadlı gənc yaradıcılarına dövlət qayğısının artırılması haqqında» 1999-cu il fərmanının mühüm əhəmiyyəti oldu.

Dövlət gənclər siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri də bədən tərbiyəsi və idmanın inkişaf etdirilməsidir. Hələ 1994-cü ildə bir neçə beynəlxalq yarışda iştirak edən Azərbaycan idmançıları ölkəyə 2 qızıl, 15 gümüş və 22 bürünc medallının gətirilməsinə nail oldular. 1995-ci il martın 5-də dövlət başçısı Heydər Əliyev yığma komandaların XXVI Yay Olimpiya oyunlarına hazırlığını nümayiş etdirmək məqsədilə keçirilən idman baxışında iştirak etdi və respublikada bədən tərbiyəsi və idmanın bütün qayğılarını öz üzərinə götürdüyünü bəyan etdi. Həmin ilin dekabrında beynəlxalq yarışlarda uğurlar qazanmış idmançıları və məşqçiləri qəbul edərək onlara mükafatlar təqdim etməsi bunun aydın təzahürü oldu. Aydın oldu ki, respublikamızın idmançıları respublika və beynəlxalq yarışlarda ölkəyə 23 qızıl, 3 gümüş, 22 bürünc medal gətirmişlər. 1996-cı il iyunun 29-da «Gənclik» Beynəlxalq Turizm Mərkəzində dövlət başçısı Heydər Əliyev şəxsən idmançılarımızı XXVI Yay Olimpiya oyunlarına yola saldı, ölkəmizin idman şərəfini qorumağı onlara tövsiyə etdi.

1996-cı ildə ölkəmizin idmançıları 70-dən çox beynəlxalq turnirdə iştirak etmiş, Avropa və dünya birinciliyi, kubok yarışlarında 68 medal qazanmışlar. Bir il sonra isə idmançılarımız 49 qızıl, 46 gümüş, 37 bürünc medal əldə etdilər.

1998-ci ildə ARDNŞ-nin I vitse-prezidenti İlham Əliyevin MOK-un prezidenti seçilməsi ölkəmizdə idmanın inkişafına güclü təkan verdi. Həmin ildən başlayaraq İlham Əliyevin başçılığı altında Azərbaycan MOK-nun Avropa Olimpiya Komitəsinin məclisində iştirakı, orada Beynəlxalq və Avropa Olimpiya Komitələrinin rəhbərləri ilə görüşləri Azərbaycan idmanının beynəlxalq əlaqələrinin inkişafında mühüm mərhələ oldu. Elə 1998-ci ildə Azərbaycan idmançılarının 2000-ci ildə keçiriləcək XXVII Olimpiya oyunlarına hazırlaşması üçün xüsusi dövlət Proqramı qəbul edildi.

1998 və 1999-cu illər də idmançılarımız üçün uğurlu olmuş, onlar Avropa Kuboku yarışlarında və çempionatlarında 75 qızıl, 59 gümüş və 84 bürünc medal qazanmışlar. Azərbaycanın 1200-dən çox idmançısı 179 beynəlxalq yarışda iştirak etmişlər.

2000-ci il avqustun 26-da dövlət başçımız Sidney şəhərində keçiriləcək XXVII Yay Olimpiya oyunlarında iştirak etmək hüquq qazanmış 31 nəfər idmançımızı öz xeyir-duası ilə yola saldı. Həmin Olimpiya oyunlarında Azərbaycan idmançıları iki qızıl, bir bürünc medal qazanaraq ölkəmizi 193 dövlət arasında 34-cü yerə çıxardılar. Əldə olunan nəticə və uğurlara görə ölkə prezidenti

oktyabrın 18-də Prezident sarayında olimpiyaçılarımızla görüşərək bir neçə idmançımızı orden və mükafatlarla təltif etdi. 2002-ci ildə idmançılarımız Beynəlxalq yarışlarda ən çox – 175 medal qazandılar.

2002-ci ildə Ölkə Prezidenti Heydər Əliyevin sərəncamı ilə Azərbaycan MOK-nun 10 illik yubileyi keçirildi. Həmin mərasimdə çıxış edən Beynəlxalq Olimpiya Komitəsinin Prezidenti Azərbaycan MOK-nun fəaliyyətini dünyanın digər olimpiya komitələri üçün örnək hesab etdi. Bu isə öz növbəsində Azərbaycanda yüksək səviyyəli beynəlxalq yarışların, müxtəlif idman tədbirlərinin keçirilməsinə şərait yaratdı. 1999-cu ildə Azərbaycan idman tarixində ilk dəfə olaraq ölkəmizdə yeniyetmələr arasında boks üzrə Avropa çempionatı, 2002-ci ildə isə böyüklər arasında sərbəst güləş üzrə Avropa çempionatı keçirildi. Beynəlxalq yarışlarda əldə edilən nailiyyətlərlə yanaşı, respublikamızda kütləvi idmanın inkişafı üçün şərait yaradılır. Bu məqsədlə MOK-un ən yüksək beynəlxalq standartlara uyğun yeni müasir idman komplekslərinin tikilməsini nəzərdə tutan xüsusi proqram hazırlandı və həyata keçirilməyə başlandı.

Azərbaycanda kütləvi idmanın və bədən tərbiyəsinin inkişafının hüquqi bazasının yaradılması istiqamətində də əməli addımlar atıldı. Bu baxımdan 1997-ci il dekabrın 23-də Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən təsdiq edilmiş «Bədən tərbiyəsi və idman haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu mühüm rol oynayır. Qanun bədən tərbiyəsi və idman sahəsində fəaliyyətin

hüquqi bazasının təminatçısı oldu və bir çox problem məsələlərin həllinə təkan verdi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin dövlət gənclər siyasəti hazırda ölkə prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Bunu son illərdə bu sahədə qəbul edilmiş mühüm fərman və qanunlar, proqramlar, normativ aktlar sübut edir. Həyata keçirilən tədbirlər gənclərin hərtərəfli inkişafının təmin olunması üçün şərait və təminatların yaradılmasını sürətləndirmiş, onların ictimai-siyasi fəallığının artmasına kömək etmişdir.

III FƏSİL

HEYDƏR ƏLİYEV: TARİX VƏ TARİXİ GÜNLƏR

3.1. HEYDƏR ƏLİYEVİN MİLLİ TARİX KONSEPSİYASI

Görkəmli dövlət xadimi, ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının tarixi taleyinə, onun mənəvi, siyasi və ictimai həyatına misilsiz xidmətlər göstərən dahi bir şəxsiyyət kimi daxil olmuşdur. Heydər Əliyev şəxsiyyətinin, müdrikliyinin böyüklüyü ondadır ki, onun düşüncələri də, əməli fəaliyyəti də təkcə bu günlə məhdudlaşmır, uzaq gələcəyə ünvanlanmış olur.

Heydər Əliyev bütün əzəli keyfiyyətləri ilə xalqa məxsusdur, ölkəmizin canlı tarixi, əsl vətənpərvər azərbaycanlı, zəngin ictimai-siyasi fəaliyyət təcrübəsinə malik beynəlxalq miqyasda nüfuzlu bir dövlət xadimi olmuşdur. Onun nüfuzu, şöhrəti birinci növbədə bu böyük şəxsiyyətin fitri istedadı, zəkası və fədakar əməyindən qidalanmışdır.

Heydər Əliyev elə insanlara mənsubdur ki, onlar tarixi yazmırlar, tarixi yaradırlar. «Tarix tarixi şəxsiyyətləri yox, şəxsiyyətlər tarixi yaradır» - dedikdə böyük alman filosofu Fridrix Nitsşe tamamilə haqlı idi. Heydər Əliyev də tarixi yaradan şəxsiyyətlərdən idi. Azərbaycanın əlli ilə yaxın bir dövrü Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olmuşdur və tariximizin açılmamış səhifələri həmin illərdə araşdırılıb

öyrənilmişdir.

Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi bütün illərdə öz zəngin təcrübəsi, yüksək intellekti, milli mədəniyyətimizə və mənəviyyatımıza dərinləndən bələd olduğu üçün milli inkişaf konsepsiyasını işləyib hazırlamış və onu dönmədən həyata keçirmişdir. Onun hakimiyyətdə olduğu dövr Azərbaycan iqtisadiyyatının, xalq təsərrüfatının, elm və mədəniyyətinin sürətli inkişafı ilə yadda qalmışdır.

Azərbaycan xalqının dili, ədəbiyyatı, mədəniyyəti, incəsənəti haqqında olduqca dəyərli fikir və tövsiyələr irəli sürən, bu sahələrdə misilsiz əməli işlər görən Heydər Əliyev Azərbaycan tarixi ilə də daim maraqlanmış, onun öyrənilməsi, tədqiqi və təbliği məsələlərini ön plana çəkmişdir.

Heydər Əliyev qeyd etmişdir ki, «xalq gərək daim öz kökünü xatırlasın, tarixini öyrənsin. Gərək biz tariximizi heç vaxt unutmayaq, onun hər səhifəsinə hörmətlə, ehtiramla yanaşaq. Tarixə düzgün qiymət vermək, onu düzgün təhlil etmək lazımdır.

Dünyada təsadüfi heç nə yoxdur. Həyatda baş verən bütün hadisələr görünməz tellərlə bir-birinə bağlıdır. Azərbaycanın tarix yaradacaq şəxsiyyətinə çevrilmiş Heydər Əliyev bəlkə elə buna görə də Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsini bitirmişdir. O, ixtisasca tarixçi olsa da, tarix yazan tarixçi deyil, tarix yaradan tarixçi oldu.

Keçən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərindən Azərbaycanın iqtisadi, ictimai-siyasi, mədəni tarixində həqiqətən yeni

bir dövr başlanmışdır. Bu illərdə Azərbaycan tarixinin ən müxtəlif problemlərinin öyrənilməsinə, milli təfəkkürün oyadılmasına xüsusi əhəmiyyət verilirdi. Heydər Əliyev üçün tarix yalnız «üzü keçmişə səyahət» deyildi, həm də daha çox millətin öz həqiqi keçmişini dərindən öyrənilib gələcəyə getməsi üçün bir məktəb, ilham mənbəyi idi.

Azərbaycan xalqının mənşəyi, formalaşması, təşəkkülü kimi mühüm tarixşünaslıq problemləri məhz 70-ci illərdə bütün elmi-ideoloji təhlilə çəkilmiş, bununla bağlı müşavirələr, müzakirələr keçirilmişdi. Bu gərgin axtarışlar Azərbaycanın milli mənafeyi naminə Heydər Əliyevin irəli sürdüyü ümumi prinsiplərə uyğun getmişdir. Nəticədə, bu istiqamətdə yeni elmi konsepsiya formalaşmış və ilk tədqiqat əsərləri ortaya çıxmışdır. Azərbaycan xalqının mənşəyi ilə bağlı formalaşan yeni konsepsiya ictimai həyatımızda artıq özünə yer tapmaqdadır.

Ötən əsrin 70-ci illərinin ortalarına yaxın respublikamızın rəhbərinin diqqət və qayğısı sayəsində Azərbaycan tarixinin üçcildlik akademik nəşri tamamlanıb nəşr edilmişdi. Tarixçilər qarşısında çoxcildlik Azərbaycan tarixinin yazılması vəzifəsi qoyulmuşdu. Lakin Heydər Əliyevin Moskvaya SSRİ hökumətində ən yüksək vəzifəyə getməsi ilə əlaqədar başqa sahələr olduğu kimi, bu sahə də diqqətdən kənar qaldı. Onun Azərbaycana ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra önəm verdiyi vacib məsələlərdən biri də çoxcildlik Azərbaycan tarixinin nəşri idi. Heydər Əliyevin qayğısı nəticəsində yeddicildlik Azərbaycan tarixi ilə yanaşı, orta və ali məktəblər üçün orijinal Azərbaycan

tarixi dərslikləri və dərs vəsaitləri də nəşr edildi.

Azərbaycan tarixinin son yarım əsrlik dövrü ümummilli lider Heydər Əliyevin adı və şəxsiyyəti, dövlətçilik təfəkkürü və yorulmaz fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. 70-ci illərdən Azərbaycanda sağlam milliyətçilik ideyalarının yayılmasında, xalqda milli mənlilik və milli qürur hissinin tərbiyə olunmasında Azərbaycan dövlətinin başçısının xidmətləri misilsiz idi. O, heç nədən, heç kimdən çəkinmədən Azərbaycanı istər iqtisadi, istərsə də mədəni-intellektual cəhətdən dirçəltmək, onun qədim xalqını öz torpaqlarının, öz tarixi irsinin və taleyinin həqiqi sahibinə çevirmək yolundakı mübarizəsini ardıcıl şəkildə davam etdirirdi. Onun üçün «... tarix sosial-siyasi tarixlə məhdudlaşmırdı. O, milli dil, ədəbiyyat, mədəniyyət və s. tarixinin problemləri ilə marqlanırdı, mütəxəssisləri səfərbər edirdi».

Heydər Əliyev tələb edirdi ki, Azərbaycan tarixi ümumdünya tarixi kontekstində tədqiq edilməli və burada sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi və mədəniyyət tarixi öz əksini tapmalıdır. Ümummilli lider tarixçilərə müraciət edərək deyirdi: «*Bizim tariximiz – həm qədim tariximiz, həm orta əsrlər tariximiz, həm də son dövrlərin, yəni XVIII, XIX və XX əsrlərin tarixi istənilən səviyyədə yazılmayıb... Tarixin hər bir dövrünü olduğu kimi yazmaq lazımdır. Bu, tarixçilərimizin əsas vəzifəsidir. Xalqımız qədim xalqdır, böyük tarixə, böyük mədəniyyətə malik olan xalqdır. Bu mədəniyyətimizi, onun qədimliyini, dünya miqyasında böyük şöhrətə malik olduğunu xalqımıza nə qədər dərindən çatdırıb bilsək, bir o qədər də xalqımızda vətənpərvərlik*

hissini, Azərbaycançılıq hissini yüksəldərik».

Ona görə də unudulmaz rəhbər göstərirdi ki, Azərbaycanın qədim tarixini, əsrlər böyü keçdiyi yolu gərək həm öz vətəndaşlarımıza, həm də bütün ölkələrdə olan elm adamlarına, respublikamıza maraq göstərənlərə tanıdaq. Bu sahədə də tarixçilərimizin qarşısında çox böyük vəzifələr durur, onların üzərinə böyük məsuliyyət düşürdü.

Ümummilli lider dəfələrlə göstərirdi ki, tarixi təhrif etmək olmaz. Biz tariximizin qara tərəflərini də, ağ tərəflərini də göstərməliyik, faciəni də, nailiyyəti də, uğurları da qeyd etməliyik. 70 illik sovet dövründə tarix, ümumiyyətlə, dünya tarixi, o cümlədən Azərbaycan tarixi, habelə keçmiş Sovetlər İttifaqının ərazisində yaşayan digər millətlərin tarixi təhrif edilib. Ona görə də «tarixi olduğu kimi qəbul etmək, dərk etmək və olduğu kimi qiymətləndirmək lazımdır, tarixi təhrif etmək olmaz, tariximizdəki qara ləkələri, qara səhifələri unutmaq da olmaz».

Keçən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərindən Azərbaycanın ümumi yüksəlişi fonunda xalqımızın tarixinə maraq artmış, bu sahədə də dirçəliş başlamışdır. Bu illərdə Azərbaycan tarixinin bir sıra problemləri araşdırılmışdır: Azərbaycan xalqının təşəkkülündə türk etnoslarının həlledici rol oynaması, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tariximizdəki rolu, Azərbaycan Cümhuriyyəti xadimlərinin tariximizdə xidmətləri, Cümhuriyyət dövrünün xadimlərinin fəaliyyətinə obyektiv qiymət verilməsi, Şimali Azərbaycanın çar Rusiyası tərəfindən işğalı və sairə.

Bütün bunlar barədə obyektiv tədqiqatlar aparılmağa

başlandı və nəticədə bir sıra tədqiqat əsərləri işıq üzü gördü. Bu istiqamətdə tarixçilərin axtarışları XX yüzilliyin sonları və XXI yüzilliyin əvvəllərində də davam etdirildi. Ölkə başçısının diqqət və qayğısı sayəsində ilk Azərbaycan ensiklopediyasının və tarix xəritələrinin hazırlanmasına başlandı. İlk dəfə olaraq Azərbaycan tarixi xəritələri hazırlandı və çap olundu. 1972-ci ildə Ensiklopediyanın Baş redaksiyası görkəmli Azərbaycan şairi Rəsul Rzanın redaktorluğu ilə «Azərbaycan SSR xəritələri» (Azərbaycan və rus dillərində) adlı atlas nəşr etdi. Akademik Cəmil Quliyevin rəhbərliyi ilə 10 cildlik Azərbaycan Ensiklopediyası tamamlandı və çap edildi. Burada Azərbaycan tarixi ilə bağlı yüzlərlə məqalə öz əksini tapdı. Halbuki əvvəllər respublikamızda «Azərbaycan Ensiklopediyası nəşr etmək üçün dörd dəfə təşəbbüs göstərilmiş, lakin heç bir nəticə olmamışdır».

Azərbaycan tarixinin bir sıra dövrlərinin və problemlərinin obyektiv işləməsinə Heydər Əliyev diqqət yetirmiş və tarixçilər qarşısında bunu bir vəzifə olaraq qoymuşdu. Hələ ötən əsrin 80-ci illərində Heydər Əliyev Azərbaycanın qədim tarixinin öyrənilməsi səviyyəsi ilə maraqlanır və göstərirdi ki, «dünyanın ən böyük kitabxanalarında, muzeylərində tariximizi əks etdirən zəngin kitablar, əlyazmalar, tarixi sənədlər var. Ancaq bizim tarixçilərimiz onlardan səmərəli istifadə edə bilmirlər». Ümummilli liderimiz tarixçilərin diqqətini həm də Azərbaycanın XIX-XX əsrlər tarixinin öyrənilməsinə yönəltdi. Bu, heç də təsadüfi deyildi, çünki «başqa dövrlərdən fərqli olaraq XIX-XX

əsr tariximiz daha çox təhrif edilmişdir». Bu bir həqiqətdir ki, populizm, diletantlıq, nihilizm, konyukturaçılıq meylləri geniş yayılmışdır. Elə bu səbəbdəndir ki, belə vəziyyəti nəzərə alan Heydər Əliyev Azərbaycanın XIX-XX əsrlər tarixinin yenidən yazılmasını, yeni təfəkkür tərzində tədqiq edilməsinin zəruriliyini dəfələrlə qeyd etmişdir. Heydər Əliyev 1997-ci il yanvarın 31-də respublika Elmlər Akademiyasının rəhbərliyi, həqiqi və müxbir üzvləri, Elmlər Akademiyası institutlarının direktorları, aparıcı alimləri ilə görüşündə tarixçi alimlərimiz qarşısında Azərbaycanın XIX-XX əsrlər tarixinin subyektivlikdən uzaq, təhriflərə yol vermədən, olduğu kimi yazmaq, həm də ən başlıcası bu dövr tarixini heç bir çətinliyə baxmadan araşdırmaq vəzifəsini qoymuşdur. Çoxəsrlilik Azərbaycan tarixi uzun illər qərəzli şəkildə, məlum ideologiyanın təsiri ilə tədqiq olunub. XIX-XX əsrlər Azərbaycan tarixinin ən çox təhrif olunmuş dövrüdür. Azərbaycanın qonşu dövlətlər tərəfindən işğalı, xanlıqların guya çar Rusiyasına könüllü birləşdirilməsi məsələlərinə obyektiv yanaşılmayıbdır. Azərbaycanın çar Rusiyasına birləşdirilməsi heç də könüllü olmayıbdır. Azərbaycanda iqtisadi inkişaf ötən əsrin oktyabr siyasi çevrilişinin hədiyyəsi kimi qiymətləndirilib. Bakını çıxmaq şərti ilə Azərbaycan XIX əsrin sonlarında feodal-patriarxal kəndli ölkəsi kimi xarakterizə olunub. Müxtəlif araşdırmalar sübut edir ki, XIX əsrin 60-70-ci illərindəki islahatlardan sonra Azərbaycanda feodal münasibətləri laxlamış, kapitalist münasibətləri formalaşmağa başlamışdır. Sübut olunur ki, Bakıdan 300-400 km uzaqlarda elə sənaye müəssisələri

fəaliyyət göstərirdi ki, heç Rusiyanın bir çox yerlərində bunlar yox idi.

Tarixçilərin təlatümlü və ziddiyyətlərlə dolu XX əsrə münasibəti də birtərəfli olub. 1918-1920-ci illərin siyasi hadisələri – AXC-nin yaranması, fəaliyyəti və süqutu da təhrif edilmiş, onun obyektiv təhlili verilməmişdir. Bu təhriflər hər bir azərbaycanlıyı narahat etmiş, tarixçilərdən obyektiv tədqiqatlar aparmağı gözləmişlər. Ölkə rəhbəri Akademiyada alimlərlə görüşündə bu məsələyə çox ciddi yanaşaraq qeyd etmişdi ki, müxtəlif dövrlərdə Azərbaycan tarixinə dair qərəzli, subyektiv fikirlər söylənilib. Ona görə də tariximiz yenidən işlənilməli, həqiqət üzə çıxarılmalıdır.

Heydər Əliyev 1993-cü ildə ziyalılarla görüşündə qeyd etmişdir ki, tarixin hər bir dövrünü olduğu kimi yazmaq lazımdır. Bu, tarixçilərimizin əsas vəzifəsi olmalıdır.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu dövrlərdə elmə, ədəbiyyata, incəsənətə və mədəniyyətə daim diqqət göstərmişdir. Onun qayğısı sayəsində respublikamızda tarix elmi inkişaf etmiş, alimlərimiz tərəfindən fundamental əsərlər yazılmışdır. Bu illərdə geniş profilli, yüksək ixtisaslı kadr potensialı yaradılmışdır.

Heydər Əliyev Azərbaycan tarixində, mədəniyyətində, ictimai fikrində görkəmli yer tutan siyasi xadimlərin, tanınmış simaların obyektiv qiymətləndirilməsi, onlara layiq olduqları qiymətin verilməsi üçün əlindən gələni

etmişdir. Sosializm ideologiyasının hakim olduğu bir dövrdə Azərbaycanın bəzi siyasi xadimlərinin ünvanına lazımsız, xoşagəlməz fikirlər söylənir və məqsədli olaraq onlar haqqında mənfi rəy formalaşdırılırdı. Belə siyasi xadimlərdən biri də Nəriman Nərimanov idi. Onun adı əllinci illərin ikinci yarısında rəsmi surətdə təmizə çıxarılsa da, böyük soydaşımızın şəxsiyyəti hələ layiq olduğu qiyməti almamışdı. Onun mədəni-siyasi və mənəvi həyatımızın ayrılmaz faktına çevrilməsi məhz yetmişinci illərin əvvəllərinə təsadüf edir ki, bu da bilavasitə ölkə rəhbərinin adı ilə bağlıdır. Heydər Əliyev demişdir: *«N.Nərimanovun 100 illiyi 1970-ci ildə tamam oldu, yubileyini isə 1972-ci ildə keçirdik. Bu yubileyi keçirmək üçün iki il mübarizə aparmaq lazım gəldi. Çünki N.Nərimanova «millətçi» damğası vurulmuşdu... Millətçi ruhlu ermənilər belə bir rəy yaradırdılar ki, guya o, yubileyi keçirilməyə layiq bir şəxsiyyət deyil...»*.

Heydər Əliyevin qətiyyəti və əzmkdarlığı sayəsində Nəriman Nərimanovun 100 illiyi qeyd edildi. Onun Bakıda əzəmətli heykəli, Tbilisidə, Bakıda ev muzeyi açıldı, Ulyanovskda heykəli qoyuldu və prospektlərdən birinə onun adı verildi. Sonralar da bilavasitə Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə N.Nərimanovun 110 və 125 illiyi dövlət səviyyəsində qeyd edildi. Heydər Əliyev bütün sədləri yararaq N.Nərimanovu Azərbaycan xalqının dahi oğlu kimi qoruyub saxlaya bildi. Təkcə belə bir faktı qeyd etməliyik ki, son 30 ildə N.Nərimanovun həyatı, siyasi və ədəbi fəaliyyəti, publisistikası ilə bağlı onlarla elmi-tədqiqat əsərləri çap

olundu, seçilmiş əsərləri nəşr edildi. Azərbaycanın böyük oğlu N.Nərimanov hələ vaxtilə demişdir: *«Tarixə nəzər salsanız, yəqin edərsiniz ki, heç bir millət qılinc-tüfənglə qabağa getməyibdir. Hansı millət ki, qabağa gedib, tərəqqi edibdir, ancaq elmin gücünə xoşbəxt olubdur»*.

N.Nərimanovun Azərbaycan tarixində mövqeyi və nüfuzunun əsaslandırılmasında Heydər Əliyevin böyük xidməti vardır. «Bir vaxtlar M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Topçubaşov, F.X.Xoyski və başqaları inkar edilirdi. İndi isə bəzi əsərlərdə N.Nərimanov kimi böyük bir şəxsiyyətin fəaliyyəti saxtalaşdırılır, böhtanlara məruz qalır».

Tariximizdə siyasi və dövlət xadimlərinin tarixi roluna, fəaliyyətinə və xidmətlərinə obyektiv qiymət verilməsinin çox böyük əhəmiyyəti vardır. Heydər Əliyev tədqiqatçılardan bunu tələb edirdi. O, tarixi şəxsiyyətlərin rolundan bəhs edərək göstərmişdir: *«...Məmməd Əmin Rəsulzadə və onunla hərəkət Azərbaycan Respublikasının böyük şəxsiyyətləri XX əsrin əvvəllərində və xüsusən 1918-ci ildə Azərbaycan Demokratik Respublikası qurarkən böyük şücaət göstərmişlər, böyük iş görmüşlər... Belə çıxır ki, bir vaxtlar deyirdilər, tariximizdə Lenindən, Stalindən savayı heç kəs yoxdur. Burada da deyirlər ki, Məmməd Əmin Rəsulzadədən başqa heç kim yoxdur. Bəs Fətəli xan Xoyski, Nəsim bəy Yusifbəyov, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Behbud bəy Şahtaxtinski və başqaları?...»*.

Tarixi inkişafın hər dövründə fəaliyyət göstərən tarixi şəxsiyyətlərə obyektiv qiymət verilməsi tarixçilərimizin əsas vəzifələrindən biri olmalıdır. Bu zaman tarixi şərait,

məkan və dövr amili mütləq nəzərə alınmalıdır.

Görkəmli dövlət xadimi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin ilk sədri Fətəli xan Xoyskinin də adı uzun illər diqqətdən kənar qalmış, onun həyatı və siyasi fəaliyyəti tədqiq edilməmişdir. Fətəli xan Xoyskinin tariximizdəki yeri və rolunun düzgün qiymətləndirilməsi də Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Fətəli xan Xoyskinin 120 illik yubileyinin keçirilməsi üçün Heydər Əliyev xüsusi sərəncam imzalamışdı. Bundan sonra Fətəli xan Xoyskinin Azərbaycan tarixindəki tutduğu yer obyektiv araşdırılmış, dövlət səviyyəsində onun yubileyi keçirilmiş, bir sıra tədqiqat əsərləri yazılmış və onunla bağlı sənəd və materiallar çap edilmişdir. Bununla da F.X.Xoyski layiq olduğu qiyməti almışdır.

General Tomson öz xatirələrində Azərbaycan hökumətinin başçısı F.X.Xoyskinin fəaliyyətinə, dövlətçilik bacarığına yüksək qiymət verərək yazırdı ki, o nəinki Azərbaycan kimi kiçik bir ölkəni, hətta Britaniya imperiyasını da idarə edə biləcək şəxsiyyət idi...

Azərbaycan tarixində vaxtilə qadağan olunmuş onlarla mövzu var idi ki, bunların tədqiqata cəlb edilməsi, onlar haqqında obyektiv söz deyilməsi yenə də Heydər Əliyevin bu məsələlərə diqqət yetirməsindən sonra mümkün olmuşdur.

Ümumilli liderin diqqət və qayğısı sayəsində bir əsrə yaxın «zindanda məhbus olan» Cənub mövzusu, Təbriz mövzusu azadlığa çıxdı. Unudulmaz rəhbərin Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının VII qurultayında (1981) dediyi

tarixi sözlər indi də aktual səslənir: «*Qanlı çar və qanlı şah rejimi xalqımızı iki yerə parçalamışdır. Lakin torpaq birdir, ədəbiyyat birdir...*».

Biz ilk dəfə Cənubi Azərbaycanın adını məhz onun dövründə ucadan çəkə bildik, cənubda yaşayan milyonlarla soydaşlarımızın dərdləri, qaygıları ilə yaxından tanış ola bildik. Məhz onun respublikaya rəhbərliyi dövründə «Cənubi Azərbaycan» sözünün üstündən yasaq götürüldü.

Heydər Əliyev Cənubi və Şimali Azərbaycan arasında ədəbi və mədəni əlaqələrin yaranmasına çalışırdı. Bilavasitə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan EA-nın Ədəbiyyat İnstitutunda Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı, Şərqsünaslıq İnstitutunda Cənubi Azərbaycan şöbələri yaradıldı, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqında Cənubi Azərbaycan üzrə katiblik təsis olundu.

Bundan sonra ikiyə bölünmüş xalqın mənəvi-mədəni birliyi uğrunda ilk və mühüm addımlar atıldı. Yeri gəlmişkən qeyd etməliyik ki, Amerika tarixçisi, «Sovet İttifaqı və İran Azərbaycanı. Milli mənsubluqdan siyasi nüfuzetmə vasitəsi kimi istifadə» monoqrafiyasının müəllifi Devid Nismann Azərbaycanın cənubu ilə şimalı arasında əlaqələr yaradılması baxımından Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövrünü ən məhsuldar və intensiv mərhələ adlandırır. Digər məşhur tarixçi Roy Medvedyev də Heydər Əliyevin Cənubi Azərbaycan problemi ilə İkinci Dünya müharibəsindən az sonra ciddi şəkildə maraqlandığını və regionda bir sıra çətin vəzifələri yerinə yetirdiyini yazır.

Yaranmış şəraitin nəticəsində tarixçilərimiz Cənubi

Azərbaycan probleminə diqqət yetirmiş, həmin problemin tədqiqinə yüzlərlə məqalə, kitab və monoqrafiya həsr etmişlər. Cənubi Azərbaycan tarixinin Şimali Azərbaycan tarixi ilə birlikdə tədqiq olunmasına başlanılmışdı. Orta ümumtəhsil məktəbləri üçün hazırlanmış «Azərbaycan tarixi» dərsliklərində Cənubi Azərbaycan tarixinə də geniş yer verilmişdi.

Azərbaycanın İkinci Dünya müharibəsində iştirakı nə qədər əhatəli öyrənilsə də, 1990-1993-cü illərdə bu problemə düzgün qiymət verilməmiş, müharibə veteranlarının ön və arxa cəbhədəki qəhrəmanlıqları lazımınca qiymətləndirilməmişdir. Qeyd etməliyik ki, bu problemin obyektiv təhlil edilməsi, ona düzgün qiymət verilməsi Heydər Əliyevin ölkəyə rəhbərlik etdiyi illərdə olmuşdur. Hələ 70-80-ci illərdə Azərbaycanın İkinci Dünya müharibəsində iştirakı hərtərəfli öyrənilməyə başlanılmış, bu problemə yüzlərcə əsər həsr edilmişdir. Böyük öndərin diqqət və qayğısı sayəsində odlu illərin salnaməsi – sənədlər və materiallar məcmuəsi hazırlanmış və kollektiv əsərlər yazılmışdır.

Müharibə veteranlarına diqqət və qayğı göstərilir, onların xatirəsi əbədiləşdirilirdi. İkinci Dünya müharibəsində azərbaycanlılardan ibarət 416-cı diviziyanın qəhrəmanlığını əbədiləşdirmək üçün Taqanroq şəhərinin yaxınlığında əzəmətli memorial yaradılmışdır. Dövlətimizin başçısı həmin memorialın açılışında iştirak etmiş və nitq söyləmişdir. Kerçdə, Krımda həlak olmuş minlərlə azərbaycanlının şərəfinə Simferopolun Sapunqora yaxınlığında 77-ci Simferopol atıcı diviziyasına xatirə kompleksi ucaldılmışdı.

Lakin 1990-1993-cü illərdə elə adamlar tapıldı ki, tariximizin bu dövrünü təhrif etməyə başladılar, müharibə iştirakçılarının qəhrəmanlığını lazımi səviyyədə qiymətləndirmədilər. Bir sözlə, bu problemə hörmətsiz yanaşdılar.

Heydər Əliyev 1996-cı ildə müharibə və əmək veteranları ilə görüşündə tariximizin bu illərinə münasibət bildirərək demişdir: *«Qələbinin 50 illiyi münasibəti ilə Moskvada keçirilən təntənəli mərasimlərdə dünyanın ən böyük dövlətlərinin başçılarından hamısı iştirak edirdi... İndi görün bunun nə qədər böyük ümumdünya əhəmiyyəti var. Ona görə də belə bir hadisəni unutmaq, yaxud onun üstündən xətt çəkmək, ona siyasi qiymət vermək – bunu kim edə bilər? Buna heç bir nəslin ixtiyarı yoxdur. O ki qaldı 1990, 1991, 1992-ci illərdə Azərbaycanda mövcud olan adamlara, onların danışmağa heç bir haqqı yoxdur. Onların hansı mənəvi haqqı var? Azərbaycanın bu qədər tarixini silmək, pozmaq mümkün deyil. Mən bunları təkcə sizə görə demirəm. Bəs cəbhədən qayıtmayan 300 min insanın xatirəsi? 1945-ci ildən indiyədək dünyasını dəyişmiş müharibə iştirakçıları? O illərdə Azərbaycan xalq təsərrüfatını, iqtisadiyyatını işlədən, yaradan, respublikamızın neft mədənlərində gecə-gündüz çalışan və bu məhsulu əzab-əziyyətlə cəbhəyə göndərən insanlar? Bu qələbinin bəşəri nöqteyi-nəzərdən siyasi mənası nə qədər böyükdür...».*

1997-ci ilin may ayında Rusiyanın 40-a yaxın məşhur hərbiçisinin, görkəmli mədəniyyət xadiminin Heydər Əliyevə göndərdikləri müraciətdə deyilir: «Bu bayram günündə

biz yada salırxı ki, Sizin sayənizdə tarixi ədalət bərpa edilmişdir və 9 may günü Azərbaycanda yenidən qələbə günü kimi qeyd olunur.

Biz onu da xatırlayırıq ki, faşizm üzərində qələbə kimi ümumi işə Azərbaycan xalqı çox böyük və misilsiz töhfələr vermişdir. Azərbaycan sakinlərinin beşdə biri bizim ümumi vətənin müdafiəsinə qalxmışdır – 3,4 milyon əhali arasından 680 mindən çox kişi və qadın cəbhəyə getmiş, onların 300 mindən çoxu qəhrəmancasına həlak olmuşdur...».

Heydər Əliyev «Yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibəti ilə Azərbaycan xalqına müraciəti»ndə bu məsələ ilə bağlı demişdir: «Biz fəxr edirik ki, dünyanın bu taleyüklü probleminin həll olunmasında – faşizm üzərində qələbədə Azərbaycan xalqının da mühüm payı olmuşdur».

Heydər Əliyevin Naxçıvan dövrü fəaliyyəti (1990-1993) Azərbaycan tarixi üçün bir sıra maraqlı məsələlərin həlli ilə də əlamətdardır: milli dövlətçilik ənənələrinin dirçəldilməsi, muxtar respublikanın adından «sovet», «sossialist» sözlərinin çıxarılması, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağının Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət bayrağı kimi qəbul olunması, 19-20 yanvar 1990-cı il faciəsinə siyasi qiymət verilməsi, Naxçıvan əhalisinin SSRİ-nin saxlanması barədə referendumda iştirakından imtina etməsi, muxtar respublika ərazisində Kommunist Partiyası yerli orqanlarının fəaliyyətinin dayandırılması, 31 Dekabr gününün Dünya azərbaycanlılarının

həmrəylik günü kimi elan olunması, nəhayət, böyük Vətəndən – Azərbaycandan ayrı düşmüş Naxçıvanda amansız hərbi-iqtisadi blokada şəraitində, Vətən torpağının düşmən hücumlarından qorunub saxlanması və s.

Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvanın muxtariyyəti məsələsi də ölkə başçısının daim diqqət yetirdiyi Azərbaycan tarixi məsələlərindən biri idi. Azərbaycanın tərkibində Naxçıvanın muxtariyyət statusu Moskva və Qars beynəlxalq müqavilələri ilə təsdiq olunmuşdur. Moskva müqaviləsinin üçüncü bəndinə əsasən Naxçıvan vilayəti «Azərbaycanın qəyyumluğu (protektoratı) altında muxtar ərazi olurdu, bir şərtlə ki, Azərbaycan bu qəyyumluğu üçüncü dövlətə güzəştə getməyəcəkdir». Eləcə də Qars müqaviləsinin beşinci bəndində yazılırdı ki, «Naxçıvan vilayəti bu müqavilənin üçüncü əlavəsində müəyyən olunan şərhədlərdə Azərbaycanın himayəsi altında muxtar ərazi təşkil edir». Bu beynəlxalq müqavilələrə baxmayaraq daxildəki bəzi qüvvələr Naxçıvanın muxtariyyət statusunun ləğv edilməsini istəyirdilər. Uzun illərdir ki, ermənilər bu müqavilələrin ləğv edilməsinə çalışır və Naxçıvan Muxtar Respublikasını işğal etmək üçün dəridən-qabıqdan çıxırırlar.

1992-ci ilin mart ayında Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri işləyən Heydər Əliyevin Türkiyəyə səfəri zamanı Qars müqaviləsi söhbət mövzusunə çevrildi. 1921-ci ildə RSFSR ilə Türkiyə arasında və Cənubi Qafqaz Respublikaları ilə bağlanmış və heç kim tərəfindən ləğv olunmamış Moskva və Qars müqavilələrinə əsasən, «Türkiyə Naxçıvanın

ərazi bütövlüyünün təminatçısıdır» - fikri bir daha vurğulandı. O dövrdə Türkiyənin baş naziri olan Süleyman Dəmirəl bəyan etdi ki, «Moskva və Qars müqavilələrinə əsasən Naxçıvan Muxtar Respublikasının statusunda bir dəyişiklik edilərsə, Türkiyə burada səs sahibidir».

1998-ci ilin yanvarın 14-də Konstitusiya Komissiyasının iclasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev yekun nitqində demişdir: «*Mən hesab edirəm ki, Naxçıvanın muxtariyyəti tarixi nailiyyətdir, biz onu qoruyub saxlamalıyıq. Naxçıvanın muxtariyyəti Naxçıvanın əldən getmiş başqa torpaqlarının qaytarılması üçün ona xidmət edən böyük bir amildir. Biz bu amili qoruyub saxlamalıyıq.*

Prezident Heydər Əliyev «Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında» xüsusi fərman vermiş və bu fərmana uyğun olaraq tədbirlər həyata keçirilmişdir. Əslində həmin fərman bu diyarın tarixinin öyrənilməsi və qorunub saxlanması üçün böyük tarixi və siyasi əhəmiyyət daşımışdır. Yaradılmış Dövlət Komissiyasının iclaslarının birində Naxçıvanın qədim tarixinin öyrənilməsi ilə bağlı maraqlı fikirlər söyləyən ölkə prezidenti tarix elmi qarşısında duran vacib məsələləri xatırladaraq demişdir ki, «*...bundan sonra da elə əsərlər yaratmalıyıq ki, o əsərlər indi Ermənistan yerləşən həmin torpaqların Azərbaycana məxsus olmasını daim ardıcıl surətdə sübut etsin. Biz bunu etməliyik. Biz gələcək nəsillər üçün bir yol açmalıyıq.*» Bundan sonra bu diyarın tarixinə diqqət artmış, tədqiqatlar aparılmış və maraqlı əsərlər işıq

üzü görmüşdür. Naxçıvanın hərtərəfli öyrənilməsi və onun geosiyasi vəziyyətini əsas götürən Heydər Əliyevin xüsusi sərəncamı ilə 2002-ci il avqustun 7-də Azərbaycan MEA Naxçıvan Bölməsi yaradıldı. Bu bölmənin yaradılması ilə bağlı Naxçıvanda keçirilən müşavirədə böyük öndərimiz giriş nitqində demişdir: «*Naxçıvanın qədim, zəngin tarixi Azərbaycan tarixinin çox parlaq səhifələrindəndir. Əgər Azərbaycanın tarixi haqqında, ümumiyyətlə, bir çox işlər görülsə, Naxçıvanın tarixi haqqında, qədim tarixi haqqında və Naxçıvanın bir diyar kimi öyrənilməsi – həm təbiətinin, həm adət-ənənələrinin, etnoqrafiyasının öyrənilməsi barədə çox az iş görüldükdür. Bunları nəzərə alaraq mən bu sərəncamı vermişəm.*

Müşavirədə «Gəmiqaya» abidəsinin və buradakı təsvirlərin öyrənilməsi zəruriliyini irəli sürən ulu öndər qeyd etmişdir ki, bununla da «*Azərbaycanın qədim tarixini təsdiq edən sübutlar tapacaqsınız.*» Ona görə də «*...bizim böyük məqsədimiz Naxçıvanın tarixini bütün, hərtərəfli öyrənmək, tədqiq etmək, onları həm elmi kitablarda dərc etmək, həm də təbliğat materiallarında istifadə etməkdir.*».

Heydər Əliyevin diqqət və qayğısı, siyasi uzaqgörənliyi öz nəticəsini vermiş, Naxçıvan ensiklopediyası, Naxçıvan abidələri ensiklopediyası, Naxçıvan: tarixi və abidələri, Soraq-məlumat kitabları yazılmış, Naxçıvan tarixi atlası hazırlanmış, Naxçıvanın tarixinə aid beynəlxalq simpozium və elmi konfranslar keçirilmiş, bir sıra tarixi qaynaqlar oxuculara çatdırılmış, məqalələr toplusu və məcmuələr

hazırlanmış, namizədlik və doktorluq dissertasiyaları müdafiə edilmiş, onlarla kitab və monoqrafiyalar yazılmış, yeni jurnallar çap edilmişdir. Bütün bunları Heydər Əliyevin qarşıya qoyduğu vəzifələrə əməli işin təsdiqinin ifadəsi kimi qiymətləndirmək olar.

Heydər Əliyev Azərbaycan tarixinə müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və onun Konstitusiyasının yaradıcısı kimi daxil olmuşdur. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin Konstitusiyası ölkə başçısının rəhbərliyi altında işlənilmiş və qəbul olunmuşdur. Dünyanın ən qabaqcıl ölkələrinin demokratiya sahəsində əldə etdiyi ən yaxşı nailiyyətlərə istinad edən, milli xüsusiyyətlərimizi nəzərə alan bu Konstitusiyada insanların hüquq və azadlıqlarına olduqca geniş yer verilmişdir. Azərbaycan tarixində indiyə qədər qəbul edilmiş konstitusiyalar içərisində bu konstitusiya öz demokratikliyi ilə daha çox seçilir.

Heydər Əliyevin hakimiyyətinin birinci dövründə Azərbaycan dili ilk dəfə dövlət dili statusu almışdır. Bu tarixi akt müstəqil ölkəmizin yeni Konstitusiyasında da təsbit edilmişdir. Bu, ölkə başçısının uzaqgörən siyasətinin nəticəsində mümkün olmuşdur.

Müasir tariximizin ən ağır problemi olan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə münasibətin dəyişməsi və düzgün qiymət verilməsi də Heydər Əliyevin fəaliyyəti ilə bağlıdır. Məhz Heydər Əliyevin ağıllı və uzaqgörən siyasətinin nəticəsidir ki, Dağlıq Qarabağ problemi yalnız Azərbaycanın problemi deyil. Bu, artıq beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətində olan bir məsələdir. Azərbaycan Respublikasının

Prezidenti İlham Əliyev Avropa Şurasının Parlament Assambleyasında, BMT-nin Baş Məclisində və başqa beynəlxalq təşkilatlarda etdiyi çıxışlarda dünya ictimaiyyətinə qətiyyətlə çatdırmışdır ki, bu problem Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində, beynəlxalq hüquq normalarına uyğun həll edilməlidir, Azərbaycan ərazi itkisi ilə heç vaxt barışmayacaqdır. Xalqımız qəti olaraq inanır ki, gərgin diplomatik fəaliyyət, uzaqgörənlik, siyasi iradə və qətiyyət öz bəhrəsini verəcəkdir. Artıq dünya ictimaiyyəti Azərbaycan-Ermənistan, Dağlıq-Qarabağ münaqişəsi haqqında obyektiv məlumat əldə etmişdir.

Tariximizin böyük himayədarı olan Heydər Əliyev böyük tarixi dəyəri olan və bir sıra hallarda Azərbaycan tarixində öz obyektiv təhlilini tapmayan məsələlərə həsr edilmiş mühüm fərman və sərəncamlar imzalamışdır. Bu fərman və sərəncamların verilməsi də təsadüfi deyildir. Burada əsas məqsəd ondan ibarətdir ki, həmin problemlər daha obyektiv araşdırılsın və nəticədə xalqımız, gələcək nəsil öz keçmişini, kimliyini dərk etsin, beynəlxalq ictimaiyyətə isə bu barədə doğru-düzgün məlumat verilsin. Həmin fərman və sərəncamların sadəcə adını qeyd etməklə bu məsələnin əhəmiyyətini yəqin etmiş oluruq. «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının 1300 illiyi haqqında», «1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında», «Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında», «İslam sivilizasiyası Qafqazda» mövzusunda beynəlxalq simpoziumun

keçirilməsi haqqında», «Azərbaycan Respublikasının dövlət atributlarının təbliği işinin gücləndirilməsi haqqında», «Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında», «Dünya azərbaycanlılarının I qurultayının keçirilməsi haqqında», «Azərbaycan Respublikasında arxiv işinin təkmilləşdirilməsi haqqında», «Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında», «Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında», «Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında» qanunun qüvvəyə minməsi haqqında», «Şabran şəhəri» tarix və mədəniyyət abidəsinin qorunması haqqında», «Bakı şəhərində İçərişəhər tarix-memarlıq qoruğunun mühafizəsi və bərpası ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında», «Xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla bağlı dövlət siyasəti haqqında» və b. fərman və sərəncamlar bu qəbildəndir.

Tariximizin hamisi və himayədarı olan Heydər Əliyev tarixçi alimlərimizdən də öz diqqət və qaygısını əsirgəməmişdir. Bir sıra tarixi əsərlər Dövlət mükafatına layiq görülmüş, milli tarixçi kadrların hazırlanmasına daim diqqət yetirilmiş və bu sahə ilə məşğul olan elmi-tədqiqat müəssisələrinə, onların fəaliyyətinə və maddi-texniki bazalarının möhkəmləndirilməsinə daim fikir verilmişdir. Elə bunların nəticəsi idi ki, tariximizin ən qaranlıq səhifələri araşdırılmış, yüzlərlə yeni əsərlər yazılmış, elmi simpozium və konfranslar keçirilmiş və bu işlər bu gün də davam etdirilir.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev yeni minilliklərin qovuşuğunda xalqımıza “Yeni, 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik” adlı müraciət etdi və

bununla da bu dahi insan həm də qüdrətli bir tarixçi olduğunu göstərdi. Elmi təfəkkürümüzün inkişafında xüsusi səhifə olan bu müraciətdə XIX-XX yüzilliklərin tarixinə xüsusi diqqət yetirilir. Xalqımızın siyasi dirçəlişi və dövlətçiliyimizin bərpası uğrunda mübarizəsində, tarixi taleyimizdə çox mühüm rolu olmuş, eyni zamanda ayrı-ayrı prosesləri, hadisələri, tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyəti dəhşətli dərəcədə təhrif edilmiş XX yüzilliyin Heydər Əliyev tərəfindən qiymətləndirilməsi və təhlilinin verilməsi xüsusilə diqqətəlayiqdir.

Heydər Əliyev ictimai-siyasi həyatımızın salnaməsi olan bu müraciətdə ilk dəfə olaraq dərin elmi-nəzəri təhlil əsasında XX əsr tariximizin elmi dövrləşdirilməsini vermiş və onu dörd mərhələyə ayırmışdır: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması üçün tarixi zəminin yetişməsi mərhələsi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti mərhələsi, 1920-ci ilin aprel işğalından 1991-ci il oktyabrın 18-də «Müstəqillik haqqında» Konstitusiya aktının qəbul olunmasına qədərki mərhələ, Müstəqilliyimizin bərpası mərhələsi.

Dünyanın nadir şəxsiyyətlərindən olan, fitri istedad sahibi, siyasət nəhəngi, dövlət idarəçiliyinin kamil ustadı Heydər Əliyev həm də tariximizin hamisi, yaradıcısı və qayğıkeşi idi. Böyük rəhbər Azərbaycanımız üçün fəvqəladə işlər gördü, bu ölkəni və xalqı, onun tarixini və mədəniyyətini dünya miqyasında tanıtdı.

3.2.MİLLİ-TARİXİ YADDAŞIN KEŞİYİNDƏ

Azərbaycanın çoxəsrlik tarixindəki ən görkəmli, nadir şəxsiyyətlərdən biri olan ulu öndər Heydər Əliyev respublikamızın XX əsrin 60-cı illərindən sonrakı dövrünün qüdrətli rəhbəri və baş qurucusu olmuşdur. Azərbaycanın Sovet rejiminin, keçid dövrü və müstəqillik mərhələsinin ən çətin, mürəkkəb problemləri və məsul vəzifələri məhz Heydər Əliyevin düşünülmüş siyasəti, məqsədyönlü fəaliyyəti, gərgin və səmərəli işi sayəsində uğurla həll edilmişdir. Heç tərəddüd etmədən Heydər Əliyevin rəhbərlik etdiyi illəri Azərbaycan tarixinin intibah dövrü kimi qiymətləndirmək olar. Dünya birliyində özünəlayiq yer qazanmış və çətin şəraitdə böyük sürətlə inkişaf edən müstəqil Azərbaycan obrazlı mənada desək ümummilli lider Heydər Əliyevin zəkasının şah əsəridir. Çoxəsrlik tarixi inkişaf yolu keçmiş azərbaycançılıq ideyasını milli dövlətçilik ideologiyası səviyyəsinə çatdırılması da məhz Heydər Əliyevin tarixi xidmətlərindəndir.

Bu dahi şəxsiyyət Azərbaycana rəhbərlik etdiyi bütün illərdə tariximizə, tarixi keçmişimizə, mədəniyyətimizə xüsusi qayğı göstərmiş, xalqımızın milli şüurunun formalaşması, milli-tarixi yaddaşın bərpası istiqamətində geniş fəaliyyət göstərmişdir. Həmişə Azərbaycan xalqının dili, ədəbiyyatı, mədəniyyəti, incəsənəti haqqında olduqca dəyərli fikir və tövsiyələr irəli sürən və çox böyük əməli işlər görən Heydər Əliyev Azərbaycan tarixi ilə də daim maraqlanmış, onun öyrənilməsi, tədqiqi və təbliği məsələlərini ön plana çəkmişdir. Ümummilli liderimiz qeyd et-

mişdir ki, «*Gərək biz tariximizi heç vaxt unutmayaq, onun hər bir səhifəsinə hörmətlə, ehtiramla yanaşaq*».

Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra xalqımızın tarixi keçmişinin obyektiv mənzərəsini yaratmaq imkanı əldə edilmişdir. Uzun illər gizli saxlanılan, üzərinə qadağa qoyulmuş həqiqətlərin açılması tariximizin təhrif edilmiş səhifələrinin yenidən, bu dəfə obyektiv yazılmasına şərait yaradılıbdır. 1993-cü ildə respublika ziyalıları ilə görüşündə Heydər Əliyev Azərbaycan tarixinin hər bir dövrünün olduğu kimi tədqiq edilməsini vacib bir vəzifə kimi irəli sürdü.

Keçən əsrin 90-cı illərin sonlarında və XXI əsrin əvvəllərində ölkə rəhbəri bir-birinin ardınca çox böyük tarixi dəyəri olan və Azərbaycan tarixində təhlilini tapmayan məsələlərə həsr edilmiş fərman və sərəncamlar imzalamışdır. Bu fərman və sərəncamların verilməsi də təsadüfi deyildi. Ölkə Prezidentinin bu qərarları müəyyən tarixi məsələlərin araşdırılmasına, bunlarla bağlı tarixi yaddaşımızın bərpasına diqqətin artırılmasına yönəldilmişdi. «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarının 1300 illiyi haqqında» (20 aprel 1997), «Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında» (30 yanvar 1998), «İslam sivilizasiyası Qafqazda» mövzusunda beynəlxalq simpoziumun keçirilməsi haqqında» (22 fevral 1998), «Azərbaycan Respublikasının dövlət atributlarının təbliği işinin gücləndirilməsi haqqında» (13 mart 1998), «Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illiyinin keçirilməsi haqqında» (4 fevral 1999), «Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə abidə ucal-

dılması haqqında» (1 fevral 2003), «Bakı şəhərində İçəri-şəhər tarix-memarlıq qoruğunun mühafizəsi və bərpası ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında» (17 fevral 2003) və başqa bu kimi qərarlar tariximizin öyrənilməsinə, milli-tarixi yaddaşımızın bərpa edilməsinə, unutqanlılığımızın aradan qaldırılmasına yönəlmişdir.

«Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarının 1300 illiyi haqqında» verilən fərman təkcə bu tarix və mədəniyyət abidəsinin yubileyinin keçirilməsinə yönəlməmişdi, həm də dastanın dünya mədəniyyət və ədəbiyyat tarixində xüsusi yer tutduğunu, Azərbaycan xalqının, türk xalqlarının qədim və zəngin mədəniyyətinin təbliğinə xidmət edən beynəlxalq əhəmiyyətli hadisə olduğunu göstərmək, oğuz türklərinin tarixini əks etdirən qəhrəmanlıq dastanı olduğunu göstərməkdir. Bununla tarixi keçmişimizə diqqət yetirmək, milli-tarixi yaddaşımızın bərpasında bu qəhrəmanlıq dastanın oynadığı rolu bir daha sübut etməkdir. Ulu öndərimizin «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanına verdiyi qiymət onun əhəmiyyətini bir daha göstərir: ««Kitabi-Dədə Qorqud» dastanı Azərbaycan tarixinin, mədəniyyətinin, elminin, ədəbiyyatının ən görkəmli, ən parlaq abidələridir. «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarının fəvqəladə əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o bizim tariximizin 1300 illik dövrünü həm əks etdirir, həm də bir daha təsdiq edir. O, tarixi köklərimizi dünyaya göstərir. Oğuz, türk mənşəyimizi və zəngin tariximizi sübut edir».

«Kitabi-Dədə Qorqud» oğuzların, o cümlədən Azərbaycan türklərinin tarixini öyrənmək üçün misilsiz mənbədir.

Bu mənbə sübut edir ki, oğuz türkləri dünyanın ən qədim, həm də çox zəngin maddi və mənəvi mədəniyyət yaratmış xalqlarındandır. Qeyd olunan tarix və mədəniyyətin öyrənilməsi tarixi yaddaşımızı canlandırır və özümüzü, tarixi keçmişimizi dərk etmiş oluruq. Milli və bəşəri mənəvi abidələrə son dərəcə böyük sayğı ilə yanaşan ümummilli liderimiz xalqımız üçün mənəvi və mədəni abidələrin dəyərini dəqiqliklə müəyyənləşdirir və onların təbliği və tanıdılması işində ən müdrik təşəbbüskar kimi şəxsən özü çıxış edir: «*Bu gün Azərbaycan xalqı möhtəşəm «Kitabi-Dədə Qorqud» eposunun 1300 illiyini böyük bayram kimi təntənə ilə qeyd edir. Bu yubiley bizim üçün, bütün türk dünyası üçün, bəşər mədəniyyəti üçün müstəsna əhəmiyyəti olan tarixi bir hadisədir. Bu, bizim tarixi köklərimizə, milli ənənələrimizə, milli-mənəvi dəyərlərimizə, mədəniyyətimizə, elmimizə, xalqımızın çoxəsrlik tarixinə olan hörmət, ehtiram bayramıdır... Azərbaycan xalqının, bütün türk dilli xalqların böyük tarixi abidəsi olan «Kitabi-Dədə Qorqud» 1300 ildir ki, yaşayır. Əgər 1300 ildən də öncə «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarının yaranması üçün xalqlarımızın nə qədər çalışdığını və nəhayət, bu tarixi abidənin yaratdığını nəzərə alsaq, onda təsəvvür edə bilərik ki, bizim xalqlarımızın nə qədər qədim tarixi, dərin kökləri və nə qədər zəngin mədəniyyəti vardır. 1300 il ərzində «Kitabi-Dədə Qorqud» bütün çətinliklərə, məhdudiyyətlərə baxmayaraq, 1300 il ərzində bizim xalqlarımıza mənəvi qida olmuş, onların yaşamasına, mübarizə aparmasına, öz milli mənliliyini dərk edib, hişf etməsinə daim*

yardım göstərmişdir...»

Milli dövlətçilik tariximizdə özünəməxsus yeri və xidməti olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tarixinin öyrənilməsi, onunla bağlı arxiv sənəd və materiallarının xalqımıza çatdırılması sahəsində Heydər Əliyevin fikir və mülahizələrinin, əməli fəaliyyətinin, AXC ilə bağlı nitqləri və imzaladığı sərəncamların çox böyük tarixi əhəmiyyəti vardır. Heydər Əliyev öz əsərlərində, məruzə, çıxış və xalqa müraciətlərində, imzaladığı fərman və sərəncamlarda Azərbaycan xalqının dövlətçilik tarixində parlaq rol oynamış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin, Cümhuriyyət xadimlərinin fəaliyyətinə obyektiv və yüksək qiymət vermiş, müstəqil Azərbaycan Respublikasının Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi olduğunu döənə-döənə qeyd etmişdir. Prezident Heydər Əliyevin 1998-ci il 30 yanvar tarixli sərəncamı ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illiyi bütün ölkədə geniş qeyd olunmuşdur. Ümummilli lider Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixi xidmətlərinə yüksək qiymət verərək demişdir: *«Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti gərgin və mürəkkəb ictimai şəraitdə cəmi 23 ay fəaliyyət göstərsə də, sonrakı nəsillərin yaddaşında xalqımızın tarixinin ən parlaq səhifələrindən biri kimi həmişə qalacaqdır. O, demokratik dövlət quruculuğu, iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, səhiyyə, hərbi quruculuq sahələrində atdığı mühüm addımları başa çatdırı bilməsə də, onun qısa müddətdə həyata keçirdiyi tədbirlər xalqımızın tarixində silinməz iz buraxmış, milli dövlətçilik ənənələrimizin bərpası işində böyük rol oynamışdır»*.

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin «1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında» 1997-ci il 18 dekabr, «Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında» 1998-ci il 26 mart tarixli fərmanları tarixi yaddaşımıza qayıdıb, son iki əsrdə Qafqazda azərbaycanlılara qarşı məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən etnik təmizləmə, soyqırımı siyasəti ifşa olunmuşdur.

Deportasiya ilə bağlı Prezident fərmanı erməni şovnistlərinin və onların havadarlarının «türksüz Ermənistan» siyasətinin ifşasına və dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasına yönəldilmiş tarixi əhəmiyyəti olan qiymətli bir sənəddir. Hələ bu fərmandan əvvəl 1997-ci il may ayının 27-də Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi ilə əlaqədar olaraq Prezident Heydər Əliyev öz nitqində demişdir: *«Azərbaycan xalqına bu dövrdə vurulan ən böyük zərbələrdən biri də 1947-1948-ci illərdə Azərbaycan xalqına qarşı sovet hakimiyyəti tərəfindən edilmiş ən böyük ədalətsizlikdir. Təəssüflər olsun ki, bizim tarixçilərimiz və hamımız nədənsə bu hadisəyə o vaxtlar da və indi də, xüsusən dövlət müstəqilliyimizi əldə etdikdən sonra da doğru-düzgün qiymət verə bilməmişik»*. Deməli, 18 dekabr tarixli fərman Heydər Əliyevin həmin çıxışından irəli gələn tarixi sənəddir. Fərmanda göstərilir: *«Son iki əsrdə Qafqazda azərbaycanlılara qarşı məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilmiş etnik-təmizləmə və soyqırımı siyasəti nəticəsində xalqımız ağır məhrumiyyətlərə, milli faciə və məşəqqətlərə məruz qalmışdır. Mərhələ-mərhələ gerçəkləşdirilən belə qeyri-insani siyasət*

nəticəsində azərbaycanlılar indi Ermənistan adlandırılan ərazidən-min illər boyu yaşadıkları öz doğma tarixi-etnik torpaqlarından didərgin salınaraq kütləvi qətl və qırğınlara məruz qalmış, xalqımıza məxsus minlərlə tarixi-mədəni abidə və yaşayış məskəni dağıdılıb viran edilmişdir».

Həmin fərmanla Heydər Əliyevin sədrliyi ilə Dövlət Komissiyası yaradılmış və onun qarşısına 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyasının hərtərəfli tədqiq edilməsi, Azərbaycan xalqına qarşı dövlət səviyyəsində həyata keçirilmiş bu tarixi cinayətə hüquqi-siyasi qiymət verilməsi və onun beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması vəzifəsi qoyulmuşdur.

Fərmanda göstərildiyi kimi SSRİ Nazirlər Sovetinin 1947-ci il 23 dekabr və 1948-ci il 10 mart tarixli qərarları Azərbaycan xalqına qarşı növbəti tarixi cinayət aktı olmuş, 1948-1953-cü illərdə 150 mindən çox azərbaycanlı Qərbi Azərbaycan ərazisindəki dədə-baba yurdlarından könüllülük adı altında, əslində kütləvi surətdə və zorakılıqla sürgün olunmuşdur. Adi normalara zidd olan bu qərarların icrası zamanı avtoritar-totalitar rejimin mövcud repressiya qaydaları geniş tətbiq edilmiş, minlərlə insan, o cümlədən qocalar və körpələr ağır köçürülmə şəraitinə, kəskin iqlim dəyişikliyinə, fiziki sarsıntılara və mənəvi genosidə dözməyərək həlak olmuşlar.

Milli-tarixi yaddaşımızın bərpasında Heydər Əliyevin azərbaycanlıların soyqırımı ilə bağlı verdiyi fərmanın xüsusilə böyük əhəmiyyəti vardır. Çünki xalqımıza qarşı

dəfələrlə soyqırımlar törədilmiş, lakin bu məsələ də uzun illər təhrif edilmiş və gizli saxlanılmışdır. «Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 1998-ci il 26 mart tarixli fərmanı bu boşluğu doldurur, tarixi həqiqəti aşkar edir. Qətiyyətlə deyə bilərik ki, bu fərman iki əsr ərzində xalqımıza qarşı törədilən haqsızlıqların indiki və gələcək nəsillərimizə, habelə bütün dünya ictimaiyyətinə çatdırılması baxımından xüsusi dövlət əhəmiyyətli, hətta beynəlxalq əhəmiyyət kəsb edən sənəddir.

Xalqımızın soyqırımı haqqında ölkə rəhbəri tərəfindən imzalanmış bu sənəd uzun illər boyu Azərbaycan xalqından, eləcə də dünya ictimaiyyətindən gizli saxlanılmış, erməni faşizmi tərəfindən xalqımıza qarşı çevrilmiş kütləvi qırğınların, insanın ağına gəlməyən cinayətlərin üstünü açdı.

«Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında» fərmanda Heydər Əliyev xalqımıza qarşı soyqırımı faktlarının dövlət səviyyəsində ilk dəfə bəyan edilməsi və ona siyasi qiymət verilməsi ilə xalqımız qarşısında daha bir tarixi xidmət göstərmişdir. Bu fərman bizim xalqın tarixi yaddaşındadır, milli yaddaşımızı dirçəldən mühüm bir rəsmi sənəddir. Bu sənəd bir daha xalqımıza izah etdi ki, əsrlər boyu erməni daşnakları fürsət düşdükcə, tarixin erməni millətçilərinin xeyrinə yaranan məqamlarında azərbaycanlılara qarşı ən iyrənc və qəddar formalarında soyqırımı törətmişlər. Belə fürsətləri isə məkrli və qaniçən düşməyə bir daha verməməliyik.

Ulu öndərimizin imzaladığı fərman son 200 ildə

Azərbaycan xalqına qarşı çevrilmiş müsibətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırır, bu müsibətlərin tarixi köklərini açıqlayır. Soyqırımı haqqında fərman erməni faşistlərinin məkrli, hiyləgər siyasətini, tarix boyu «yazıq, məzlum» görkəmə düşən bu azğınların iç üzünü dünyaya tanıtmada əvəzsiz rol oynayır.

Fərmanda Azərbaycan ərazisinin işğalçılar tərəfindən parçalanması, əhalisinin ağır müsibətlərə düçar edilməsi, son iki əsrdə əvvəlcə Rusiyanın, sonralar isə totalitar sovet rejiminin bilavasitə yardımı və himayəsi ilə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdiyi düşünülmüş, məqsədyönlü soyqırımı siyasəti mərhələ-mərhələ açıqlanır və təkzibedilməz bir məntiqə ifşa olunur.

Bu sənəddə göstərildiyi kimi həqiqətən də bu soyqırımı siyasətin ilkin mərhələsi Gülistan və Türkmənçay müqavilələri nəticəsində Azərbaycan torpaqlarının yadelli qəsbkarlar tərəfindən parçalanaraq işğal edilməsi və həmin ərazilərə başqa ölkələrdən ermənilərin köçürülməsi ilə başlanır. Məhz həmin dövrdə ermənilər tarixi Azərbaycan torpaqları olan İrəvan, Naxçıvan, Qarabağ xanlıqları ərazilərində məskunlaşdırıldı və orada yaşayan azərbaycanlılarla müqayisədə son dərəcə azlıq təşkil etmələrinə baxmayaraq «erməni vilayəti» adlı süni inzibati ərazi bölgüsü yaradılmasına nail oldular. Bununla da azərbaycanlıların öz əzəli torpaqlarından qovulması və məhv edilməsi siyasətinin əsası qoyuldu. Fərmanda qeyd edildiyi kimi soyqırımı Azərbaycan torpaqlarının işğalı strategiyasının ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrildi.

«Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında» bu fərmanın əhəmiyyəti onun tarixi hadisələrə siyasi qiymət verməsi ilə məhdudlaşmır. O, həm də tariximizə, bugünkü proseslərə baxışları köklü surətdə dəyişdirməyi nəzərdə tutan çox mühüm dövlət sənədi, konseptual siyasi baxışlara əsaslanan metodoloji bazadır.

Tarixi unutulduğumuz və biganəlik üzündən müxtəlif dövrlərdə xalqımızın düçar olduğu faciələrin yeni nəslin tərbiyəsində həlledici amilə çevrilə bilməməsindən lazımı nəticə çıxarılmalıdır. Bu cəhətdən ölkə Prezidentinin fərmanı xalqımızın tarixi yaddaşının bərpası və möhkəmləndirilməsi, milli dəyərlərə söykənən mənəvi-əxlaqi tərbiyə sahəsində də mühüm vəzifələr irəli sürür. Azərbaycanlılara qarşı yeridilən erməni siyasətinə ən layiqli cavab tarixi həqiqətlərin hər bir azərbaycanlıya çatdırılması olmalıdır.

Fərmanın xalqımıza qarşı törədilmiş haqsızlıqların və cinayətlərin üstünü açmasında, bunları həm bugünkü, həm də gələcək nəsillərə çatdırmaq zərurətini vurğulamasında ifadə olunan tarixi əhəmiyyəti bu işə bütün cəmiyyətin qoşulmasını şərtləndirir. Hər bir azərbaycanlı bilməlidir ki, torpaqlarımızın parçalanması, zəbt olunması xalqımızın soyqırımına məruz qalması vətəndaşlıq duyğularını gücləndirən, milli məfkurəni ötəri hisslərdən və məqsədlərdən təmizləyən tarixi yaddaşa çevrilməlidir.

Prezident fərmanında qeyd olunduğu kimi Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş bütün soyqırımı faciələrini qeyd etmək məqsədi ilə 31 Mart-*Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü* kimi qeyd edilməsi qərara alınmışdır. 1919-1920-ci

ilin mart ayının 31-i ilk dəfə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən ümummilli matəm günü kimi qeyd edilmişdir. Əslində bu, azərbaycanlılara qarşı yürüdülmən soyqırımı və bir əsrdən artıq davam edən torpaqlarımızın işğalı prosesinə tarixdə ilk dəfə siyasi qiymət vermək cəhdi idi.

Bu fərmandan sonra azərbaycanlılara qarşı yeridilən siyasət ictimaiyyətə çatdırılmışdır. Son illərdə deportasiya və soyqırım tarixi ilə bağlı tədbirlər, elmi konfranslar keçirilir, kitab və monoqrafiyalar yazılır, dissertasiyalar müdafiə olunur. Azərbaycanlılara qarşı soyqırımı siyasətini ifşa etmək, bütün həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq üçün müəyyən işlər görülsə də, görülməsi işlər də hələ çoxdur.

Ulu öndərimizin qeyd etdiyi kimi əsl soyqırımı haqqında həqiqətləri real tarixi faktlar əsasında, dəlillərlə müntəzəm surətdə dünya dövlətlərinə və ictimaiyyətin fikrinə çatdırmaq, bu hadisələrin ilhamçılarını və təşkilatçılarını bəşəriyyətə tanıtdırmaq bizim, indiki nəslin müqəddəs vəzifəsidir.

Unutqanlılığımızın aradan qaldırılmasında, tarixi yaddaşımızın bərpasında, milli şüurumuzun formalaşmasında ümummilli liderimizin Respublikamıza rəhbərlik etdiyi illərdə görkəmli şəxsiyyətlərlə, tarixi bayramlarla, yubileylərlə və tarixi hadisələrlə bağlı imzaladığı fərman və sərəncamların da çox böyük siyasi və tarixi əhəmiyyəti olmuşdur. Həmin tədbirlərin keçirilməsi ərəfəsində və dövründə məsələnin mahiyyəti araşdırılır, tarixi tədqiq edilir, bununla qaranlıq məqamların üzərinə işıq salınır,

həmin problemlə bağlı əsərlər yazılır və xalqımıza, dünya ictimaiyyətinə çatdırılır. Bu cəhətdən Heydər Əliyevin «Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illiyinin keçirilməsi haqqında»kı fərmanı da istisna təşkil etmir. Ulu öndərimizin qeyd etdiyi kimi «...*müstəqil Azərbaycanın Naxçıvan Muxtar Respublikasının yubileyini keçirməsi heç də bir təntənə, şənlik məqsədi daşımır. Bu, böyük siyasi məqsəd daşıyır*».

Məlumdur ki, keçən əsrin 90-cı illərində erməni millətçiləri Dağlıq Qarabağ ilə yanaşı, Naxçıvan Muxtar Respublikasına da ərazi iddiaları irəli sürür, Naxçıvanın tarixini saxtalaşdırır, səhv və saxta informasiyalar yayırdılar. Belə bir yubileyin keçirilməsi yubileydən daha çox Naxçıvanın tarixi, muxtariyyət statusu haqqında dünya ictimaiyyətinə doğru-düzgün məlumat çatdırmaqdan ibarət idi. «*Məqsəd sadəcə bir mərasim keçirməkdən ibarət deyil, məqsəd Azərbaycanın tərkib hissəsi, ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvanın tarixini təhlil etmək və bunu geniş kütləyə, o cümlədən beynəlxalq aləmə təqdim etməkdən ibarətdir*» (Heydər Əliyev). Respublikada hakimiyyət hərisləri, bəzi müxalif qüvvələr Naxçıvanın muxtariyyət statusunu ləğv etmək istəyirdilər. Erməni millətçilərinin də məqsədləri bu idi. Heydər Əliyev 1999-cu ilin fevralın 9-da Dövlət Komissiyasının iclasında qeyd etmişdir ki, «...*mən təsəvvür edə bilməzdim ki, hansısa bir azərbaycanlı Naxçıvanın muxtariyyətinə müxalif çıxsın*».

Naxçıvanın 75 illik yubileyi ərəfəsində respublikada bir sıra tədbirlər, elmi konfranslar keçirildi, Naxçıvanın

qədim və son əsrlərdəki tarixi, Naxçıvana muxtariyyət statusunun verilməsi elmi cəhətdən daha geniş araşdırıldı. Həm ölkə əhalisinin tarixi yaddaşı təzələndi, həm də beynəlxalq ictimaiyyətə obyektiv məlumat çatdırıldı.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan xalqının ümummillə lideri Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə Azərbaycan dilinin, ədəbiyyatının, tarix və mədəniyyətinin inkişafı, öyrənilməsi, tədqiqi istiqamətində nə lazımdırsa etdi. Bununla o, xalqımızın milli mənlilik şüurunun artmasına, unutqanlıqın aradan qaldırılmasına, milli-tarixi yaddaşımızın qorunması, bərpası və inkişafına çox böyük şərait yaratdı. Tarixi abidələrin mühafizəsi, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması istiqamətində görülən işlər, imzalanan qərarlar, mədəni irsə diqqət və qayğı Heydər Əliyev siyasətində üstün yer tutmuş və bu da öz müsbət təsirini göstərmişdir.

3.3. HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN TARİXİ ROLUNUN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

1918-ci il mayın 28-də yaradılan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Azərbaycan xalqının ilk demokratik respublikası idi. Bütün Şərqdə ilk dəfə olaraq demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət məhz Azərbaycan xalqı tərəfindən yaradılmışdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlament tipli respublika idi. Dövlət hakimiyyəti üç qoldan ibarət idi: Parlament, hökumət və məhkəmə hakimiyyəti.

Qeyd etməliyik ki, Sovetlər Birliyi dövründə

tariximizin bir sıra problemləri kimi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin də tarixini obyektiv araşdırmaq mümkün olmamışdır. Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən və Heydər Əliyev siyasi hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra tariximizin qaranlıq, öyrənilməmiş problemlərinin obyektiv araşdırılması üçün şərait yaradıldı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixi də eləcə. Ulu öndər Azərbaycan tarixinin XIX və XX əsrlər dövrünün obyektiv öyrənilməsi ilə əlaqədar qarşıya qoyduğu vəzifələr sırasına qeyd etdiyimiz məsələlər də daxildir.

Ümummillə lider Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətinə və tarixdə xidmətinə yüksək qiymət vermişdir. O qeyd etmişdir ki, bu Azərbaycan tarixində ilk demokratik respublikadır, tariximizin böyük və parlaq bir mərhələsidir, Azərbaycan tarixində böyük siyasi-ictimai hadisədir. Onun mövcud olması və müəyyən müddət fəaliyyət göstərməsi Azərbaycanın sonrakı dövrlərinə təsir edibdir.

Ulu öndər bildirirdi ki, Azərbaycan dövləti, müstəqil Azərbaycan Respublikası 1918-ci ildə yaranmış Xalq Cümhuriyyətinin varisidir. Biz bu varislik prinsipini şərəflə yerinə yetiririk.

1918-ci il fevral ayının 10-da (23-də) Zaqafqaziya Seymi yaradılmışdı. Seymdə 10 siyasi partiya təmsil edilirdi. Seymdə çoxluq müsəlman partiyaları blokuna məxsus idi. Azərbaycan fraksiyası seymdə 4 partiyaya məxsus 44 millət vəkili ilə təmsil olunmuşdu. Zaqafqaziya Seyminin və hökumətinin daxilində ziddiyyətlər var idi. Gürcüstanın 1918-ci il may ayının 26-da Zaqafqaziya

Seymindən çıxması ilə Seym özünün buraxıldığını elan etdi. Mayın 27-də Seymin Azərbaycan fraksiyasının keçirdiyi iclasda Milli Şura yaradıldı. Milli Şura Azərbaycanın müstəqilliyini elan etdi. Beləliklə, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi elan olundu. Milli Şura tərəfindən “İstiqlal Bəyannaməsi” qəbul edildi. “İstiqlal Bəyannaməsi”ndə deyilirdi:

1. Azərbaycan da tam hüquqlu müstəqil bir dövlətdir. Cənubi Qafqazın cənub və qərb hissələrindən ibarətdir. Ali hakimiyyət Azərbaycan xalqına məxsusdur.

2. Müstəqil Azərbaycanın siyasi quruluş forması Xalq Cümhuriyyətidir.

3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti beynəlxalq birliyin bütün üzvləri ilə, xüsusən həmsərhəd xalqlar və dövlətlərlə dostluq əlaqələri yaradacaq.

4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti öz sərhədləri daxilində milliyətindən, dinindən, ictimai vəziyyəti və cinsindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlarına tam vətəndaşlıq və siyasi hüquqlar verir.

5. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti onun ərazisində yaşayan bütün xalqların sərbəst inkişafına şərait yaradacaq.

6. Məclisi-Müəssisənin çağrılmasına qədər Azərbaycanda ali hakimiyyət xalqın səsvermə yolu ilə seçdiyi Milli Şura və Milli Şuranın qarşısında cavabdeh olan Müvəqqəti hökumət sayılır.

“İstiqlal Bəyannaməsi” haqqında bəhs edən ulu öndər Heydər Əliyev ona ən obyektiv və tarixi qiymət vermişdir: “Azərbaycan Milli Şurasının qəbul etdiyi tarixi bəyannamə

yeni yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin daxili və xarici siyasətinin başlıca prinsiplərini bütün dünyaya bildirdi. Bəyannamədə elan edilmiş prinsiplər Azərbaycan xalqının öz müqəddəratını müəyyən etmək, insanların hüquq bərabərliyinə hörmət, bütün xarici dövlətlərlə, habelə qonşu xalqlarla dinclik və əminamanlıq şəraitində yaşamaq, bir-birinin suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə hörmətlə yanaşmaq prinsipləri Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin beynəlxalq nüfuzunu artırdı”.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Milli Şurası Fətəli xan Xoyskinin başçılığı ilə Müvəqqəti hökumətin tərkibini təsdiq etdi. Fətəli xan Xoyski Nazirlər Şurasının sədri və Daxili İşlər naziri olmaqla 8 nəfər nazir təsdiq olundu. May ayının 30-da isə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması dünya dövlətlərinə bildirildi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyəti 3 dövrə bölünür: Tiflis dövrü (28 may – 16 iyun), Gəncə dövrü (16 iyun – 17 sentyabr) və Bakı dövrü (17 sentyabr – 28 aprel 1920).

Ulu öndər bununla əlaqədar qeyd edir ki, 1918-ci mayın 28-də xalqımızın qabaqcıl ziyalıları, Azərbaycanın gələcəyi haqqında düşünənlər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması haqqında Tiflisdə qərar qəbul etmiş və bu qərarı “İstiqlal Bəyannaməsi” adı altında elan etdilər. Sonra, yəni iyunun ortalarından Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Gəncə dövrü başlanmışdır.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti çox çətin bir şəraitdə və qısa bir vaxtda fəaliyyət göstərmişdir. Bunlara baxmayaraq

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti həm daxili, həm də xarici siyasətdə uğurlar qazanmış, ölkənin ərazi bütövlüyü uğrunda inadla mübarizə aparmışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti fəaliyyətinin ilk günlərindən ərazi problemi ilə bağlı səhvə yol vermiş, ermənilərin gələcəkdə ərazi iddialarına yol verməyəcəklərinə inanaraq İrəvan şəhərini onlara güzəştə getdi. Ulu öndər Heydər Əliyev 1998-ci il yanvarın 14-də Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Komissiyasının iclasındakı nitqində bu məsələdən bəhs edərkən göstərmişdir ki, Fətəli xan Xoyski Məhəmməd Həsən Hacınskiyə xəbər vermişdir ki, biz artıq ermənilərlə mübahisəni sona çatdırdıq, çünki biz İrəvanı ermənilərə verməyə razılaşdıq.

Məlumdur ki, Ermənistan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründən, hələ ondan da əvvəl Azərbaycanın bir sıra ərazilərinə yiyələnmək və “böyük Ermənistan”a qatmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxmışlar. 1918-ci ildə Azərbaycan Respublikasının ərazisi 114 min kv.km olmuşdursa, 1991-ci ildə bu 86 min kv.km-ə düşmüşdü. Göründüyü kimi, torpaqlarımızın böyük bir qismi itirilmişdir. İtirilmiş torpaqlarımızın geri qaytarılması məsələsinə toxunan ümummilli lider demişdir: *“Mən hesab edirəm ki, əldən gedən torpaqlar nə vaxtsa qaytarılmalıdır. Xalqımız daim bilməlidir ki, bütün tarixi torpaqlarımız hansılar olubdur, hansılar nə vaxtsa əlimizdən gedibdir, nəyə görə əlimizdən gedibdir və şübhəsiz ki, bunlar qaytarılmalıdır. Biz də qaytara bilməsək, gələcək nəsillər bunları qaytaracaqlar”*.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövlətçilik tariximizdə, dövlətçiliyin bərpa edilməsi sahəsində, demokratik quruluş

yaratmaq istiqamətində böyük rol oynamışdır. Bunları nəzərə alan qüdrətli dövlət xadimi Heydər Əliyev demişdir: *“Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması bizim vaxtilə itirilmiş dövlətçiliyimizi bərpa etdi. Bu respublikanın yaranması və az müddətdə də olsa yaşaması Azərbaycan xalqının dövlətçiliyinin bərpasında, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini əldə etmək yolunda, demokratik quruluş yaratmaq istiqamətində tarixi rol oynamışdır. Eyni zamanda, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması xalqımızın tarixində ilk dəfə demokratik prinsiplər əsasında müstəqil Azərbaycan dövlətinin, hökumətinin yaranmasının əsasını qoydu”*.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini yaradanlar demokratik ruhlu ziyalılar, görkəmli siyasi xadimlər idi. Onlar Azərbaycanın istiqlalı uğrunda mübarizə aparmış, ilk müstəqil dövlətin qurulması üçün güclü addımlar atmış, xalqımıza müstəqillik ənənələri qoyub getmişlər. Bununla bağlı Heydər Əliyev qeyd edir ki, bu ziyalılar öz intellektual potensialı, öz xalqına, millətinə olan qayğısı, sədaqəti ilə Azərbaycanda XX əsrin əvvəllərində gedən proseslərdə iştirak etmiş və Xalq Cümhuriyyətini yaratmışdılar. Bu Cümhuriyyətin yaradılmasında müstəsna xidmətləri olan *“Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoyski, Həsən bəy Ağayev, Nəsim bəy Usubbəyov, Mehdi bəy Hacınski, Məmməd Yusif Cəfərov, Xudadad bəy Rəfibəyov, Əkbər ağa Şeyxülislamov, Teymur bəy Makinski, Səməd bəy Mehmandarov, Əliağa Şıxlinski, Sultanməcidi Qənizadə, Xəlil bəy Xasrəmmədov, Əhməd bəy Pepinov,*

Şafi bəy Rüstəmbəyov kimi görkəmli ictimai xadimlərin xatirəsini qədirbilən Azərbaycan xalqı bu gün də böyük ehtiram hissi ilə yad edir”.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyəti birinci dünya müharibəsinin son illərinə təsadüf edir. Batum müqaviləsinə uyğun olaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müraciəti əsasında Nuru paşanın başçılığı ilə osmanlı qoşunları Azərbaycana göndərilir. Qafqaz İslam ordusu Bakının azad edilməsi üçün mübarizəyə başlayır və sentyabrın 15-də Bakıya daxil olur və şəhəri azad edir. Lakin Birinci dünya müharibəsində məğlub tərəf olan Osmanlı imperiyası Mudros müqaviləsinə görə öz qoşunlarını Cənubi Qafqazdan çıxarmalı olur. Cənubi Qafqaz ərazisi İngiltərənin təsir dairəsinə daxil edildiyindən Antanta qüvvələri adından general Tomsonun rəhbərliyi altında ingilis qoşunları 1918-ci il noyabrın 17-də Bakıya daxil olur.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyəti ilə bağlı yaranan çətinliklərdən bəhs edən ulu öndər Heydər Əliyev deyirdi: *“Azərbaycanın ətrafında və daxilində gedən proseslər bu respublikanın, hökumətin öz normal fəaliyyətini davam etdirməsinə imkan verməmişdir. Rusiyadakı bolşevik hökuməti keçmiş çar Rusiyasının bütün ərazisində bolşevik üsul-idarəsini qurmağa cəhd göstərərək Azərbaycana işğalçılıq hərəkətlərinə başlamışdı. Respublikanın daxilində o cəhdləri dəstəkləyən qüvvələr az olmamışdılar. Eyni zamanda, Cümhuriyyətin hökumətində və onun yaratdığı parlamentdə də daxili ziddiyyətlər, çəkişmələr Cümhuriyyətin süqut etməsinə gətirib çıxarmışdır”.*

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyəti dövründə beş kabinet mövcud olmuşdur. Bunun üçün Fətəli xan Xoyski, sonrakı iki kabinetə isə Nəsim bəy Yusifbəyli başçılıq etmişdir. Hökumətin daxilində baş verən prosesləri təhlil edən Heydər Əliyev yazmışdır: *“Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti cəmi 23 ay yaşamışdır. Bu müddətdə beş dəfə hökumət təşkil olunmuşdur. Yaranmış hər bir hökumət daxili ziddiyyətlər, çəkişmələr nəticəsində və şübhəsiz ki, xarici qüvvələrin təsiri altında istefa verməyə məcbur olmuşdur və beləliklə də bu ağır şəraitdə demokratik respublikanın dövlət, hökumət orqanları lazım olan səviyyədə fəaliyyət göstərə bilməmişdir. Ancaq bununla yanaşı, onlar öz üzərinə düşən tarixi missiyanı şərəflə yerinə yetirmiş və Azərbaycan xalqının tarixinə parlaq bir səhifə yazmışlar”.*

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti daxili və xarici səbəblərdən öz fəaliyyətini davam etdirə bilmədi. Xüsusilə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süquta uğraması daha çox xarici amillərlə bağlıdır. Bu səbəblərdən bəhs edən ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: *“...güclü xarici müdaxilələrə məruz qalan Xalq Cümhuriyyəti belə şəraitdə yaşaya bilməzdi. Mən bir daha deyirəm: Xalq Cümhuriyyətinin süqutu onun rəhbərlərinin günahı deyil, Cümhuriyyətin süqutunun əsas səbəbi Sovet Qırmızı Ordusunun Azərbaycana daxil olması və Cənubi Qafqazı işğal etməsi idi”.*

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlament tipli respublika idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Azərbaycanda

yaşayan bütün millətlərin parlamentdə təmsil olunmasına imkan yaratmışdı. Parlament ölkə əhalisinin hər 24 min nəfərinə 1 nəfər nümayəndə hesabı ilə 120 nəfərdən ibarət olmalı idi. Onlardan 80 nəfər müsəlmanları, 21 nəfər erməniləri, 10 nəfər rusları, 1 nəfər almanları və 1 nəfər yəhudiləri təmsil etməli idi. Gürcülər və polyaklar sayca az olsalar da hərəsi 1 deputatla parlamentdə təmsil olunmalı idilər. Bu fakt onu göstərir ki, XXI əsrdə də bir çox dövlətlərin nail ola bilmədiyi demokratik prinsipləri Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hələ XX əsrin əvvəllərində tətbiq etmişdi. Ancaq onu da qeyd etməliyik ki, Azərbaycan parlamentindəki çoxpartiyalılığın nəticəsi heç də uğurlu olmamışdır. Ümummilli liderin qeyd etdiyi kimi, *“23 ay ərazində bu dövlətin tərkibi beş dəfə dəyişib, bu dövlətdə, bu parlamentdə beş partiya iştirak edib: “Musavat” partiyası, “İttihad” partiyası, “Əhrar” partiyası, “Sosialist” partiyası, hətta “Daşnaksütyun” partiyası. Bu parlament sistemi dövlətin yaşamasına imkan vermədi və ayrı-ayrı qruplar, partiyalar arasında gedən çəkişmələr, çarpışmalar, intriqalar öz-özlüyündə bu dövlətin adına ləkə vurdu”*.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti çətin şəraitdəki fəaliyyəti dövründə dövlət atributlarının qəbul edilməsi, Azərbaycan dilinin dövlət dili elan edilməsi, mədəni quruculuq sahəsində bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi, milli ordunun yaradılması sahəsində də uğurlar əldə etdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 1918-ci il iyunun 26-da Milli Ordunun yaradılması barədə fərman verdi. Qısa müddət ərzində ordunu formalaşdırdı, 40 min nəfərlik süvari və

piyada qoşunları yaradıldı. Ulu öndər bu tarixi hadisəni dəyərləndirərək demişdir: *“Biz 26 iyun gününü bayram etmişik. Bu, tam əsaslıdır, məqsəda uyğundur, qanuna uyğundur. Çünki 80 il bundan öncə məhz bu gün Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin – ölkəmizin müstəqilliyini elan edən cümhuriyyətin, müstəqil Azərbaycanı qurub yaradan, hələ Gəncədə fəaliyyət göstərən hökumətin ilk addımlarından biri Azərbaycan Milli Ordusunun yaranması haqqında verdiyi qərar olmuşdur. Həmin qərara, addıma böyük hörmət əlaməti olaraq biz 26 iyun gününü Azərbaycanın Silahlı Qüvvələri, ordusu günü elan etmişik”*.

Məlumdur ki, Sovet Rusiyası 1920-ci ilin əvvəllərindən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətinə son qoymaq üçün müxtəlif yollar arayırdı. Bu yolda erməni daşnakları və yerli kommunistlər onlara kömək edirdi. Hakimiyyət böhranı, yerli kommunistlərin hakimiyyət tələbləri Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin öz səlahiyyətlərini bolşeviklərə təhvil verməyə gətirib çıxardı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süquta uğradı. Cümhuriyyətin süquta uğramasının səbəblərini göstərən Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, güclü xarici müdaxilələrə məruz qalan Xalq Cümhuriyyəti belə şəraitdə yaşaya bilməzdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti rəhbərləri hakimiyyəti müvəqqəti olaraq və müəyyən şərtlər daxilində yerli bolşeviklərə verdi və bəziləri güman edirdi ki, müstəqillik yolu davam edəcək və bir sıra cümhuriyyətçilər hakimiyyətdə fəaliyyətlərini davam etdirəcəklər. Lakin onlar yanıldılar. Bunlar baş vermədi. Ümummilli lider Heydər Əliyev

bunlara münasibətini bildirərkən demişdir: “Xalq Cümhuriyyətinin liderlərindən bəziləri hesab edirdilər ki, onların tutduğu müstəqillik yolu davam edəcəkdir. M.Ə.Rəsulzadə hakimiyyətin bolşeviklərə təhvil verilməsinə razılıq verərkən güman edirdi ki, yeni hakimiyyət Azərbaycanın milliliyini, müstəqilliyini qoruyub saxlayacaqdır. O vaxt hakimiyyəti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətindən təhvil alan azərbaycanlıların bəziləri, o cümlədən N.Nərimanov da belə düşünürdü ki, onlar müstəqil cümhuriyyəti bolşevik ideologiyası altında saxlaya biləcəklər. Ancaq təəssüflər olsun ki, belə olmadı”.

Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin, onun liderlərinin fəaliyyətinə yüksək qiymət vermiş, bu Cümhuriyyətin 80 illik yubileyinin respublikamızda geniş qeyd olunması barədə sərəncam imzalamışdı. 1998-ci il mayın 27-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli mərasimdə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev geniş nitq söyləmişdir. Ulu öndər nitqində demişdir: “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaşadığı dövrdə böyük işlər görmüşdür. Ən əsası ondan ibarətdir ki, bütün Şərq, müsəlman aləmində ilk dəfə Azərbaycanda demokratik üsul-idarə prinsiplərinə əsasən dövlət, hökumət yaratmış, beləliklə də Azərbaycanda həm müstəqilliyin əsasını qoymuşlar, həm də Azərbaycanda demokratiyanın, demokratik dövlət üsul-idarəsinin əsasını qoymuşlar. Bunlara görə və bütün başqa sahələrdə göstərdiyi xidmətlərə görə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qısa bir zamanda gördüyü işlər yüksək qiymətləndirilir. Ümid-

varam ki, bu dövr Azərbaycan tarixində parlaq səhifələr kimi daim yaşayacaq və gələcək nəsillər də ilk Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətinə yüksək qiymət verəcəklər”.

Göründüyü kimi, ulu öndər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasına, fəaliyyətinə, onun rəhbərlərinin işinə çox yüksək qiymət vermişdir.

3.4. TALEYİMİZƏ YAZILAN BİR GÜN

Şəxsiyyəti olmayan xalqın azadlıq uğrunda mübarizəsi ağlasığmazdır. Xalq öncə şəxsiyyət ətrafında birləşir, yalnız bundan sonra ideyalar haqqında düşünməyə başlayır.

Bismark

15 iyun xalqımızın Milli Qurtuluş günü, xilas günüdür, taleyimizə yazılan tarixi bir gündür. Həmin gündən 20 ilə yaxın vaxt keçir. Tarix üçün qısa zaman kəsiyi olsa da, ötən 20 ildə ölkəmizin və xalqımızın həyatında köklü dəyişikliklər baş vermiş, Azərbaycan müstəqil bir dövlət kimi möhkəmlənmiş, dünyaya açılmış, dövlət quruculuğu yolunda tutarlı addımlar atılmışdır. Bu yığcam ifadələrin arxasında Heydər Əliyev nəhəngliyi, dövlətçiliyi, həmişə xalqla ulu öndərin yekdilliyi, Azərbaycanın vaxtı ilə mübtəla edildiyi və sonu görünməyən bələlərdən xilası durur.

Ötən bu illər ərzində ümummilli lider Heydər Əliyev

bir daha sübut etmişdir ki, o Azərbaycanın tarixində və dünyanın siyasi arenasında əbədi yaşamaq hüququ qazanmışdır. Ümummilli lider Heydər Əliyev tükənməz istedadını, zəngin təcrübəsini azad, müstəqil, dünyanın sivilizasiyalı dövlətləri səviyyəsinə çatan bir dövlət qurmağa sərf etmişdir.

Son illərdə baş verən hadisələr, ölkənin inkişaf xətti, ən çətin problemlərin həlli açarının tapılması bir daha təsdiqlədi ki, xalqın təkidli tələbləri ilə Heydər Əliyevin hakimiyyətə ikinci dəfə qayıdışı məhz Azərbaycanı xilas etdi. Çünki, AXC-Müsavat iqtidarının səriştəsizliyi, vəzifə kürsüləri uğrunda didişmələri, daxili və xarici siyasətdə buraxılan kobud səhvlər hələ 1993-cü ilin əvvəllərində ölkəni siyasi böhran, hakimiyyət böhranı həddinə gətirib çıxarmışdı.

Əslində 1992-ci ilin may ayında silah gücünə hakimiyyətə gələn AXC-Müsavat cütlüyünün diletantlığı və siyasi naşılığı heç bir neçə ay keçməmiş özünü bürüzə verməyə başladı.

Respublikamızdakı ictimai-siyasi vəziyyətə lazımınca nəzarət edə bilməmələri və bilavasitə onların günahı ucbatından cəbhədə baş verən uğursuzluqlar xalqın onlara qarşı olan inamını günü-gündən azaldırdı. Belə bir vəziyyətdən məharətlə istifadə edən ölkə daxilindəki başıpozuq qüvvələr və xarici düşmənlər Azərbaycanın bir müstəqil dövlət kimi məhv olması üçün öz fəaliyyətlərini gücləndirməyə başladılar. Bəla orasında idi ki, bu niyyətlərini həyata keçirmək üçün xarici ölkələrin bəzi orqanları o

vaxtkı hakimiyyətin yetişdirdiyi “kadrlardan” - Əlikram Hüseynovdan, Rəhim Qazıyevdən, Surət Hüseynovdan və bu kimi adamlardan çox məharətlə istifadə edirdilər. Üstəlik, “bəylərin” 1992-ci ilin may ayında devirdikləri Ayaz Mütəllibov hakimiyyətinin liderləri də Rusiyanın məxfi orqanlarının yaxından köməkliyi ilə respublikamızın bir suveren dövlət kimi ləğv edilməsi üçün bütün səylərini birləşdirmişdilər. Cənub qonşumuzun müxtəlif orqanları da bu işlərdə xüsusi fəallıq göstərirdilər.

Bəs, onların əsas məqsədi nə idi?

Əsas məqsəd - Azərbaycanı müəyyən inzibati ərazilərə bölüb, federativ dövlət yaratmaq və onun müstəqilliyini əlindən almaq idi. Həmin qüvvələrin xarici ölkə havadarları ilə birgə hazırladıqları məkrli plana əsasən Azərbaycanın qərbində Gəncə, şimalında Quba, mərkəzində Şirvan quberniyaları yaradılmalı, cənub-qərbində Kürdüstan Respublikası, şimal-qərbində (Şəki-Zaqatala zonasında) Avar Respublikası, şimalında Ləzgistan Respublikası və cənubunda Talış-Muğan Respublikası elan olunmalıydı. 1993-ilin aprel-may aylarında bu planın həyata keçirilməsinə başlanmışdı və artıq bəzi regionlarda hakimiyyətsizlik hökm sürürdü. İyunun əvvəllərində başlayan Gəncə hadisələri bu prosesi daha da sürətləndirdi.

Faciələrin miqyasına, münaqişələrin mürəkkəbliyinə görə 1993-cü il Azərbaycan dövləti üçün ən ağır dövr idi. Bütün bunlar xalqımızın tarixində böyük faciə idi. Ən böyük faciə isə belə adamların hakimiyyətdə olması, lakin hakimiyyətdən baş çıxarmaması idi. Ölkədə özbaşınalıq,

lidersizlik və dəhşətli bir hərcmərclik hökm sürməkdə idi. Həmin dəhşətli hadisələr bir daha göstərdi ki, müdriklər duran yerdə hakimiyyəti nadanlara vermək özü də cinayətdir. Bu, bir hakimiyyət kürsüsü xatirinə bir ölkəni, bir milləti fəlakətə sürükləməyə bərabərdir.

Heydər Əliyev bütün ömrünü siyasi işdə, vəzifə pillələrində keçirmiş, SSRİ kimi dünyanın nəhəng imperiyasının rəhbərlərindən biri olmuşdu. Odur ki, onun Bakıya dəvət olunması təsadüfi ola bilməzdi. Əslində məqsəd Azərbaycan dövlətçiliyini xilas etmək yükünü onun çiyinlərinə qoymaqdan ibarət idi. Təbii ki, bütün bunlar Heydər Əliyevə bəlli idi və o, qiyamçılarla, ölkənin yaxın, uzaq düşmənləri ilə özünəməxsus bir üsulla mübarizəyə atıldı.

Tarixi realıq onu təsdiq edir ki, Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişini nə sabiq prezident və onun komandası, nə sabiq spiker və onun komandası, nə sabiq baş nazir və onun komandası, nə də o dövrdə hökm sahibi olan sabiq daxili işlər naziri İsgəndər Həmidov və onun “boz qurd”ları, nə də yalnız şəxsi mənafeələrə qulluq edən deputatlar həll etmirdilər. Bu taleyüklü məsələni xalq həll edirdi. Xalq isə deyirdi: *“Heydər baba, qurtar Azərbaycanı bu bəladan!”*

Heydər Əliyev şəxsiyyətinə olub-keçənləri və gələcəyi təhlil etmək bacarığı, hər hansı problemin həlli zamanı onlarca variantı saf-çürük edərək düzgün nəticə çıxarması xarakterikdir. O səbəbdəndir ki, bu dahi şəxsiyyət əvvəlcə Gəncəyə gedib oradakı vəziyyətlə

yerində tanış olduqdan sonra vətəndaş qarşındurmasını böyük məharətlə və uzaqgörənliklə aradan qaldırdı. Sonra isə müdrikcəsinə və siyasi ustalqla o vaxt Azərbaycanda mövcud olan başıpozuq silahlı dəstələrin tərkisilah olunmasına nail oldu. Müstəqilliyimiz üçün çox təhlükəli olan separatçılıq meyillərini aradan qaldırdı və qondarma Talış-Muğan Respublikasının başında duranları zərərsizləşdirdi. Heydər Əliyev zəngin idarəetmə və dövlətçilik təcrübəsinə arxalanaraq hər şeydən əvvəl ölkədə özbaşınalığa son qoydu, müstəqilliyimizin möhkəmləndirilməsinə, haqq-ədalətin bərpasına, xalqın öləziyən ruhunun özünə qaytmasına, müharibədə atəşkəsə nail oldu. Özünün uğurlu siyasəti ilə vətəndaş müharibəsinin və etnik parçalanmaların qarşısını aldı, dünya dövlətlərinin haqq işimizi dəstəkləməsinə səbəb oldu. Hakimiyyətə yenidən qayıdışı ilə Milli Qurtuluşumuzun əsasını qoydu. 1993-cü ilin 15 iyun günü Azərbaycan tarixinə Qurtuluş günü kimi daxil oldu.

Prezident Heydər Əliyevin qədirbilən xalqımız və tariximiz qarşısında ən böyük xidməti budur ki, bu böyük düha torpaqlarımıza yiyələnmək üstündə ən kəskin geopolitik ziddiyyətlərin mövcud olduğu bir şəraitdə Azərbaycan dövlətçiliyini xilas etdi, Azərbaycan varlığını parçalayıb yox olmaq təhlükəsindən qurtardı. Dövlətimizin qorunub saxlanması isə azadlığımızın, müstəqilliyimizin qorunub saxlanması deməkdir. Sözün əsl mənasında, Qurtuluş deməkdir. Əgər 1993-cü il iyunun 15-də xalqın istəyi və tələbi ilə dövrümüzün müdrik şəxsiyyəti, təcrübəli və iradəli dövlət xadimi Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışı

gerçəkləşməsəydi, indi biz müstəqil, qüdrətli, yeniləşən və demokratikləşən Azərbaycan dövlətindən danışa bilməzdik. Bu qayıdış Azərbaycanın müstəqilliyini dünya müstəvisində reallığa çevirdi. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talibovun dediyi kimi: *“...Müstəqil Azərbaycan öz nicasını görkəmli siyasətçi Heydər Əliyevin hakimiyyətə ikinci dəfə QAYIDIŞINDA tapdı. Keçdiyimiz zaman məsafəsi xalqın düzgün qərar qəbul etdiyini, say-sız-hesabsız problemlər məngənəsində sıxılan ölkəmizin ən ağır və məsul dövründə onu qurtuluş yolu ilə aparmağa qadir olan yeganə şəxsiyyətin məhz Heydər Əliyev olduğunu bir daha sübut etdi. Heydər Əliyevin Naxçıvandan Bakıya böyük siyasətə QAYIDIŞI şərəfli xilaskar missiyasına – Azərbaycanı Azərbaycana qaytarmaq məramına xidmət edir”*.

Heydər Əliyev müharibə məsələsində düzgün mövqe tutdu. Müdrik bir strateq kimi real vəziyyətlə hesablaşdı. Məkrli düşmənlərimizin və onların beynəlxalq havadarlarının gücünü, planlarını, Azərbaycanın düşdüyü qanlı burulğanın nə qədər təhlükəli olduğunu nəzərə aldı. Vəziyyəti düzgün qiymətləndirdi. Real vəziyyətdən çıxış edərək atəşkəs rejiminə nail oldu. Bununla Azərbaycanın gənc, sağlam qüvvələrinin mənasız yerə qırılmasının qarşısını aldı - genefondumuzu xilas etdi...

1993-cü ilin 15 iyununda gənc və kövrək, ancaq gerçək müstəqillik tariximizin əsası qoyulmuşdur. Bu baxımdan 15 iyun 1993-cü il Azərbaycan tarixində böyük tarixə bərabər gün kimi səciyyələndirilməlidir. Milli

Qurtuluş Günü kimi qeyd etdiyimiz 15 iyun Milli Məclisin qərarı ilə 1997-ci il iyunun 27-də rəsmiləşdirildi. Həmin tarixi qərarla deyilir: *“Azərbaycan xalqının azadlığının, müstəqil dövlətçiliyinin, müqəddəratının həll edildiyi ən ağır günlərdə Heydər Əliyevin öz xalqının iradəsinə tabe olaraq ölkə rəhbərliyinə qaytarılması əslində onun müstəqil Azərbaycan Respublikasını, Azərbaycan xalqını, milli-azadlıq hərəkətində qazanılmış tarixi nailiyyətləri məhv olmaqdan xilas etmək kimi çox çətin və şərəfli missiyanı könüllü olaraq öz üzərinə götürməsi idi. Bu, sözün əsl mənasında **“ömrümün qalan hissəsini də xalqıma qurban verirəm”** deyib meydana atılan böyük ürəkli vətən oğlunun öz xalqı, öz vətəni qarşısında misilsiz fədakarlığı idi”*.

Birmənalı şəkildə qeyd etmək lazımdır ki, xalqımızın təkidi, tələbi və xahişi ilə yenidən hakimiyyətə gələn Heydər Əliyev müdrikcəsinə və uzaqgörənliklə Azərbaycanı labüd məhvədən xilas etdi, müstəqilliyimizin və ərazi bütövlüyümüzün qorunub saxlanmasına real zəmin yaratdı. Bu illərdə Heydər Əliyevin gərgin işi, zəhməti nəticəsində Azərbaycan dövləti bir çox beynəlxalq təşkilatlara üzv olub, onlarla əməkdaşlıq edir. Demokratik inkişaf yolu ilə irəliləyən Azərbaycan bölgədə iqtisadi tərəqqiyə imkan verən addımlar atır. Demokratik şəkildə keçirilən parlament və prezident seçkiləri, hüquqi və iqtisadi islahatlar Azərbaycanın müstəqillik və demokratiya yolunda dönməzliyinə işarədir.

Ulu öndərin milli maraqlara əsaslanmaqla həyata keçirdiyi çoxşaxəli siyasət strategiyası bu gün onun layiqli

varisi Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən inamla davam etdirilir. Ölkə başçısının qloballaşan dünyanın tələblərinə uyğun yeni keyfiyyətdə davam etdirdiyi siyasi xətt Azərbaycan dövlətçiliyinin inkişafına, ölkənin milli maraqlarının müdafiəsinə və iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsinə misilsiz töhfələr verib.

Prezident İlham Əliyevin əzmkarlıqla davam etdirdiyi çoxşaxəli islahatlar kursu respublika iqtisadiyyatında böyük uğurlara zəmin yaradıb, hər bir vətəndaşın həyatında irəliləyişlərə səbəb olub. Dövlətimizin başçısı əsas ümummilli lider tərəfindən qoyulmuş sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının ardıcıl şəkildə və yüksək dinamizmlə həyata keçirilməsinə möhkəm və dönməz zəmin formalaşdırıb.

Ümumiyyətlə, ölkəmizin hərtərəfli və sürətli inkişafı, baş verən əsaslı dəyişikliklər, xarici siyasətimizdəki uğurlar, insanların rahatlığı naminə həyata keçirilən global layihələr Azərbaycanın qüdrətli dövlət olduğunu təsdiq edir. Bütün bunlar bir daha sübut edir ki, ölkəmizdə Heydər Əliyev siyasətinə alternativ yoxdur və məhz bu siyasət Azərbaycanın firavan gələcəyinin qarantıdır.

3.5. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ 20 YANVAR HADİSƏLƏRİNƏ SİYASİ-HÜQUQİ QIYMƏT VERİLMƏSİ

1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə Bakıya yeridilən sovet hərbi hissələri Ermənistanın respublikamıza qarşı ərazi iddialarının SSRİ rəhbərliyi tərəfindən açıq-aşkar dəstəklənməsinə və Azərbaycanın o zamankı

rəhbərliyinin xəyanətkar siyasətinə etiraz əlaməti olaraq ayağa qalxmış xalqımıza vəhşicəsinə divan tutdu. Əvvəlcədən hazırlanıb planlı şəkildə həyata keçirilən Yanvar faciəsi torpaqlarının bütövlüyü uğrunda mübarizəyə qalxmış və azadlıq idealları ilə yaşayan xalqımıza qarşı yönəldilmiş qəsd idi. Bu hücumun məqsədi isə xalqın milli-azadlıq əzmini boğmaq idi. Xəbərdarlıq edilmədən milliyətindən, yaşından, cinsindən asılı olmayaraq insanlar gülləbarana tutuldu, tankların tırılları altına salındı. Vəhşiləşmiş hərbcilər tərəfindən o müdhiş qış gecəsində rəsmi məlumata görə, Bakıda və respublikanın bir sıra rayonlarında 147 nəfər şəhid edildi, 744 nəfər yaralandı, 841 nəfər qanunsuz həbs edildi. Faciə SSRİ Daxili İşlər və Müdafiə nazirliklərinin və Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin təşkilatçılığı ilə müdafiə naziri D.Yazovun komandanlığı altında törədildi.

Bakı faciəsi M.Qorbaçovun şəxsi göstərişi əsasında törədilmişdi. O bununla Azərbaycan xalqına düşmən münasibət bəslədiyini göstərdi. Bakıda fəvqəladə vəziyyət tətbiq edilməsinə baxmayaraq Azərbaycan xalqı şəhidləri ilə vidalaşdı. Bakıda izdihamlı matəm mitingləri keçirildi. Mərkəzin qanlı əməllərinə qarşı Azərbaycan xalqının azadlıq səsi, müstəqillik uğrunda mübarizə səsi davam edirdi. Küçələrdə AKP MK binası divarlarında “Qorbaçov cəlladdır”, “Rədd olsun Sov.İKP”, “İşğalçılar, rədd olub gedin!” şüarları yazılmışdı. Kommunist partiyasının biletləri tonqallarda yandırılır, bu qanlı cinayəti törədənlər lənətlənirdi.

20 Yanvar faciəsi törədilən zaman Azərbaycan

xalqı ağır iflic vəziyyətinə və informasiya blokadasına salınmışdı, xalq ağır və dəhşətli faciədən xəbərsiz idi. Dünya Azərbaycanda baş verən hadisələri izləyə bilmirdi. O zamankı Azərbaycan rəhbəri Ə.Vəzirov satqınlıq yolu tutaraq gizli şəkildə respublikadan qaçmışdı. Vəzifəyə gətirilən A.Mütəllibov isə Moskvanın dediklərini icra edirdi.

O ağır günlərdə faciə ətrafında xəyanət sükutunu ilk yaran Heydər Əliyevin haqq səsi oldu. Faciənin ertəsi günü ilk dəfə olaraq məhz Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqına qarşı törədilən cinayətə, qanlı təcavüzə qarşı etiraz səsi ucaldı. Ulu öndər Heydər Əliyev Moskvada Azərbaycanın daimi nümayəndəliyinə gəlmiş, mətbuat konfransında bu vəhşiliyi qətiyyətlə pisləməklə yanaşı, onun baş vermə səbəblərini açıqlamış, təşkilatçıların, günahkarların adını bütün dünyaya bəyan etmişdir. Həmin vaxt ittifaq rəhbərlərinin kəskin təzyiq və təsirlərinə məruz qalacağını bilsə də, Heydər Əliyev özünəməxsus qətiyyət və cəsarətlə deyirdi: *“Mən belə hesab edirəm ki, 19-20 yanvarda baş vermiş bu faciə həm Sovet İttifaqının siyasi rəhbərliyinin, şəxsən M.S.Qorbaçovun böyük günahının nəticəsidir, onun diktatorluq meyllərindən əmələ gəlmiş haldır və eyni zamanda, Azərbaycan rəhbərlərinin xalqa xəyanəti və cinayətinin nəticəsidir”*.

Heydər Əliyev qətiyyətlə bütün dünyaya faciənin hüquqi-demokratik prinsiplərə zidd olduğunu, Azərbaycan xalqına qarşı hərbi təcavüzün SSRİ və Azərbaycan SSR rəhbərliyi tərəfindən həyata keçirildiyini bəyan etdi: *“Azərbaycanda baş vermiş hadisələrə gəlinə, mən onları*

hüquqa, demokratiyaya yabançı, humanizmə və ölkəmizdə elan olunmuş hüquqi dövlət quruculuğu prinsiplərinə zidd hesab edirəm”.

Heydər Əliyev 20 Yanvar faciəsinin baş verməsinin əsas günahkarları haqqında deyirdi: *“Bunlar üçün ilk növbədə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin artıq sabiq birinci katibi Vəzirov müqəssirdir. Bu yüksək vəzifədə olduğu müddətdə o, Azərbaycandakı vəziyyəti sabitləşdirmək üçün heç nə etməmişdir. Əksinə, özünün səhv addımları, yaramaz iş üslubu, yanlış siyasi manevrləri ilə xalqla öz arasında uçurum yaratmışdır. Xalq isə hiddətlənmişdir.*

Elə buna görə də Bakıda və Azərbaycanın digər şəhər və rayonlarında aylarla davam edən mitinqlərdə dəfələrlə Azərbaycanın partiya rəhbərliyinin istefası tələbi irəli sürülmüşdür. Söhbət əslində Vəzirovun istefasından gedirdi. Bəs məsələ indiyə kimi niyə həll olunmamışdır? Yalnız dünən Bakı şəhərinə ordu yeridildikdən, qırğın və dağıntılar baş verdikdən sonra Vəzirov Azərbaycandan əslində qaçmışdır. Bu, böyük səhvdir. Ən böyük səhv, sözsüz ki, qeyri-ciddi, bu yüksək vəzifəyə əsla yaramayan adamın bir vaxt Azərbaycan KP MK-ya birinci katib təyin edilməsi idi”.

Göründüyü kimi, Heydər Əliyev sərt ittihamla həm ölkənin ali siyasi partiya rəhbərliyini, yəni M.S.Qorbaçovu, həm də Azərbaycan rəhbəri Ə.R.Vəzirovu bu qırğında ilk növbədə günahkar sayırdı.

Heydər Əliyev 1990-cı il iyulun 22-də Naxçıvana

gəldi və həmin ilin payızında keçirilən seçkilərdə Azərbaycan və Naxçıvan parlamentinə deputat seçildi. 1990-cı il noyabr ayında Heydər Əliyevin böyük siyasi nüfuzu sayəsində 20 Yanvar faciəsinə qiymət verilməsi məsələsi yenidən gündəliyə gəldi. Heydər Əliyev xalq deputatı kimi “1990-cı il yanvar ayında törədilmiş Bakı hadisələrinə siyasi qiymət verilməsi haqqında” qərar layihəsini işləyib Ali Məclisin müzakirəsinə təqdim etdi. 1990-cı il noyabr ayının 21-də Naxçıvan MR Ali Məclisi tərəfindən qəbul olunmuş müvafiq qərarla 20 Yanvarın Milli Matəm günü kimi qeyd olunması qərara alınmışdı. Faciənin əsas günahkarları adbaad sadalınmış və onların birbaşa məsuliyyət daşıdıqları göstərilmişdir. Həmin sənəddə o vaxt hakimiyyətdə olan həm mərkəzi dövlət rəhbərləri SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətini sədri M.S.Qorbaçovun, Sov.İKP MK-nın katibi Girenkonun, SSRİ müdafiə naziri Yazovun, SSRİ daxili işlər naziri Bakatının, Sov.İKP MK-nın məsul işçisi Mixaylovun, həm də respublikada hakimiyyətdə olan Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Vəzirovun, Azərbaycan KP MK-nın büro üzvləri Polyaniçkonun, Müslüm Məmmədovun, Vaqif Hüseynovun, Nazirlər Sovetinin sədri A.Mütəllibovun adlarının çəkilməsi, xalqa qarşı həyata keçirilən bu siyasi və hərbi qəsd üçün cavabdeh olduqlarının və birbaşa məsuliyyət daşıdıqlarının heç nədən çəkinmədən qeyd olunması Heydər Əliyevin nə qədər cəsarətli və qorxmaz, Vətəninə və xalqını sevən bir insan olduğunu, bu yolda ən ağır mübarizədən belə ehtiyat etmədiyini bir daha sübut etdi.

Sessiyadakı çıxışında xalqımızın hərbi, siyasi, mənəvi

təcavüzə məruz qalmasından narahatlıqla danışan Heydər Əliyev ürək yangısı və qətiyyətlə deyirdi: *“Başımıza böyük bəla gəlib, millət əzilib, millətə qarşı təcavüz olub, ancaq indiyə qədər Azərbaycan xalqının həyatında baş vermiş bu faciəli hadisəyə qiymət verilməyib... Bu qədər qanunsuzluğa, demokratiyanın pozulmasına dözmək olmaz. Bu məsələyə biz özümüz siyasi qiymət verməliyik, respublikanın ali hakimiyyət orqanından tələb etməliyik ki, bu məsələyə baxsın və günahkarlar cəzalandırılsın”*.

Heydər Əliyevin xalqın milli faciəsi ilə bağlı qaldırdığı taleyüklü məsələ xalq deputatları tərəfindən qətiyyətlə müdafiə olunurdu. Naxçıvan MR Ali Məclisi “1990-cı ilin yanvar ayında törədilmiş Bakı hadisələrinə qiymət verilməsi haqqında” qərar qəbul etdi.

Naxçıvan MR Ali Məclisinin 21 noyabr 1990-cı il tarixli qərarından: “Yanvar faciələrinin səbəbkarlarının – istər ittifaq, istərsə də respublika rəhbər partiya, sovet hüquq-mühafizə orqanı işçilərinin, hərbiçilərin bu günədək aşkar edilib qanunla məsuliyyətə cəlb olunmaması xalqda dərin hiddət və etiraz doğurmuşdur.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi bütün bunları işğalçı siyasət və dəqiq düşünülmüş hərbi təcavüz kimi qiymətləndirərək insan hüquqları bəyannaməsinin kobud şəkildə pozulması kimi nəzərdə tutaraq qərara alır:

1. 1990-cı ilin yanvar ayında Bakı şəhərində törədilmiş qanlı hadisələr Azərbaycan SSR-in suveren hüquqlarına, respublikada gedən demokratik proseslərə qəsd kimi qiymətləndirilsin.

2. Dinc əhaliyə, silahsız kütləyə, heç bir müqavimət göstərməyən günahsız adamlara qarşı müasir silahla, hərbi texnika ilə zorakılıq edilməsi, qocaların, qadınların, uşaqların qətlə yetirilməsi Azərbaycan xalqına qarşı açıq təcavüz kimi ittiham edilsin.

3. Bir ilə yaxın vaxt keçməsinə baxmayaraq, Bakı faciəsinə Azərbaycan SSR ali hakimiyyət orqanları tərəfindən siyasi qiymət verilməsinə, bununla əlaqədar yaradılmış Xüsusi Deputat Komissiyasının işinin qeyri-müəyyən səbəblərdən başa çatdırılmasına, qanlı hadisələrin günahkarlarının aşkara çıxarılıb qanuni məsuliyyətə verilməməsinə qəti etiraz olunsun.

Azərbaycan SSR Ali Sovetindən tələb edilsin ki, ən qısa müddətdə həmin məsələni parlamentin müzakirəsinə çıxarsın.

4. Bu qərar qəbul edilən andan 20 Yanvar günü hər il Naxçıvan Muxtar Respublikasında Milli Matəm Günü kimi qeyd edilsin

5. Azərbaycan SSR Ali Sovetindən xahiş edilsin ki, 20 Yanvar günü hər il Azərbaycan SSR-də Milli Matəm Günü kimi qeyd edilsin”.

Sessiyanın qəbul etdiyi qərarla 20 Yanvar hadisələri Azərbaycanın suveren hüquqlarına, dinc əhaliyə, heç bir müqavimət göstərməyən günahsız adamlara, Azərbaycan xalqına qarşı açıq təcavüz kimi qiymətləndirilir. Burada Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərliyinin cinayətkar fəaliyyəti bir daha qeyd olunaraq deyilir ki, qanlı 20 Yanvar hadisələrinin günahkarlarını üzə çıxarmaq, onu təhlil etmək və

siyasi qiymət vermək üçün respublika əhalisinin təkidli tələbinə baxmayaraq faktiki olaraq faciədən ötən müddət ərzində heç bir tədbir görülməmişdir. Hakimiyyətdə olan qüvvələr 20 Yanvar hadisələrinə siyasi-hüquqi qiymət verilməsində maraqlı deyildi. Çünki, həmin cinayətin törədilməsinin məsuliyyəti bu və ya digər dərəcədə onların da üzərinə düşürdü.

Ümummilli lider Azərbaycan xalqına qarşı faciəni törədənlərə və ona rəvac verənlərə mübarizəsini Ali Sovetdə və digər sahələrdə davam etdirir, faciəyə siyasi qiymətin verilməsini tələb edirdi. Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 7 mart 1991-ci il tarixli sessiyasındakı çıxışında deyirdi: *“1990-cı il yanvarın 20-də İttifaq dövləti tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı hərbi təcavüz edilmişdir. Heç bir əsas olmadan, xəbər vermədən, dövlət qanunlarını kobudcasına pozaraq, Bakı şəhərinə müasir silahlı sovet ordusunun qoşun hissələri yeridilmiş, onlar vəhşilik, qəddarlıq etmiş, nəticədə nəhaq qan tökülmüş, yüzlərlə adam həlak olmuş, xəsarət almış, itkin düşmüşdür. Təəssüf ki, bu təcavüz indiyə qədər davam edir. Bir ildən artıqdır ki, Azərbaycanın paytaxtı fəvqəladə vəziyyət şəraitində yaşayır. Bizim sessiyamız da bu şəraitdə keçirilir. Bir ildən artıqdır ki, Azərbaycan xalqı şəhidlərə matəm saxlayır. Respublikanın şəhərlərində, qəsəbələrində, kəndlərində şəhidlərin xatirəsinə abidələr ucaldılır. Fəqət qatillər indiyə qədər aşkar olunmayıb. Buna heç vəchlə bəraət qazandırmaq olmaz. Bu məsələ müzakirə olunmalıdır. 20 Yanvar faciəsinə Ali Sovetin sessiyası siyasi qiymət*

verməlidir, onun günahkarlarını müəyyən etməlidir”.

Qüdrətli dövlət xadimi Heydər Əliyev nəinki respublika miqyasında, Sovetlər Birliyi daxilində 20 Yanvar hadisələrini qaldırır və günahkarların cəzalandırılmasını, hadisələrə siyasi-hüquqi qiymət verilməsini tələb edirdi. Ulu öndər 1991-ci il iyunun 19-da SSRİ Nazirlər Kabinetinə göndərdiyi məktubunda yazırdı: *“Yanvar hadisələrində yüzrlə adam öldürüldü və şikəst edildi. Artıq il yarım keçib. Nəinki bu dəhşətli cinayətlərin hamıya çoxdan məlum olan günahkarları üzə çıxarılmayıb, əksinə, bunları ört-basdır etmək üçün əllərindən gələni edirlər. Ümid edirlər ki, zaman keçdikcə bu faciə unudulacaq. Ancaq tarix dəfələrlə sübut etmişdir ki, doğma xalqa qarşı yönəldilmiş qanlı cinayətləri on illər keçsə də, unutmaq və bağışlamaq mümkün deyil”.*

Azərbaycan Ali Sovetinin 29 avqust 1991-ci il tarixli sessiyasında çıxışında isə ulu öndər Heydər Əliyev deyirdi: *“20 Yanvar faciəsi dövründən il yarımından çox vaxt keçir. Bu gün burada da, bu salonda cürbəcür söhbətlər gedir. Bir qrup bir fikirdədir, məndən qabaq çıxış edən Rəhimov başqa fikirdədir. Mən sual verirəm Ali Sovetin sədri Elmira Qafarovaya, Azərbaycan Prezidenti Ayaz Mütəllibova: nə üçün indiyə qədər bu məsələyə siyasi qiymət verilməyib? Bu məsələnin həm siyasi tərəfi var, həm hüquqi tərəfi var. Bu məsələyə dərhal siyasi qiymət vermək olardı. O ki, qaldı hüquqi cəhəti, ayrı-ayrı adamların məsuliyyətə cəlb olunması, onu şübhəsiz ki, istintaq yolu ilə aydınlaşdırmaq lazımdır. Buna siyasi qiymət verilmədiyinə görə, başqa tədbirlər həyata keçirmək mümkün olmur”.*

Heydər Əliyev 1993-cü ilin iyunun 9-da xalqın xahişi ilə Bakıya gəldi, iyunun 15-də Milli Məclisin sədri, oktyabrın 3-də isə ümumxalq səsverməsi yolu ilə Azərbaycan Respublikasının prezidenti seçildi. Bundan sonra 20 Yanvar faciəsinə tam siyasi-hüquqi qiymət verilməsi reallaşdı. Ulu öndər Heydər Əliyevin 1994-cü il yanvarın 5-də 20 Yanvar faciəsinin dördüncü ildönümünün keçirilməsi ilə bağlı verdiyi fərmanda Milli Məclisə tövsiyyə olunurdu ki, faciəyə siyasi-hüquqi qiymət versin. Yalnız bundan sonra aparılan araşdırmalar nəticəsində məlum oldu ki, 20 Yanvar faciəsinə siyasi-hüquqi qiymətin verilməməsində maraqlı olan qüvvələr var imiş. O dövrdə hakimiyyətdə qalmaq istəyən iqtidar, hakimiyyətə gəlmək istəyən müxalifət nümayəndələri bu dəhşətli faciədən öz maraqlarına uyğun yararlanmaq istəyirmişlər. Ümummilli lider 1994-cü il yanvarın 12-də Dövlət komissiyasının geniş iclasında Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurasının 1992-ci il 19 yanvar tarixli qərarını xatırlayaraq həmin sənəddə yanvar hadisələrinin əsl səbəblərinin açıqlanmadığını, həqiqi günahkarların aşkar edilmədiyini, iki il ərazində qərarın özünün yerinə yetirilmədiyini nəzərə çatdırdı. Respublika səviyyəsində 20 Yanvar faciəsinə tam siyasi-hüquqi qiymət verilməməsini ciddi tənqid edən Heydər Əliyev 1992-ci ildə Milli Şura tərəfindən qəbul edilmiş səthi və başdansovdu qərarın xalqa xəyanət olduğunu bəyan etdi: *“Bu qərarı oxuyanda, doğrusu, çox həyəcanlandım. Düşündüm ki, Milli Şura nə üçün öz millətinin, öz xalqının aqibətinə, taleyinə bu qədər biganə qalıb? Qərarı*

oxuyandan sonra bir daha qəti fikrə gəldim ki, bu faciəyə, bu hadisəyə niyə indiyə qədər siyasi qiymət verilməyib... Mənim fikrim belədir ki, bu qərarın qəbul edilməsi Azərbaycan xalqına bəlkə də 20 yanvar 1990-cı ildə olan faciə kimi böyük xəyanətdir. İki il keçəndən sonra deputat-istintaq komissiyasının ortaya bir şey çıxarmaması, boş-boş sözlərlə camaatı aldatması, qərar da bu komissiyanın işinin qənaətbəxş hesab edilməsi yenə də deyirəm, xəyanətdir”.

1994-cü il martın 29-da Milli Məclis tərəfindən “1990-cü il yanvarın 20-də Bakıda törədilmiş faciəli hadisələr haqqında” adlı xüsusi qərar qəbul edildi. Qərar da 1990-cı ilin 20 Yanvar hadisələri Azərbaycanda vüsət almış milli-azadlıq hərəkatını boğmaq, demokratik və suveren dövlət amalı ilə ayağa qalxan xalqın inam və iradəsini qırmaq, milli məniyyətini alçaltmaq və belə bir yola qədəm qoyan xalqa sovet hərbi maşınının gücünü nümayiş etdirmək məqsədilə totalitar kommunist rejimi tərəfindən hərbi təcavüz və cinayət kimi qiymətləndirildi. Sənəddə Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının, sovet dövləti və hökumətinin, şəxsən M.Qorbaçovun Azərbaycana qarşı ağır cinayət törətdikləri, Ə.Vəzirovun, A.Mütəllibovun, V.Polyaniçkonun, V.Hüseynovun xalqımıza xəyanət etdikləri siyasi-hüquqi müstəvidə öz əksini tapdı. Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri E.Qafarovanın, Azərbaycan Kommunist Partiyası Bakı şəhər komitəsinin birinci katibi M.Məmmədovun bu qanlı faciənin törədilməsində məsuliyyət daşıdıqları və digər məsələlər də sənəddə qeyd

olundu. Beləliklə, Heydər Əliyevin təkidi və təşəbbüsü sayəsində xalqımıza qarşı törədilən bu qanlı və qəddar aksiyaya siyasi-hüquqi qiymət verildi.

Hələlik zamanın və şəraitin doğurduğu səbəblərdən 20 Yanvar faciəsini törədənlər hüquqi müstəvidə layiq olduqları cəzanı almadılar. Ümummilli lider Heydər Əliyevin 2000-ci ildə 20 Yanvar faciəsinin 10-cu ildönümü ilə bağlı imzaladığı fərmanda bu barədə deyilir: “XX əsr tarixində totalitarizmin törətdiyi ən qanlı terror aktlarından biri olan 20 Yanvar Faciəsində Azərbaycan xalqına qarşı işlədilmiş cinayət əslində, bəşəriyyətə, humanizmə, insanlığa qarşı həyata keçirilmiş dəhşətli bir əməldir. Həmin cinayəti törədənlər indiyədək öz cəzalarını almamışlar. Xalqımız əmindir ki, müqəssirlər tarix, bəşəriyyət, eləcə də Azərbaycan xalqı qarşısında cavab verməli olacaqlar”.

Ulu öndər Heydər Əliyev 20 Yanvar faciəsinin bütün dünyada tanıtılmasına, hər zaman şəhidliyin xatirəsinin əziz tutulmasına diqqətlə yanaşırdı. Bakının yüksək ərəzində yerləşən Şəhidlər xiyabanında Azərbaycanın azadlığı uğrunda şəhid olanların xatirəsinə ucaldılmış möhtəşəm “Əbədi məşəl” abidə-kompleksi də məhz ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü və qayğısı ilə tikilib. Heydər Əliyev bu abidənin ucaldılmasını şəhidlərin qarşısında Azərbaycan xalqının müqəddəs və mənəvi borcunun yerinə yetirilməsi kimi dəyərləndirirdi. 1998-ci ilin oktyabrında abidənin açılışında Heydər Əliyev deyirdi: “Mən çox məmnunam ki, ötən illərdə şəhidlərin xatirəsinə əbədləşdirmək üçün və onların qəhrəmanlıq nümunələrini Azərbaycanda təbliğ

etmək üçün, gənc nəsə, yeni-yeni nəsillərə çatdırmaq üçün bütün işləri görmüşük və bundan sonra da görəcəyik”.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 2000-ci il yanvarın 17-də imzaladığı fərmanla isə 1990-cı ilin faciəli yanvar günlərində şəhid olmuş oğul və qızlarımıza “20 Yanvar şəhidi” fəxri adı verilib.

20 Yanvar hadisələri Azərbaycan xalqı üçün təkcə böyük faciə deyildir. O, ləyaqətini qorumaq üçün hər cür qurban verməyə hazır olan xalqın tarixində şərəfli bir səhifə, qəhrəmanlıq salnaməsidir. 20 Yanvar faciəsi eyni zamanda həm ümumxalq faciəsi, həm də müstəqillik, istiqlal uğrunda xalqımızın apardığı milli azadlıq hərəkatının zirvəsi kimi Azərbaycan tarixinə həkk olunub. Ümummilli lider Heydər Əliyevin söylədiyi kimi, bu təcavüz xalqımızı mənəvi cəhətdən çox sarsıtsa da, itkilərə məruz qoysa da, onun mərdliyini tapdalaya, qürurunu sındıra bilmədi, qəhrəmanlıq salnaməsinə yeni bir səhifə kimi yazıldı.

HEYDƏR ƏLİYEVİN 1990-cı il 20 YANVAR FACİƏSİ İLƏ ƏLAQƏDAR AZƏRBAYCANIN MOSKVADAKI DAİMİ NÜMAYƏNDƏLİYİNDƏ KEÇİRİLMİŞ YİĞİNCAQDA ÇIXIŞI

- Əziz həmvətənlərim, xanımlar və cənablar!

Bildiyiniz kimi, uzun illər Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifələrində işləmiş, Sov. İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü olmuşam. Geniş infarkt keçirmişəm. Xəstəliyimlə əlaqədar iki ildən artıqdır ki, pensiyadayam. Azərbaycanı tərk etdiyim 1982-ci ilin dekabrından keçən müddətdə bu gün ilk dəfədir ki, Azərbaycan SSR-in Moskvadakı daimi nümayəndəliyinin astanasına qədəm qoyuram. Mən baş vermiş hadisələr haqqında dünən xəbər tutmuşam və təbiidir ki, bu hadisəyə laqeyd qala bilməzdim. Buraya ən əvvəl ona görə gəlmişəm ki, Azərbaycanın Moskvada kiçik parçası olan daimi nümayəndəliyində, böyük itkilərə səbəb olmuş faciə ilə bağlı bütün Azərbaycan xalqına başsağlığı verim. İkinci tərəfdən, bu məsələyə öz münasibətimi bildirmək istəyirəm. Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəsi Söhrab İbrahimovdan xahiş edirəm ki, mənim sözlərimi, kədərimi, başsağlığımı Azərbaycan xalqına çatdırsın. Hazırda başqa imkanım olmadığı üçün təəssüf hissi keçirirəm.

Azərbaycanda baş vermiş hadisələrə gəlincə, mən onları hüquqa, demokratiyaya yabançı, humanizmə və ölkəmizdə elan olunmuş hüquqi dövlət quruculuğu prinsiplərinə zidd hesab edirəm. Azərbaycanda yaranmış mürəkkəb

vəziyyətin bir sıra səbəbləri vardır. Vaxtımızın məhdudluğundan bu məsələlərin üzərində ətraflı dayanmaq istəmirəm.

Artıq iki ildir ki, Azərbaycan və Ermənistan arasında millətlərarası münaqişə gedir. Həmin münaqişəni Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında baş verən hadisələr törətmişdir. Azərbaycan və Ermənistan, eləcə də, ölkənin ali siyasi partiya rəhbərlərinə bu məsələni tənzimləmək, daxili müharibəyə, millətlərarası münaqişəyə son qoymaq və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər bir adamın ümumi federativ ittifaq olan SSRİ-də azad yaşamasına şərait yaratmaq üçün iki illik müddət kifayət idi.

Hesab edirəm ki, ötən iki ildə bu istiqamətdə lazımi səviyyədə iş aparılmamışdır. Dağlıq Qarabağ hadisələrinin ilkin mərhələsində ölkənin ali partiya siyasi rəhbərliyi tərəfindən vaxtında zəruri tədbirlər görülsə idi, gərginlik indiki həddə çatmaz, tərəflər itkilərə məruz qalmaz, başlıcası isə 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə çoxlu insan qırğını ilə nəticələnən hərbi müdaxilə üçün də zəmin yaranmazdı.

Bunlar üçün ilk növbədə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin artıq sabiq birinci katibi Vəzirov müqəssirdir. Bu yüksək vəzifədə olduğu müddətdə o, Azərbaycandakı vəziyyəti sabitləşdirmək üçün heç nə etməmişdir. Əksinə, özünün səhv addımları, yaramaz iş üslubu, yanlış siyasi manevrləri ilə xalqla öz arasında uçurum yaratmışdır. Xalq isə hiddətlənmişdir. Elə buna görə də Bakıda və Azərbaycanın digər şəhər və rayonlarında

aylarla davam edən mitinqlərdə dəfələrlə Azərbaycanın partiya rəhbərlərinin istefası tələbi irəli sürülmüşdür. Söhbət əslində Vəzirovun istefasından gedirdi. Bəs bu məsələ indiyə kimi niyə həll olunmamışdır? Yalnız dünən Bakı şəhərinə ordu yeridildikdən, qırğın və dağıntılar baş verdikdən sonra Vəzirov Azərbaycandan əslində qaçmışdır. Bu, böyük səhvdir. Ən böyük səhv isə sözsüz ki, qeyri-ciddi, bu yüksək vəzifəyə əsla yaramayan adamın bir vaxt Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə birinci katib təyin edilməsi idi. Ancaq, iş təkcə bununla bitmir.

İndi yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə baş vermiş və bu gün də davam edən faciənin üstündə dayanmaq istəyirəm. Hesab edirəm ki, Azərbaycandakı vəziyyəti öz axarına salmaq, siyasi həyatdakı qeyri-sabitliyi nizamlamaq üçün kifayət qədər imkan olmuşdur. Təəssüf ki, Azərbaycan rəhbərliyi, həmçinin ölkənin ali siyasi rəhbərliyi bu imkanlardan istifadə edə bilməmişdir. Sərhədlərə edilən təcavüzü vaxtında aradan qaldırmaq mümkün idi. Axı üç ay əvvəl sərhəd zolağı ilə bağlı camaat öz tələblərini irəli sürmüşdü. Fəqət heç kəs onlarla görüşmək, izahat işi aparmaq və lazımi ölçü götürmək istəməmişdir.

Təkrar edirəm: camaatı sakitləşdirmək üçün də imkanlar tükənməmişdi. İki-üç ay əvvəl Azərbaycan partiya rəhbərliyinin möhkəmləndirilməsi məsələsi həll edilsə idi, vəziyyət gərginləşməz, ordu yeridilməsinə zərurət yaranmazdı. Bütün vəziyyətlərdə hesab edirəm ki, məsələni siyasi cəhətdən tənzimləmək, xalqla mükəlliməyə girmək

üçün əlverişli imkanlar olmuşdur. Lakin onlardan səmərəli istifadə edilməmişdir. Nəhayət, 19-dan 20-nə keçən gecə sovet ordusunun, SSRİ DİN-in böyük kontingenti Bakı şəhərinə yeridilmişdir. Nəticəsi isə göz qabağındadır. Bunun törətdiyi faciələr hamımıza məlumdur.

Belə qərar qəbul etmiş adamların hərəkətini siyasi qəbahət sayıram. Bəli, kobud siyasi səhv buraxılmışdır. Onlar, sadəcə olaraq, respublikadakı əsl vəziyyəti qiymətləndirə bilməmiş, Azərbaycan xalqının psixologiyasını anlamamış, əhalinin müxtəlif təbəqələri ilə əlaqələri zəiflətmişlər. Onlar, görünür, bu işlərin belə ağır faciəyə çevriləcəyini əvvəlcədən düşünməmişlər.

Bütün bunlar qabaqcadan nəzərə alınmalı və vaxtında vacib, zəruri tədbirlər qəbul edilməli idi. Ordu yeridilmiş, günahsız adamlar həlak olmuşlar. Yeri gəlmişkən deyim ki, ölənlər arasında hərbi qulluqçuların olması haqqında da məlumatlar daxil olur. Sual olunur: ölkənin ali dövlət, partiya rəhbərliyinin səhv qərarı ucundan, olmayan qiyamı yatırtmaq adı ilə Azərbaycana göndərilmiş rus gənclərinin günahı nədir?

Azərbaycana kənardan böyük ordu kontingenti yeridilmişdir. Respublikada neçə ordu birləşməsinin olduğu mənə yaxşı bəllidir. Azərbaycanda kifayət qədər - 4-cü ordu, Xəzər Hərbi Dəniz Donanması, desant qoşunlarının diviziyası, Hava Hücumundan Müdafiə Qoşunları, DİN-in daxili qoşun birləşmələri vardır. Oraya əlavə qoşun yeritmək nəyə lazım idi? Əgər belə zərurət var idisə, orada yerləşən hərbi hissələrdən də istifadə etmək olardı. Belə qərar

qəbul edən Azərbaycan rəhbərliyi, hamıdan əvvəl isə bərk ayaqda Azərbaycanı qoyub qaçmış Vəzirov, öz xalqı qarşısında məsuliyyət daşmalıdır. Ölkənin ali siyasi rəhbərliyinə yanlış məlumat verənlər də məsuliyyət daşmalıdır.

Zənnimcə, ölkənin ali siyasi rəhbərliyinə vəziyyət barədə vaxtında kifayət qədər düzgün, dəqiq, obyektiv informasiyalar çatdırılmamışdır. Rəhbərlik çaşqınlığa salındığından belə qərar qəbul etmişdir. Qırğın törədənlərin hamısı layiqincə cəzalandırılmalıdır.

21 yanvar 1990-cı il. Moskva.

IV FƏSİL

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ NAXÇIVANIN İNKİŞAF STRATEGİYASI

4.1. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ NAXÇIVAN

Görkəmli siyasi və dövlət xadimi Heydər Əliyevin həyatı və fəaliyyətinin ilk dövrü Naxçıvandan başlasa da onun siyasi fəaliyyəti daha çox Bakı və Moskva ilə bağlı olmuşdur. Lakin bu zirvələrə aparan yol Naxçıvandan başlamış, bu böyük Azərbaycanlı həyatının ilk illərini burada keçirmiş, təhsilini Naxçıvanda almışdır. Naxçıvan mühiti, ilk təhsili və tanınmış müəllimləri onun formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Ulu öndərin özü bu torpağın qeyri-adiliyindən, əsrarəngiz təbiətindən, dağlarından, insanlarından, kəskin kontinental iqlimindən bəhs etmiş və həyatında Naxçıvanın önəmli rol oynadığını dəfələrlə minnətdarlıqla xatırlamışdır.

Dünyanın ən məşhur dövlət xadimlərinin portretlərini çəkmiş görkəmli rəssam Nikos Safronov Heydər Əliyevin 80 illik yubileyi münasibətilə onun portretini çəkərkən dahi insanla ünsiyyətdə olduqdan sonra bu qənaətə gəlmişdir ki, Heydər Əliyev Tanrının yaratdığı möcüzədir, belə şəxsiyyətlər min ildə bir dəfə dünyaya gəlir. N.Safronov yazmışdır: «*Heydər Əliyev gözəl, alicənab və çox ağıllı*

bir insandır. Mən ona dərin rəğbət bəsləyirəm və həmişə ona baxarkən düşünürəm ki, görəsən Tanrı belə insanları necə yaradır? Lakin Naxçıvana Prezidentin vətəninə getdikdən, oranın füsunkar təbiətini, gözəlliyini gördükdən sonra bunların necə bir qüvvə olduğunu başa düşdüm. Başa düşdüm ki, Naxçıvan hər bir sərkərdənin, hər bir dahi insanın güc, qüvvət ala biləcəyi bir yerdir».

Heydər Əliyevin də uşaqlıq və gənclik illəri Naxçıvanda – bu əsrarəngiz məkanda keçmişdir.

Heydər Əlirza oğlu Əliyev 90 il bundan əvvəl, 1923-cü il may ayının 10-da Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan qədim Naxçıvan şəhərində anadan olmuşur. Balaca Heydər in çalışqanlığı, fitri istedadı, dərin zəkası ətrafındakıların diqqətini cəlb etmiş, ona yaşıdlarından fərqli münasibət bəslənilmişdir. Keçən əsrin 20-ci illərində Naxçıvanda bir inkişaf, intibah baş vermiş, məktəb və mədrəsələrdə diqqəti çəkən müəllimlər gənclərin təlim-tərbiyəsi ilə ciddi məşğul olmuşlar. Bunlar barədə bəhs edən Heydər Əliyev qeyd etmişdir ki, «*XX əsrin əvvəllərində Naxçıvanda təhsil və mədəniyyət çox geniş olmuşdur. Burada çox yüksək səviyyəli məktəblər var idi. Naxçıvanda insanlar çox yüksək təhsil alırdılar. Məktəblərdə verilən dərslər və şagirdlərin dərsləri qavramaları çox yüksək səviyyədə idi».*

Heydər Əliyev Naxçıvan şəhərində təhsil almışdır: Əvvəl orta məktəbdə, sonra isə iki il pedaqoji texnikumda. 1939-cu ildə Pedaqoji texnikumu fərqlənmə ilə bitirmiş və M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Sənaye İnstitutunda

təhsilini davam etdirmişdir (1939-1941).

Naxçıvanda aldığı təhsili ulu öndərimiz sonrakı illərdə minnətdarlıqla xatırlayırdı: *«O dövrdə aldığım təhsil gələcək həyatımın bütün mərhələlərində mənə yardım edibdir»*. 60 ildən sonra, ona dərs demiş müəllimləri və onların tədris etdikləri fənlərin adlarını dəqiqliklə söyləməsi ümummilli liderimizin bir tərəfdən müəllimlərinə bəslədiyi dərin hörmətin ifadəsi idisə, digər tərəfdən bu dahi insanın fenomen yaddaşa malik olduğunu bir daha göstərirdi. *«Heydər Əliyev iti ağı, güclü məntiqi, fenomen yaddaşı olan qüvvətli bir şəxsiyyət, sözün həqiqi mənasında kompüter insandır»*.

1941-ci ildə Böyük Vətən müharibəsi başlandıqda o da səfərbərliyə alındı. Lakin xüsusi keyfiyyətləri və bacarığı nəzərə alınaraq Xalq Daxili İşlər Komissarlığı sistemində xidmətə göndərildi. Heydər Əliyev eyni zamanda Naxçıvan MSSR Xalq Komissarları Sovetində şöbə müdiri vəzifəsində işləmişdir. 1944-cü ilin may ayından təhlükəsizlik orqanlarında işə başlayan Heydər Əliyevin həyat yolu hakimiyyət olimpinin zirvəsinə qədər yüksəlmişdir.

1969-cu il iyulun 14-də Azərbaycan tarixində yeni uğurlu dövr açan əlamətdar bir hadisə baş verdi: Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının rəhbəri seçilərək genişmiqyaslı fəaliyyətə başladı. 70-80-ci illərdə Azərbaycanın hərtərəfli inkişafına böyük əhəmiyyət verən Heydər Əliyev ölkənin bütün bölgələrinə, o cümlədən Naxçıvan Muxtar Respublikasına son dərəcə həssaslıqla, diqqət və qayğıyla yanaşır, bütün sahələrdə ciddi, davamlı dirçəlişə, kompleks

inkişafa nail olurdu. İndi Naxçıvan Muxtar Respublikasının hər bir bölgəsində, hər bir guşəsində o dövrün nişanələrinə-tikilən zavod və fabriklərə, salınan yol və körpülərə, ucaldılan çoxsaylı yaşayış binalarına, göz oxşayan sosial-mədəniyyət obyektlərinə, geniş şəbəkəli meliorasiya və irriqasiya sistemlərinə rast gəlmək olar. Həmin illərdə Naxçıvana dönə-dönə səfərlər edən, bir sıra yubiley tədbirlərində iştirak edən Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikasının, onun rayonlarının, kənd və qəsəbələrinin abadlaşdırılması, yeni infrastrukturların yaradılması, Naxçıvanın hərtərəfli inkişafı üçün icra orqanlarına lazımi tapşırıqlar verirdi.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin Naxçıvanla bağlı fəaliyyətinin ikinci dövrü 90-cı illərə təsadüf edir. 1987-ci ilin noyabr ayında Heydər Əliyevin Moskvada tutduğu yüksək vəzifədən istefaya getməsi ilə ermənilərin Azərbaycan torpaqlarına qarşı təcavüzü başladı.

Azərbaycanın hər yerində olduğu kimi, Naxçıvan Muxtar Respublikasında da gərgin günlər yaşanırdı. Erməni faşizminin işğalçı hücumları davam edir, kəndlər dağıdılır, hər gün qan tökülürdü.

Belə gərgin bir vaxtda Moskvada ciddi təqiblər, nəzarət altında yaşayan fərdi pensiyaçı Heydər Əliyev 1990-cı ilin iyul ayında Vətənə – Azərbaycana – Naxçıvana qayıtdı. Naxçıvan əhalisi onu böyük ruh yüksəkliyi ilə qarşıladı, ayaqları altında qurbanlar kəsildi. Minlərlə qədirbilən, qayğıkeş insan onun görüşünə tələsirdi. Məhz

həmin gün-iyulun 22-də axşam çağı 50 mindən artıq insan Naxçıvan şəhərindəki mərkəzi meydana toplaşmışdı. Heydər Əliyevi müharibə və iqtisadi böhran şəraitində yaşayan naxçıvanlılar özlərinin nicat və son ümidi kimi qarşılayırdılar.

Bu da səbəbsiz deyildi. İstər Ə.Vəzirovun, istərsə də A.Mütəllibovun hakimiyyəti dövründə Naxçıvana – muxtar respublikanın ərazisinə, əhalisinə qarşı münasibət ögeylənmişdi. Səbəb isə Heydər Əliyevin bioqrafiyasına Naxçıvan adının yazılması idi.

Həmin gün Heydər Əliyev xalqla görüşdü, təsiredici çıxış etdi və tarixi nitqini belə yekunlaşdırdı: *«Hələlik Naxçıvanda yam. Əgər bütün naxçıvanlılar mənim burada yaşamağımı arzu edərsə, buna etiraz etməm: Mənim başlıca arzum Azərbaycanı siyasi və iqtisadi cəhətdən müstəqil, demokratik respublika kimi görməkdir»*.

Bir aydan sonra 21 avqust 1990-cı ildə Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti qərara aldı: *«Naxçıvan şəhərində anadan olduğunu, təhsil aldığını, uzun illər xidmət etdiyini və hazırda Ümumittifaq təqaüddçüsü olub Naxçıvan şəhərində yaşadığını nəzərə alaraq, Naxçıvan MSSR Konstitusiyasının 28-ci maddəsinə uyğun olaraq, 1923-cü ildə anadan olmuş, Azərbaycan pasportu olan, azərbaycanlı Heydər Əliyev – Heydər Əlirza oğlu Əliyev yoldaş Naxçıvan MSSR vətəndaşı sayılsın»*.

Həmin günlərdə Azərbaycan SSR və Naxçıvan MSSR xalq deputatlığına namizədlik kampaniyası keçirildi. Öncül namizədlərdən biri Heydər Əliyev idi. O, seçicilərlə görüşü

zamanı deyirdi: *«Bir namizəd kimi platformam, məqsədim budur ki, respublikamızın bu ağır iqtisadi və siyasi böhrandan çıxması üçün var qüvvəmi sərf edəcəyəm. Xalqımız çox çətin dövr keçirir. Azərbaycan böhran içərisindədir. İqtisadiyyatdan və siyasətdən əlavə qəsbkarlıq niyyətində olan düşmənlər də bizlərə mənəvi zərbə vurur. Qarabağ problemi deyilən uydurma bir problem üç ilə yaxındır ki, respublikaya çaxnaşma salmışdır. Bu problemi aradan qaldırmayınca, bizim rahatlığımız təmin olunmayacaq. Mən bütün səyimi, bacarığımı və qüvvəmi Azərbaycanda əmin-amanlığın təmin olunmasına sərf edəcəyəm»*.

Sentyabrın 10-da Azərbaycan SSR xalq deputatları sovetlərinin seçkiləri keçirildi, Heydər Əlirza oğlu Əliyev Azərbaycan SSR-in xalq deputatı və Naxçıvan MSSR-in xalq deputatı seçildi.

1990-cı il noyabrın 17-də Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin ilk sessiyası keçirildi. Sessiyanın aparılması bir ağsaqqal kimi Heydər Əliyevə həvalə edildi. Heydər Əliyevin sədrliyi ilə keçirilən ilk sessiyanın qəbul etdiyi *«Naxçıvan MSSR-in adının dəyişdirilməsi haqqında»*, *«Naxçıvan MR Ali Dövlət hakimiyyəti orqanı haqqında»*, *«Naxçıvan MR-in dövlət rəmzləri haqqında»*, noyabrın 21-də qəbul edilən *«1990-cı ilin yanvar ayında Bakı hadisələrinə siyasi qiymət verilməsi haqqında»*ki tarixi qərarlar onun siyasi uzaqgörənliyinin ən yaxşı nümunəsi idi.

Bu tarixi sessiyalarda Naxçıvan MSSR-in adından *«Sovet Sosialist»* sözlərinin çıxarılması, Naxçıvanın Ali Sovetinin adını dəyişərək onun bundan sonra Naxçıvan

Muxtar Respublikasının Ali Məclisi adlandırılması, Bakıda baş vermiş yanvar faciəsinə siyasi qiymət verilməsi və qanlı hadisələri törədən şəxslərin məsuliyyətə cəlb olunması kimi mühüm tarixi qərarlar qəbul edilmişdir.

Qeyd etməliyik ki, milli dövlətçilik ənənələrimizin dirçəldilməsi Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətinin Naxçıvan dövrünə təsadüf edir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üç rəngli bayrağının dövlət bayrağı kimi qəbul olunması və Azərbaycan SSR Ali Soveti qarşısında həmin bayrağın bütövlükdə Azərbaycanın rəsmi dövlət rəmzi kimi tanınması haqqında vəsatət qaldırılması, ilk dəfə 31 dekabr gününün dünya azərbaycanlılarının həmrəylik günü kimi qeyd edilməsi məhz misilsiz iradə sahibi olan Heydər Əliyevin Naxçıvanda mühasirə şəraitində keçirdiyi mühüm və tarixi əhəmiyyətli tədbirləri idi. Heydər Əliyev uzaqgörənliyi və müdrikliyi Naxçıvan əhalisinin SSRİ-nin saxlanması barədə referendumda iştirakından imtina etməsində bir daha özünü göstərdi.

Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti 1991-ci il 30 avqust tarixdə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyinin bərpası haqqında bəyanat qəbul etmişdir. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi bu Bəyanata əsaslanaraq belə hesab etmişdir ki, Azərbaycan Respublikası özünün tam milli, dövlət müstəqilliyinə nail olmalı və mövcud SSRİ əsasında hər hansı bir formada yaradılacaq yeni dövlət ittifaqına daxil olmamalıdır.

1991-ci il sentyabrın 3-də Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin fəvqəladə sessiyasında deputatların

təkidli xahişi və parlament binası önündə mitinq keçirən kütlənin qəti tələbi ilə Muxtar Respublika Ali Məclisinin sədri seçilən Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətinin yeni mərhələsi başlandı. Əslində yalnız Naxçıvanın deyil, Azərbaycan tarixində özünəməxsus yeri olan bu sessiya Heydər Əliyev dühasının parlaq təsdiqi, onun Azərbaycanın hakimiyyət olimpinə yenidən yüksəlişinin başlanğıcı olmuşdur. Sessiyanın keçirildiyi ərəfədə istər Azərbaycanda, istərsə də Naxçıvanda yaranmış gərgin vəziyyət xalqı bu bələdan yalnız Heydər Əliyev şəxsiyyətinin çıxara biləcəyini göstərdi. Məhz onun Ali Məclisin Sədri vəzifəsində çalışdığı illər bu həqiqətin yeganə variant olduğunu sübut etdi.

1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin ikinci sessiyası «Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında» Konstitusiya Aktını qəbul etdi. Bu tarixi hadisə ilə bağlı Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri Heydər Əliyev teleqram göndərmişdir. Teleqramda deyilirdi: *«Naxçıvan Muxtar Respublikasının əhalisi 1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sessiyasında qəbul edilmiş «Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyi haqqında» Konstitusiya Aktı münasibətilə bütün Azərbaycan xalqını təbrik edir və bunu tarixi hadisə kimi qəbul edir... Biz bu gün xoşbəxtik ki, nəhayət Azərbaycan Respublikasının ali hakimiyyət orqanı tərəfindən milli azadlıq niyyətlərimizin həyata keçirilməsi üçün ilk addım atılıbdır. Azərbaycan xalqı əmin ola bilər ki, naxçıvanlılar milli azadlıq hərəkəti uğrunda mübarizəni daha əzmlə davam etdirəcəklər».*

Heydər Əliyev Naxçıvan MR Ali Məclisinin sədri işləyərkən bu orqanın 26 oktyabr və 14 dekabr 1991-ci il tarixli «Dövlət müstəqilliyi haqqında» və «Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi üzrə referendum keçirilməsi haqqında» Respublika Ali Sovetinin 18 oktyabr və 15 noyabr 1991-ci il tarixli qanunvericilik aktlarına tərəfdar çıxılması, «Naxçıvan Muxtar Respublikasında yerləşən sovet ordusu hissələrinin statusu haqqında» Ali Məclisin 1991-ci il oktyabrın 26-da qəbul etdiyi qərar, Heydər Əliyevin davamlı siyasi-diplomatik fəaliyyəti sübut edir ki, onun üçün müstəqilliyimizin qorunması və əbədləşdirilməsindən mühüm heç bir məsələ yoxdur.

1991-ci il dekabrın 29-da keçirilmiş referendumda iştirak edən azərbaycanlıların 95 faizdən çoxu müstəqilliyimizin bərpasına tərəfdar çıxdı. Həmin il dekabrın 16-da Heydər Əliyevin başçılıq etdiyi Naxçıvan parlamentinin qəbul etdiyi «31 dekabr dünya Azərbaycan türklərinin həmrəylik və birlik günü haqqında» qərarla 1989-cu ilin dekabrında baş vermiş «sərhəd hərəkəti» tariximizin daş yaddaşına bayram günü kimi həkk olundu.

Heydər Əliyev Naxçıvan MR Ali Məclisinin sədri işləyərkən bilavasitə onun təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasında iqtisadi islahatların həyata keçirilməsinə başlanılmışdı. Bu cəhətdən Naxçıvan MR Ali Məclisinin 1992-ci il 6 apreldə keçirilən sessiyası xüsusi maraq doğurur. Sessiyada «Zərərlə işləyən kolxoz və sovxozlar haqqında» və «Rentabelli işləyən kolxoz və sovxozların ictimai mal-qarasının özəlləşdirilməsi haqqında»

qərarlar qəbul edilmişdir. Heydər Əliyevin siyasi uzaqgörənliyinin nəticəsində atılmış bu addım Azərbaycanda yeni dövrün tələblərinə uyğun aparılan iqtisadi islahatların başlanğıc mərhələsi olmaqla, o zaman muxtar respublika iqtisadiyyatının aqrar sahəsinin məhv olma təhlükəsini aradan qaldırdı.

Dövlət strukturlarının möhkəmləndirilməsi, habelə hüquqi dövlət quruculuğu və bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar yeni struktur bölmə və təşkilatların yaradılması da Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Heydər Əliyev özünün çoxillik dövlətçilik fəaliyyəti dövründə yaradıcı ziyalılara, elm, təhsil və mədəniyyət xadimlərinə həmişə böyük diqqət və qayğı göstərmiş, öz ətrafında milli ziyalıların ən tanınmış, adlı-sanlı nümayəndələrini birləşdirmişdir. Həmin dövrdə Naxçıvanda yaşayan Heydər Əliyev bütövlükdə Azərbaycan ziyalılarının əsas ümidgahı idi. Respublikanın qarşılaşdığı çətinliklərin aradan qaldırılması, problemlərin həlli üçün görkəmli ziyalılar, elm, mədəniyyət xadimləri Heydər Əliyev fikrinə ciddi zərurət hiss etdiklərindən Naxçıvana gəlir, onun mülahizə və tövsiyyələrini dinləyirdilər. Azərbaycanda ictimai-siyasi vəziyyətin gərginliyi, AXC iqtidarının dövləti idarəetmə səriştəsizliyi, taleyüklü məsələlərə dair düzgün qərarlar qəbul edə bilməməsi, ciddi siyasi səhvləri, ölkə daxilində çəkişmələrin artması ziyalıları ciddi narahat edirdi. Respublikamızın bir qrup ziyalısı Yeni Azərbaycan Partiyası yaratmağı və Heydər Əliyevin bu partiya rəhbərlik etməsini ondan xahiş etdilər. Noyabrın 21-də (1992) Naxçıvan şəhərində Azərbaycanın

müxtəlif regionlarından gəlmiş nümayəndələrin iştirakı ilə Yeni Azərbaycan Partiyasının təsis konfransı keçirilmiş, YAP-ın Proqram və Nizamnaməsi qəbul edilmiş, Heydər Əliyev açıq səsvermə yolu ilə Yeni Azərbaycan Partiyasının sədri seçilmişdir. YAP-ın məqsəd və vəzifələrini partiya sədri belə göstərmişdi: *«Yeni Azərbaycan Partiyası parlament tipli partiyadır və qəbul etdiyi proqramına uyğun olaraq aşağıdakıları özünün məqsədləri hesab edir: Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, milli, dini və dil mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlarının bərabər hüquqlara malik olduğu sivilizasiyalı, demokratik, hüquqi dövlət yaradılması. Lakin ön planda Azərbaycanın qarşısında duran ən mühüm və təxirəsalınmaz problemlərin həlli dayanır – hər şeydən əvvəl respublikanın geniş miqyas xarakteri almış müharibə vəziyyətindən çıxarılması, Qarabağ probleminin həll olunması, habelə ağır-sosial iqtisadi böhranın dəf edilməsi»*.

Müdrək siyasətçi, məşhur dövlət xadimi Heydər Əliyevin zəngin keşməkeşli, şərəfli ömür yolunda Naxçıvan dövr fəaliyyəti (22 iyul 1990-cı ildən 9 iyun 1993-cü il tarixədək) xüsusi yer tutur. Müdrək siyasi xadimin Naxçıvanda yaşayıb-ışlədiyi dövrdə qəbul etdiyi dövlət əhəmiyyətli və cəsarətli qərarlar, həyata keçirdiyi islahatlar Azərbaycanda milli dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi baxımından mühüm siyasi və tarixi əhəmiyyətə malikdir. Heydər Əliyev Naxçıvan MR-də fəaliyyət göstərdiyi müddətdə bütün Azərbaycan xalqı və Vətən üçün taleyüklü məsələlərdə daim qətiyyətlik nümayiş etdirmişdir: Kommunist Partiyasının

Naxçıvanda fəaliyyət göstərən bütün strukturları ləğv edilmiş, Prezident seçkilərinin Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində keçirilməsi dayandırılmış, rus sovet qoşun hissələri buradan çıxarılmış, 20 yanvar faciəsinə hüquqi-siyasi qiymət verilmişdir. Heydər Əliyevin siyasi təcrübəsi və qətiyyəti nəticəsində Naxçıvan Muxtar Respublikasında sabitlik təmin olunmuş, demokratik dövlət quruculuğu formalaşmışdır. 1993-cü ilin may-iyun aylarında respublikada hakimiyyət böhranı, hərə-mərclik son həddə çatdıqda, ölkə vətəndaş müharibəsi və müstəqilliyin itirilməsi təhlükəsi qarşısında qaldıqda, Azərbaycan xalqı Heydər Əliyevin hakimiyyətə gətirilməsi tələbi ilə ayağa qalxdı. Bu, əsl mənada, milli hərəkətə çevrildi və nəticədə, Azərbaycanın o zamankı dövlət başçıları onu rəsmən Bakıya dəvət etməyə məcbur oldular. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbovun qeyd etdiyi kimi *«Heydər Əliyevin Naxçıvandan Bakıya, böyük siyasətə qayıdışı şərəfli xilaskar missiyasına – Azərbaycanı Azərbaycana qaytarmaq məramına xidmət edirdi»*.

Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə qayıdışı ilə ölkənin ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, elmi-mədəni həyatında, beynəlxalq əlaqələrində dönüş yarandı, elmi əsaslara, beynəlxalq norma və prinsiplərə uyğun müstəqil dövlət quruculuğu prosesi başlandı, Azərbaycan dövlətçiliyinin varlığı üçün böyük təhlükə olan dövlət çevrilişi cəhdlərinin qarşısı alındı, dövlət müstəqilliyi qorunub saxlandı, silahlı yolla hakimiyyətə gəlmək cəhdlərinə son qoyuldu, ölkədə möhkəm ictimai-siyasi sabitlik bərqərar edildi.

Heydər Əliyev öz siyasi qüvvə və bacarığını Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə, respublikamızın ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatının çiçəklənməsinə sərf edirdi. Onun son illərdəki fəaliyyətində Naxçıvan Muxtar Respublikasına qayğı özünü həyati şəkildə hiss etdirirdi. Ölkə başçısının muxtar respublikanın yubiley şənliklərində şəxsən iştirak etməsi Azərbaycanın bu qədim diyarının hərtərəfli inkişaf proqramının həyata keçirilməsinə yeni güclü təkan vermişdir. Heydər Əliyev Ölkə Prezidenti kimi Naxçıvan MR-ə dörd tarixi səfər etmiş (29-31.10.1996; 10-16.10.1999; 15-19.6.2002; 10-15.8.2002), bu səfərlərin nəticəsi muxtar respublikanın sosial-iqtisadi, elmi və mədəni inkişafına çox böyük müsbət təsir göstərmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi kursu Ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramı başqa regionlar kimi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının da hərtərəfli inkişafına yeni güclü təkan vermişdir. Prezident İlham Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikasına səfərləri, keçirdiyi tədbirləri, insanlarla görüşləri, yubiley şənliklərində iştirakı Heydər Əliyev siyasi kursuna sadıq olmasını bir daha əyani olaraq göstərir.

Naxçıvanda anadan olan, bu torpaqdan güc alan Heydər Əliyev bir oğul məhəbbəti ilə bu torpağı qorudu, onun inkişafını təmin etdi. Ulu öndər davamlı, məqsədyönlü fəaliyyəti ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasında geniş miqyaslı tarixi işlər gördü, azadlıq, müstəqillik dövrünün əbədi, sarsılmaz əsasını qoydu.

4.2. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ NAXÇIVAN TARİXİ MƏSƏLƏLƏRİ

Naxçıvan Azərbaycanın ən qədim sivilizasiya və mədəniyyət mərkəzlərindən biridir. Naxçıvan həm də ən qədim insanların məskunlaşdığı, özlərindən sonra çox böyük maddi və mənəvi irs qoymuş ərazilərindəndir. Vaxtı ilə coğrafi cəhətdən Azərbaycanın mərkəzində yerləşən bu diyar həm də ən inkişaf etmiş əyalətlərdən biri olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, son illərin tədqiqatları Naxçıvanda ilkin şəhər mədəniyyətinin yaranması tarixinin beş min ildən artıq olduğunu göstərir.

Naxçıvan Azərbaycanın ayrılmaz bir hissəsidir. Qədim tarixə və mədəniyyətə malik olan diyardır. Lakin təəssüf ediləsi haldır ki, Sovetlər Birliyi dövründə Naxçıvana, onun tarixinə lazımi diqqət yetirilməmişdir. Bu qədər zəngin olan bir diyarın tarixi əhatəli və sistemli tədqiq edilməmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanda rəhbərliyə gələndən sonra Naxçıvana da diqqət və qayğı artırılmışdır.

Ümummilli lider Naxçıvanın Azərbaycanın həyatında mühüm və əhəmiyyətli rol oynadığını qiymətləndirərək demişdir: *“Azərbaycanın siyasi, iqtisadi, mədəni və elmi həyatında özünəməxsus rol oynamış və oynamaqda olan Naxçıvanın qədim və çox zəngin tarixi vardır... Öz əlverişli coğrafi mövqeyi, təkrarolunmaz mədəniyyəti və incəsənət abidələri ilə seçilən bu diyar dünyanın bir çox tarixçi, səyyah və alimlərinin diqqətini cəlb etmiş, onların əsərlərində dərin iz qoymuş və özünəməxsus yer tutmuşdur. Həmin*

qaynaqların araşdırılması, onlarda Naxçıvan haqqında qeyd olunmuş məlumatların toplanıb tədqiq və nəşr olunması Azərbaycan tarixinin obyektiv elmi şəkildə işlənilib hazırlanması üçün misilsiz əhəmiyyət kəsb edir”.

Naxçıvan tarixi lazımi səviyyədə öyrənilməmiş, kitab və monoqrafiyalar yazılmamışdır. Sovetlər Birliyi dövründə bu istiqamətdə ancaq bir neçə tədqiqat əsərlərinin adını çəkə bilərik. Ona görə də ulu öndər qeyd edirdi ki, *“Naxçıvanın özünəməxsus təbiəti, təbii sərvətləri, torpağı, təbii abidələri də, təəssüf olsun ki, indiyə qədər lazımi dərəcədə öyrənilməyib, bəlkə də düz olardı deyim ki, heç öyrənilməyibdir... Bizim böyük məqsədimiz Naxçıvanın tarixini bütün, hərtərəfli öyrənmək, tədqiq etmək, onları həm elmi kitablarda dərc etmək, həm populyar kitablarda dərc etmək, həm də təbliğat materiallarında istifadə etməkdir”.*

Qüdrətli dövlət xadimi Heydər Əliyev Azərbaycan tarixini, eləcə də Naxçıvanın qədim dövr tarixini yüksək qiymətləndirmiş və azərbaycanlıların dünya mədəniyyətində oynadığı rolu iftixar hissi ilə göstərmişdir: *“Bizim əcdadlarımız ibtidai insanın mədəniyyət sahəsində əldə etdiyi bütün nailiyyətlərdən faydalanaraq, özünəməxsus zəngin mədəni-mənəvi irs yaratmışlar”.*

Azərbaycanın başqa əraziləri kimi, Naxçıvan ərazisi də bu diyarın dünyanın ən qədim insan məskənlərindən biri olduğunu sübut edən arxeoloji abidələrlə son dərəcə zəngindir. Qazma, Kilit, Daşqala, Ərməmməd mağaralarında yaşayan ibtidai insanlar, Neolit dövründən başlayaraq I Kültəpə,

Sədərek, Ovçulartəpəsi, Xələc, Duzdağ, Şahtaxtı, Nəhəcir kimi yaşayış yerləri salmışlar. Eramızdan əvvəl IV-I minilliklərə aid olan Gəmiqaya abidəsi, həmçinin Əshabi-Kəhf dini və tarixi memarlıq kompleksi bu ərazinin ilkin məskunlaşma, eləcə də zəngin mədəniyyət mərkəzlərindən biri kimi əhəmiyyətini göstərir. Muxtar respublika ərazilərindəki Naxçıvançay və Əlincəçay vadilərində, Batabat yaylağında, Haçadağın cənub ətəyində aşkar olunan tarixi abidələr Daş dövrü mədəniyyətinin qalıqlarını yaşatmaqdadır. IV minilliyin sonu – II minilliklərdə Naxçıvan ərazisində Oğlanqala, Çalxanqala, Govurqala kimi qala-şəhər məntəqələri, Naxçıvanda ilkin şəhər mədəniyyəti yaranmışdır.

Naxçıvan ərazisində olan ən qədim abidələrdən biri Gəmiqaya qayaüstü rəsmləridir. Eradan əvvəl IV-I minilliyə aid olan bu abidə Azərbaycan xalqının qədim tarixini və mədəniyyətini özündə yaşadır. Heydər Əliyev qayaüstü rəsmlərlə, simvolik işarələrlə zəngin olan Gəmiqaya abidəsinin tədqiq edilməsinə xüsusi əhəmiyyət vermiş və bunu alimlər qarşısında bir vəzifə olaraq irəli sürmüşdür. Gəmiqaya abidəsinin Azərbaycan tarixində oynadığı rolu yüksək qiymətləndirən ulu öndər demişdir: *“Bu, bildiyimiz kimi, həm təbiətin böyük bir abidəsidir, eyni zamanda insan yaradıcılığının abidəsidir. Bu abidə Azərbaycanındır. Azərbaycanın tarixini əks etdirən abidədir”.*

Ümummilli lider Naxçıvanın zəngin tarixə malik olduğunu, lakin bunun hələ də zəif öyrənildiyini tarixçilərin diqqətinə çatdırırdı: *“Naxçıvanın qədim, zəngin tarixi Azərbaycan tarixinin çox parlaq səhifələrindəndir. Əgər*

Azərbaycanın tarixi haqqında, ümumiyyətlə, bir çox işlər görülsə, Naxçıvanın tarixi haqqında, qədim tarixi haqqında və Naxçıvanın bir diyar kimi öyrənilməsi - həm təbiətinin, həm adət-ənənələrinin, etnoqrafiyasının öyrənilməsi barədə çox az iş görüldür”.

Naxçıvan tarixi-memarlıq abidələri ilə zəngin bir diyardır. Bu abidələri bu ərazinin ən qədim insanları yaratmış və gələcək nəsillərə ötürmüşlər. Bu abidələr qədim əcdadlarımızın həyat tərz, təsərrüfat həyatı, dünyagörüşü, mədəni inkişafı haqqında bizdə təsəvvür yaradır. Heydər Əliyev qeyd etmişdir ki, *“Naxçıvan Azərbaycan xalqının tarixini özündə əks etdirən abidələri özündə cəmləşdirən bir diyardır... Bu kiçik ərazidə həddindən çox dünya miqyaslı tarix-memarlıq abidələri var. Azərbaycanın bir çox bölgələrində bunlara rast gəlmək olmur. Amma burada var. Onlar yüzillərlə durub, yaşayıbdır. Baxmayaraq ki, onlara yüz illərlə heç qayğı da göstərilməyibdir, hətta müxtəlif proseslər zamanı, bəzən müharibələrlə, yaxud da ki, hadisələrlə əlaqədar onların uçurulması, dağıdılması halları olubdur. Amma buna baxmayaraq, bu tarixi-memarlıq abidələri yaşayıb və bu gün də yaşayır. Onların hər biri Azərbaycan xalqının həm tarixini, həm də mədəniyyətini, adət-ənənələrini göstərən abidələrdir”.*

Naxçıvan Muxtar Respublikasında diyarın tarixi abidələrinə münasibət diqqətəlayiq şəkildədir. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin “Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisindəki tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması və pasportlaşdırılması işinin təşkili

haqqında” 2005-ci il 6 dekabr tarixli sərəncamında deyilir: “Naxçıvan Muxtar Respublikası zəngin tarixə malikdir. Burada əldə olunan maddi-mədəniyyət nümunələri Naxçıvan ərazisində qədim daş dövründən başlayaraq, bu yurdun ilkin sivilizasiyalı yaşayış məskənlərindən biri olduğunu sübut edir”.

Qarşıya qoyulan vəzifələrə uyğun olaraq Naxçıvan ərazisində olan onlarla abidə bərpa edilərək əvvəlki görkəminə qaytarılmış, 1200-dən artıq tarix və mədəniyyət abidəsi qeydə alınaraq pasportlaşdırılmışdır ki, bunun da 800-ü yenidir. Bununla belə, tarix və mədəniyyət abidələrinin öyrənilməsi, onlar haqqında kitab və monoqrafiyalar, albomlar hazırlanması da tədqiqatçılar qarşısında qoyulan vəzifələrdəndir. Ulu öndər bununla bağlı qeyd edir ki, *“Mən indi desəm ki, Möminə xatın türbəsi haqqında geniş təsvirli, müasir poliqrafiya səviyyəsində hazırlanmış albom, onun haqqında tarixi mənbələr və başqa şeylər toplusu varmı? Hesab edirəm ki, yoxdur, mən görməmişəm. Əgər olsaydı, mən görərdim... Bu abidə böyük bir kitaba bərabərdir. Yəqin ki, kitab da bunun yanında heç bir şeydir. Amma o, kitabda əks etdirilməyibdir. Onun həm memarlıq xüsusiyyətləri, həm mühəndis işləri, inşaat işləri, tikinti materialları, abidənin yaranması tarixi və sair. Onun hər bir fragmenti müasir poliqrafiya üsulundan istifadə edilərək albomda əks olunsaydı, onun özü elə Azərbaycan mədəniyyətinin nə qədər zəngin olduğunu göstərəcəkdir. Amma Naxçıvanda olan təkə Möminə xatın abidəsi deyil, nə qədər bu cür abidələr var”.*

Ümummilli lider Möminə xatın məqbərəsini yaranların fəaliyyətini, bu abidənin təkcə memarlıq abidəsi kimi yox, həm də Azərbaycan dövlətçiliyinin nə qədər zəngin olduğunu, onunla bağlı olduğunu göstərmişdir: *“Onlar Möminə xatın türbəsini, şübhəsiz ki, özlərinin böyük insani keyfiyyətlərinə görə yaradıblar. Onlar müdrik insanlar olublar. Əgər müdriklik, böyük zəka, ağıl olmasaydı, məsələn, Şəmsəddin Eldəniz öz həyat yoldaşına bu cür türbənin yaradılmasına qərar qəbul etməzdi... Bu abidənin qiyməti yoxdur. Möminə xatın məqbərəsi XII əsrdə, orta əsrlərdə Azərbaycanın nə qədər zəngin mədəniyyəti olduğunu, böyük memarlıq məktəbi olduğunu göstərir. Ancaq hesab edirəm ki, bu abidənin memarlıq qiyməti ilə bərabər, bizim üçün bəlkə daha da böyük qiyməti Azərbaycanın qədim dövlət olduğunu göstərməsidir. Bu, təkcə memarlığın zənginliyini yox, dövlətçiliyin nə qədər zəngin olduğunu, nə qədər möhkəm olduğunu da göstərir”*.

Azərbaycan Atabəyləri dövləti dövründən başlayaraq Naxçıvanda 3-4 mərtəbəli yaşayış evləri, əsilzadə sarayları, məscidlər, hamamlar inşa olunurdu. Burdakı qədim dövrlərə və orta əsrlərə aid yaşayış məskənləri, siklop tikililər, qalalar, istehkamlar, memarlıq abidələri inşaat materiallarının və tikinti texnikasının zənginliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bunlarla bağlı fikrini bildirən, yüksək dəyər və qiymət verən Heydər Əliyev deyirdi: *“Naxçıvanın əskidən, keçmişdən çox gözəl, özünəməxsus siması var. Onun memarlıq abidələri, ümumiyyətlə, şəhər quruluşu var. Əgər insanlar onları öyrənə bilsələr, görərlər ki, Naxçıvanda hələ qədim*

zamanlardan şəhərin planlaşdırılması, küçələrin, evlərin, məhəllələrin yerləşdirilməsi xaotik olmayıb, çox əsaslı olubdur”.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində bütövlükdə tarix və mədəniyyət abidələrimizə diqqət və qayğı artırılmış, onların yad təsirlərdən qorunması, mühafizəsi və bərpası işi diqqət mərkəzində saxlanmışdır. Möminə xatın və Qarabağlar memarlıq kompleksi konservasiya edilmiş, Əshabi-Kəhf, İmamzadə, Buzxana abidələri, Bazarçay ətrafındakı yeraltı abidə, Şərq hamamı, Yusif Küseyir oğlu türbəsi, Xan evi, Ordubadda Aza körpüsü, qədim Zorxana abidəsi, Culfada Xanəgah kompleksi əsaslı bərpa olunmuşdur. Daşdan düzəldilmiş qədim qoç heykəllərini qorumaq, bu nadir nümunələri öyrənmək və təbliğ etmək məqsədi ilə açıq səma altında muzey yaradılmışdır. Bütün bunlar Heydər Əliyev irsinin və siyasi kursunun Naxçıvan Muxtar Respublikasında Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbovun rəhbərliyi ilə uğurla yerinə yetirilməsinə ən yaxşı nümunədir.

Erməni daşnakları “böyük Ermənistan” yaratmaq üçün XX əsrin əvvəllərindən Azərbaycana qarşı bir sıra ərazi iddiaları irəli sürür, İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ bölgələrində dinc azərbaycanlı əhaliyə divan tuturdular. Ulu öndər göstərirdi ki, *“erməni silahlı quldur dəstələri İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ bölgələrində dinc azərbaycanlı əhaliyə divan tutur, yerli azərbaycanlıların sayını süni surətdə azaltmaq üçün hər cür vasitəyə əl atırdılar... Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründəki sərhədlər alt-üst*

edilməyə başlandı. İlk olaraq əzəli Azərbaycan torpağı Zəngəzur mahalı Ermənistan SSR-in tərkibinə qatıldı. Əslində isə ermənilərin planları daha geniş idi və onların torpaq iddialarının əsas hədəfi məhz Naxçıvan idi. Onlar Zəngəzurun Ermənistana ilhaq edilməsini bu yolda atılmış mühüm addım hesab edirdilər. Beləliklə də, Naxçıvanı Azərbaycandan ayıran Azərbaycan torpaqlarının – Zəngəzur mahalının Ermənistana verilməsi Naxçıvanın muxtariyyət məsələsini zəruri etdi”.

Ermənistanın həm daşnak hökuməti dövründə, həm də sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Naxçıvanı Azərbaycandan ayıraraq özünə birləşdirmək üçün göstərdiyi səylər Naxçıvan əhalisinin birmənalı qəti mövqeyi sayəsində uğursuzluğa düşər oldu. Naxçıvan əhalisinin 90 faizdən çoxu 1921-ci ilin əvvəlində Azərbaycan, Ermənistan və Rusiya nümayəndələrinin təşəbbüsü ilə keçirilmiş rəy sorğusunda Naxçıvan mahalının muxtariyyət statusunda Azərbaycanın tərkibində qalmasına səs verdi.

Rusiya ilə Türkiyə arasında bağlanmış Moskva müqaviləsi Naxçıvana Azərbaycanın tərkibində muxtariyyət statusu verdi. Qars müqaviləsi isə Türkiyə ilə Cənubi Qafqaz respublikaları arasında sərhəd məsələlərini dəqiqləşdirdi və Naxçıvanla bağlı Moskva müqaviləsinin şərtlərini təsdiq etdi. Bu müqavilənin Naxçıvanın muxtariyyət statusunun hüquqi təminatı üçün son dərəcə böyük əhəmiyyəti vardır. Bunu nəzərə alan ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: “*Naxçıvanın muxtariyyəti mühüm hadisədir. Bu, çətin bir dövrdə böyük mübarizənin nəticəsi olubdur.*

Naxçıvanın statusunu qoruyub saxlamaq üçün Moskva müqaviləsinin və xüsusən Qars müqaviləsinin böyük əhəmiyyəti olubdur. Naxçıvan Azərbaycanın əsas torpağından ayrı düşdüyünə görə, Naxçıvanın bütövlüyünü, təhlükəsizliyini, dövlətçiliyini, muxtariyyətini gələcəkdə də təmin etmək üçün Qars müqaviləsi bizim üçün çox böyük, əvəzi olmayan bir sənəddir. Belə ağır şəraitdə Naxçıvanın yaşamasının, inkişaf etməsinin əsas şərtlərindən biri də odur ki, Naxçıvana o vaxt muxtariyyət hüququ veriblər. Bu muxtariyyət hüququ bu çətin vəziyyətdə yaşamaqda, inkişaf etməkdə Naxçıvana böyük şərait yaradıbdır. Amma Naxçıvanın bundan sonra da buna ehtiyacı vardır, müstəqil Azərbaycan dövlətinin içində buna ehtiyacı vardır”.

Ümummilli lider ötən əsrin 90-cı illərin əvvəllərində Naxçıvanda yaşayıb fəaliyyət göstərdiyi dövrdə, xüsusilə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri olduğu dövrdə (3 sentyabr 1991-9 iyun 1993-cü illər) Naxçıvanın qorunub saxlanması uğrunda ciddi səylər göstərmişdir. Erməni yaraqlıları Naxçıvan ərazisinə basqınlar edəndə Qars müqaviləsini yenidən gündəliyə gətirmiş və bu məqsədlə 1992-ci ilin mart ayında Türkiyə Cümhuriyyətinə səfər etmiş, danışıqlar aparmışdır. Qars müqaviləsi ilə Türkiyənin Naxçıvanın qaranlı olduğunu söhbət mövzusunə çevirmiş və beynəlxalq aləmə çatdırmışdır.

Daxildəki bəzi qüvvələr Naxçıvanın muxtariyyət statusunun ləğvinə çalışırdılar. Lakin onlar başa düşmürdülər ki, bu müqaviləni birtərəfli qaydada ləğv etmək olmaz.

1992-ci il iyunun 17-də Naxçıvan Muxtar Respublikası

Ali Məclisi Rəyasət Heyətinin iclasında çıxış edən Heydər Əliyev Naxçıvanın muxtariyyət statusunun dəyişdirilməsi ilə bağlı təklifləri ermənilərin işğalçı siyasəti ilə eyniləşdirirdi: *“Naxçıvanın statusunun dəyişdirilməsinə yönəldilən hər hansı cəhdin, onun ərazisinə edilən hər cür qəsdin qarşısı qətiyyətlə alınacaqdır”*.

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanda ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra Azərbaycanın ayrılmaz parçası olan Naxçıvanın muxtariyyət statusunun siyasi-hüquqi cəhətdən daha da mökəmləndirilməsi üçün tədbirlər gördü. Beləki, 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi ilə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının VIII fəslə “Naxçıvan Muxtar Respublikası” adlanır. Həmin fəslin 134-cü maddəsinin ilk üç bəndində deyilir: “Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycan Respublikasının tərkibində muxtar dövlətdir. Naxçıvan Muxtar Respublikasının statusu bu Konstitusiya ilə müəyyən edilir. Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycan Respublikasının ayrılmaz tərkib hissəsidir”.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası əsasında Naxçıvan Muxtar Respublikasının yeni Konstitusiyası hazırlandı. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin 1998-ci il aprelin 28-də keçirilən sessiyasında qəbul olunmuş bu Konstitusiya 1998-ci il dekabrın 29-da Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən təsdiq edildi və 1999-cu il yanvar ayının 8-dən qüvvəyə mindi. Konstitusiyanın birinci maddəsində göstərilmişdir ki, “Naxçıvan muxtar dövləti Azərbaycan Respublikası tərkibində

demokratik, hüquqi, dünyəvi muxtar respublikadır. Naxçıvan Muxtar Respublikasının statusunu Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 16 mart 1921-ci il Moskva və 13 oktyabr 1921-ci il Qars beynəlxalq müqavilələri müəyyən edir”. Konstitusiyanın 6-cı maddəsində isə göstərilir ki, “Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisi Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədləri hüduunda vahiddir, toxunulmazdır və bölünməzdir”.

Ümummilli lider Naxçıvanın muxtariyyət statusu əleyhinə, onun ləğvinə yönələn cəhdlərin də qarşısını böyük qətiyyətlə almış, bununla da əslində ölkəmizin ərazi bütövlüyünün qorunması sahəsində mühüm xidmətlər göstərmişdir.

Məlumdur ki, Naxçıvana muxtariyyət statusu tarixi, geosiyasi, coğrafi amillərə və iki beynəlxalq müqavilənin şərtlərinə görə verilmişdir. Böyük öndər bu statusu qazanmış Naxçıvanın muxtariyyətinin qorunmasını həm də itirilmiş ərazilərin bərpası üçün hüquqi baza hesab edirdi. Bu məqsədlə o, 1998-ci il yanvarın 14-də Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Komissiyasının iclasında deyirdi: *“Naxçıvanın muxtariyyəti tarixi nailiyyətdir, biz bunu qoruyub saxlamalıyıq. Naxçıvanın muxtariyyəti Naxçıvanın əldən getmiş başqa torpaqlarının qaytarılması üçün ona xidmət edən çox böyük bir amildir. Biz bu amili qoruyub saxlamalıyıq”*.

Qüdrətli dövlət xadimi Naxçıvan Muxtar Respublikasının təşkil edilməsini yüksək qiymətləndirir və bu yubileyin keçirilməsinə də böyük əhəmiyyət verirdi. Ümummilli lider Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikasının

yananmasının böyük tarixi-siyasi əhəmiyyətini və xalqımızın tarixində özünəməxsus yer tutduğunu nəzərə alaraq 4 fevral 1999-cu ildə “Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında fərman verdi. Ulu öndər muxtar respublikada keçirilən yubiley tədbirlərində iştirak etdi, təntənəli yubiley iclasında tarixi əhəmiyyətli, proqram xarakterli nitq söylədi, muxtar respublikanın tarixi inkişaf yolunu geniş təhlil etdi, əldə olunan uğurlardan bəhs etdi: *“Naxçıvan Azərbaycanın ən qədim diyarlarından biridir, çox zəngin tarixə malik olan Azərbaycanın bir hissəsidir... Bu tarix çox zəngin hadisələrlə doludur. Bunlar hamısı Azərbaycan üçün Naxçıvanın nə qədər qiymətli olduğunu həmişə göstərib... Son illər Naxçıvanın həyatında böyük dəyişikliklər əmələ gəlibdir. Naxçıvanlıların fədakarlığı, işgüzarlığı hesabına Naxçıvan yaşayır, inkişaf edir. Naxçıvanın yaşamasının, inkişaf etməsinin əsas şərtlərindən biri də odur ki, Naxçıvana o vaxt muxtariyyət hüququ veriblər. Bu muxtariyyət hüququ bu çətin vəziyyətdə yaşamaqda, inkişaf etməkdə Naxçıvana böyük şərait yaradıbdir”*.

Azərbaycanın qədim və zəngin tarixə, mədəniyyətə və çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrinə malik olan Naxçıvan diyarı mürəkkəb və çətin inkişaf yolu keçmişdir. Naxçıvan ərazisində Naxçıvan şahlığı, Naxçıvan tıməni, Naxçıvan sancağı, Naxçıvan xanlığı, Araz-Türk Respublikası, Naxçıvan MSSR və Naxçıvan Muxtar Respublikası kimi müstəqil, yaxud yarımmüstəqil dövlət qurumları, inzibati ərazi vahidləri olmuşdur. Bu bir sıra hallarda diyarı qoruyub

saxlamış, Azərbaycandan ayrı düşməsinə imkan verməmişdir. Ulu öndər qeyd etmişdir ki, *“Naxçıvanın qədim dövlətçilik tarixi vardır. Bu, Azərbaycanın dövlətçilik tarixidir. XII əsrdə Naxçıvan Azərbaycanın Atabəylər, Eldənizlər dövlətinin, o əsrdə Azərbaycanın ən böyük, ən qüdrətli dövlətinin paytaxtı olubdur. Atabəylər dövləti yüz ildən artıq hökm sürmüş və onun paytaxtı azərbaycançılığı qoruyub saxlamışdır”*.

Azərbaycanın bir parçası kimi Naxçıvanda dövlətçilik sonrakı dövrlərdə, orta əsrlərdə də olubdur. Xüsusilə XVIII əsrin ortalarında Azərbaycanda müstəqil feodal dövlətləri – xanlıqlar yaranarkən onların arasında Naxçıvan xanlığı da diqqəti cəlb edir. Naxçıvan xanlığı I Kalbalı xanın dövründə öz müstəqil siyasəti ilə bir sıra xanlıqlara nümunə idi. Ümummilli lider Naxçıvan xanlığı, onun dövlətçilik tarixində yerindən bəhs edərkən demişdir: *“Naxçıvan xanlığı da Atabəylər dövlətçiliyinin davamı kimi özünü göstəribdir. İrəvan xanlığı, Naxçıvan xanlığı, Azərbaycanın başqa bölgələrinin xanlıqları – bu xanlıqlar Azərbaycan dövlətçiliyini təmsil ediblər, Azərbaycanı qoruyub yaşadıblar. Ancaq o dövrlərdə də ayrı-ayrı ölkələr tərəfindən Azərbaycanı, o cümlədən Naxçıvanı ələ keçirmək cəhdləri olmuşdur. Azərbaycan xalqı bunlara da sinə gərmiş, o cümlədən naxçıvanlılar da Naxçıvanı qoruyub saxlamışlar”*.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Naxçıvan ərazisi öz mədəniyyəti və bu mədəniyyəti yaradan mütəfəkkirləri ilə də həmişə diqqəti cəlb etmişdir. Naxçıvanda ilkin şəhər mədəniyyətinin tarixi beş min ildən artıqdır. Təbii-coğrafi

şərait, münbit torpaqlar, bol sulu çaylar, əlverişli iqlim bu ərazidə insanların ən qədim dövrdən yaşamasına şərait yaratmışdır. Qədim insanlar maddi və mənəvi mədəniyyəti ilə gələcək inkişafa əsaslı təsir göstərmişlər. Təsadüfi deyildir ki, ulu öndər dönə-dönə qeyd edirdi ki, hər bir xalqı tamdan onun mədəniyyətidir. XX əsrin əvvəllərində Naxçıvanda təhsilin və mədəniyyətin yüksək səviyyədə inkişaf etdiyini ümummilli lider qeyd etmişdir: *“XX əsrin əvvəlini götürsək, Naxçıvanda təhsil, mədəniyyət çox geniş olmuşdur, yüz il bundan öncə teatr yaranıbdır. Bəli, bu teatr əsrin əvvəlində Naxçıvanda daim fəaliyyət göstərən və naxçıvanlılar teatra çox böyük maraq göstərirlər”*.

Naxçıvan mühitində Şərq mədəniyyəti ilə Qərb mədəniyyətinin çulğalaşmasını ulu öndər dünyəvi həyat tərzii ilə əlaqələndirmiş və bununla əlaqədar demişdir: *“Naxçıvan mühiti həqiqətən Şərqlə Qərbin birləşdiyi bir yerdə Şərq ənənələrini özündə yaşadaraq, eyni zamanda dünyəvi həyat tərzii, dünyəvi mədəniyyət sahəsində və Şərq mədəniyyətini Qərb mədəniyyəti ilə bağlamaqda, bunun sintezini yaratmaqda böyük rol oynamışdır”*.

Naxçıvan çox böyük mütəfəkkirlər diyarı, böyük alimlər, sənətkarlar diyarı olubdur. Qüdrətli dövlət rəhbəri bir sıra çıxış və nitqlərində buna işarə edərək göstərmişdir: *“Naxçıvan mütəfəkkirlərlə zəngin olmuşdur. Orta əsrlərdə Azərbaycanın memarlıq sənətinin ən yüksək nümunəsi Əcəmi Naxçıvaninin yaradıcılığı olmuşdur. Böyük Cəlil Məmmədquluzadə, Hüseyn Cavid Azərbaycan mədəniyyətinin, ədəbiyyatının fəxrinə çevrilmiş şəxsiyyətlər, onların*

əşərləri öz həyat yolunu Naxçıvandan başlamışlar. Naxçıvanda təhsilin, ümumiyyətlə, mədəniyyətin inkişafında mütəfəkkir Məhəmməd Tağı Sidqinin çox böyük rolu olmuşdur”.

Göründüyü kimi, Naxçıvan öz tarixi, mədəniyyəti, abidələri, görkəmli şəxsiyyətləri ilə həmişə diqqəti cəlb etmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyev isə bütün bunları görmüş, dəyərləndirmiş və yüksək qiymət vermişdir.

4.3. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ NAXÇIVANDA ELMİN İNKİŞAFI

XX əsr Azərbaycan xalqının həyatında baş verən bir sıra uğurlu hadisələrlə yadda qalmışdır. Bu əsrdə Azərbaycan xalqının ən böyük nailiyyətlərindən biri ölkəmizdə elmin sürətlə inkişaf etməsidir. 1945-ci ildə yaradılmış Azərbaycan Elmlər Akademiyası 60 il ərzində şərəfli inkişaf yolu keçmiş və Azərbaycan elminin baş qərargahı adını qazanmışdır.

Azərbaycan elminin formalaşması və inkişafında Naxçıvan diyarının da özünəməxsus xidmətləri olmuşdur. Bu diyar qədimdən Azərbaycanın mühüm elm mərkəzlərindən biri kimi tanınmışdır. Naxçıvan torpağı orta əsrlərdə Azərbaycan elminə təkcə ölkəmizdə deyil, bütün Yaxın Şərq və Orta Şərqdə şöhrət qazanmış onlarla görkəmli alim, mütəfəkkir, filosof, hüquqşünas, filoloq, tarixçi və s. bəxş etmişdir. Əhməd ibn Hacıf Nəşəvi, Əkmələddin Naxçıvani, Kəmaləddin Naxçıvani, Nəsirəddin Tusi,

Nəcməddin Naxçıvani, İzzəddin Naxçıvani, Həsən ibn Ömər Naxçıvani, Hinduşah Naxçıvani, Məhəmməd Naxçıvani, Fəxrəddin Naxçıvani, Baba Nemətullah Naxçıvani, Fəzlullah Nəimi və b. bütün Şərq dünyasının elm xəzinəsinə dəyərli töhfələr vermişlər. Böyük elm xadimi kimi şöhrət qazanmış Nəsirəddin Tusinin də tərcümeyi halı Naxçıvanla əlaqədardır.

Keçən əsrin 20-ci illəri milli mədəniyyətimizin inkişaf salnaməsində özünəməxsus parlaq izlər salmış, gənc Azərbaycan elminin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Azərbaycanı hərtərəfli, elmi şəkildə öyrənmək məqsədilə yaradılan bir sıra cəmiyyət və elmi təşkilatlar ilkin fəaliyyətə məhz ötən əsrin iyirminci illərində başlamışdır. XX əsr Azərbaycan milli elmi fikrinin formalaşmasında son dərəcə böyük rol oynamış belə elmi təşkilatlardan biri də Azərbaycan Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyəti (1923-1929) olmuşdur. Bu cəmiyyətin Naxçıvan şöbəsinin yaradılması diyarın zəngin sərvətlərinin aşkara çıxarılmasında, tarixi, elmi və mədəni irsinin öyrənilməsində əhəmiyyətli rol oynamışdır. 1945-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının yaradılması muxtar respublikada da elmin inkişafına güclü təkan vermişdir. Lakin II Dünya müharibəsindən sonrakı illərdə Azərbaycan rəhbərliyinin Naxçıvana ögey münasibət bəsləməsi səbəbindən muxtar respublikanın inkişafında geriləmələr baş vermiş və bu da diyarın sosial-mədəni həyatına və regionda elmin inkişafına mənfi təsir göstərmişdir. Xüsusən, heç bir əsaslandırılmış səbəb olmadan 1953-cü ildə Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun bağlanması

Muxtar Respublikada formalaşmış elmi potensialın az sonra dağılmasına gətirib çıxarmışdır.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərliyə başladığı 1969-cu ildən başlayaraq cəmiyyət həyatının digər sahələri ilə yanaşı elmin inkişaf etdirilməsinə də həmişə xüsusi diqqət yetirilmiş və ona daim qayğı göstərilmişdir. Diqqətəlayiqdir ki, yüksək intellektə malik görkəmli şəxsiyyət olan Heydər Əliyev öz fəaliyyətində və siyasi təcrübəsində hər zaman elmi fikrin ən yeni nailiyyətlərindən faydalanmışdır. O, Azərbaycan cəmiyyətinin, mənsub olduğu xalqın inkişafını elmdə, yüksək intellektin formalaşmasında görmüşdür. Bunun üçün elmin inkişafına mane olan bütün halların aradan qaldırılması və onun inkişafının təmin edilməsi üçün əsaslı tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bundan sonra respublikada sözün həqiqi mənasında ciddi elmi irəliləyişlər baş vermiş, bu sahədə nəzərə cəpacaq böyük uğurlar qazanılmışdır. Yeni elmi mərkəzlər, elmi-tədqiqat institutları yaradılmış və onları yüksək səviyyəli kadrlarla, yeni texnologiya ilə təmin etmək üçün əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirilmişdir. Xüsusən, minlərlə gəncin keçmiş SSRİ-nin ali təhsil müəssisələrinə təhsil almağa göndərilməsi yeni nəsil elmi kadrların hazırlanmasına sanballı töhfələr vermişdir. Bütün bunların nəticəsində XX əsrin 70-ci illərindən etibarən Azərbaycanda güclü elmi potensial formalaşmış, Respublika Elmlər Akademiyası milli elmin baş qərargahı səviyyəsinə çatdırılmış, xüsusi istiqamət kimi ali məktəb elmi böyük sürətlə inkişaf etdirilmişdi.

Bundan başqa, vaxtilə regionların inkişafına lazımı səviyyədə fikir verilmədiyindən respublikanın elmi-texniki sahələri, ənənəvi olaraq Bakıda yerləşirdi. Lakin bir çox regionlarda yüksək qabiliyyətli gənc mütəxəssislər, elmi dərəcə qazanmış kadrlar yaşayıb, fəaliyyət göstərirdi. Məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə bəzi regionlarda, o cümlədən Naxçıvan, Gəncə, Sumqayıt, Lənkəran, Şəki və sair şəhərlərdə elmi-texniki bazaların təşkil edilməsinin qərara alınması, eyni zamanda həmin şəhərlərdə respublika Elmlər Akademiyasının elmi bölmələrinin yaradılması Bakı ilə yanaşı Azərbaycanın ayrı-ayrı regionlarında da elmin inkişafına ciddi təkan vermişdir. Məqsədyönlü, düşünülmüş regional elmi proqramın hazırlanması və həyata keçirilməsi Heydər Əliyevin tarixi xidmətlərindən biridir. Belə bölmələrdən biri də Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin 7 iyul 1972-ci il tarixli qərarı əsasında təşkil edilmiş Naxçıvan Regional Elmi Mərkəzi idi. Naxçıvan Elmi Mərkəzinin yaradılmasına SSRİ Elmlər Akademiyasının razılığı alınana qədər bu qurum respublika rəhbərliyinin dəstəyi ilə əvvəlcə Azərbaycan MEA Qeyri-Üzvi və Fiziki Kimya İnstitutunun strukturu kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Regional Elmi Mərkəzin əsas vəzifəsi Naxçıvan Muxtar Respublikasının təbii xammal ehtiyatlarının kompleks şəkildə öyrənilməsi və səmərəli istifadə olunmasının elmi əsaslarının işlənilib hazırlanması, muxtar respublikanın sosial-iqtisadi inkişafını, tarixini, arxeoloji, epigrafi, etnoqrafik və folklor abidələrini öyrənməkdən ibarət idi.

Mərkəzin tərkibində beş bölmə (fizika-riyaziyyat, kimya, biologiya, iqtisadiyyat və tarix) fəaliyyət göstərmişdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikası coğrafi baxımdan elə ərazidə yerləşib ki, onun Azərbaycanın digər regionları ilə birbaşa əlaqəsi yoxdur. Bu isə regionda bir çox problemlərin həllinə böyük maneəçilik törədir. Odur ki, Naxçıvanda belə bir elmi mərkəzin yaradılması təkcə elm və mədəniyyətin inkişafı baxımından deyil, Azərbaycanın bir dövlət olaraq strateji maraqları nöqtəyi-nəzərindən də zəruri idi. Həmin zərurəti Heydər Əliyev vaxtında hiss etmiş və bunun reallaşması üçün lazımı tədbirləri həyata keçirmişdir. Nəticədə, Naxçıvan Regional Elmi Mərkəzi üçün xüsusi bina ayrılmış, onun yerli kadrlarla təmin edilməsinə və maddi-texniki bazasının formalaşdırılmasına ciddi diqqət yetirilmişdir.

Bundan başqa, Naxçıvan Elmi Mərkəzində fundamental elmin müxtəlif sahələri, xüsusən kimya, biologiya, fizika-riyaziyyat sahələri üzrə tədqiqatlar aparılmış, burada muxtar respublikanın təbii və mənəvi sərvətlərinin, tarix və mədəniyyət abidələrinin öyrənilməsi sahəsində səmərəli işlər görülmüş, faydalı elmi nəticələr əldə edilmişdir. Bunun nəticəsidir ki, Naxçıvanın termal mənbələrindəki təbii karbon qazından istifadənin sənaye texnologiyasının işlənilib hazırlanmasına görə Naxçıvan Elmi Mərkəzinin əməkdaşı Azərbaycan Respublikasının Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür. Sarıçiçək və xına bitkisindən təbii boyaq maddələrinin alınması sahəsində də uğurlar qazanılmış və onların satışından xeyli mənfəət əldə edilmişdir. Naxçıvan

Regional Elmi Mərkəzinə müxtəlif illərdə rəhbərlik edən akademiklər T.Şahmurov, M.Məmmədov, müxbir üzvlər T.Qurbanov, Ə.Nuriyev, elmlər doktorları Ə.Rəhimli, Ə.Abbasov, elmlər namizədi V.Quliyev onun maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə, yeni elmi kadrların hazırlanmasına, elmi tədqiqatların səmərəliliyinin artırılmasına və elmi əlaqələrin genişləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirmişlər. Bu illərdə Naxçıvan Regional Elmi Mərkəzi maraqlı, əhəmiyyətli və ciddi tədqiqat işləri ilə Azərbaycan Elmlər Akademiyasında təqdir edilmişdir.

Regionda elmin inkişafında 1967-ci ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Naxçıvan filialı kimi yaradılan, 1972-ci ildə müstəqil Pedaqoji İnstituta, 1990-cı ildə isə Dövlət Universitetinə çevrilən Naxçıvan Dövlət Universitetinin də müstəsna rolu vardır. Bu ali təhsil ocağında formalaşmış münbit elmi mühit elmi dərəcəli yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanmasına, elm sahəsində ciddi nailiyyətlərin qazanılmasına müsbət təsir göstərir. Naxçıvan Dövlət Universitetindəki Dissertasiya Şuraları, "Qeyrət" nəşriyyatı, çoxseriyalı "Elmi əsərlər" jurnalı, Aspirantura şöbəsi, Regionun inkişafı problemləri elmi-tədqiqat laboratoriyası, Atatürk Araşdırma Mərkəzi, İnternet Mərkəzi bu ali məktəbin həm də qabaqcıl elm mərkəzi kimi tanınmasına münasib imkan yaradır. Amerikanın, Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya, Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələri, Türkiyə və İranın ali məktəbləri, elm və mədəniyyət mərkəzləri ilə səmərəli və ardıcıl şəkildə təşkil olunmuş əlaqələri universitet alimlərinin dünya elmi ilə inteqrasiyasına

geniş imkanlar açır. Universitetdə keçirilən respublika və beynəlxalq miqyaslı elmi konfranslar, simpozium və seminarlar alimlərə əldə etdikləri elmi nəticələri geniş miqyasda yaymağa, elmi fikir mübadiləsinə səbəb olur. Naxçıvan Dövlət Universiteti alimlərinin beynəlxalq aləmdə keçirilən elmi tədbirlərdəki fəal iştirakı onların geniş dairədə tanınmasına yeni üfqlər açır.

Naxçıvan Dövlət Universitetindəki yarımkeçiricilər fizikası, mikrobiologiya, kimya, texnika elmləri üzrə mövcud olan və yaxşı təchiz edilmiş elmi-tədqiqat laboratoriyaları universitetdə fundamental elm sahələri üzrə də elmlər doktorları və elmlər namizədlərinin hazırlanmasına münasib şərait yarada bilər.

70-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında Regional Elmi Mərkəzlə yanaşı, digər elmi-tədqiqat müəssisələrinin də yaradılmasına və daha da inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Yeni təşkil olunmuş Naxçıvan Kompleks Zona Təcrübə Stansiyası, Naxçıvan Elmi-Tədqiqat Baytarlıq Stansiyası və Naxçıvan "Araz" Elmi-İstehsalat Birliyi kimi elmi qurumların fəaliyyəti sayəsində Naxçıvan Muxtar Respublikasında iqtisadiyyat, baytarlıq, kənd təsərrüfatı sahələrində elmi nailiyyətlər, irəliləyişlər qazanılmışdır. Xüsusən, "Araz" Elmi-İstehsalat Birliyinin səmərəli fəaliyyəti sayəsində muxtar respublikada meyvə, tərəvəz, yem və texniki bitkilərin genetik ehtiyatlarının toplanılıb tədqiq edilməsi, onların yeni, daha perspektivli sortlarının yaradılması və istehsalatda tətbiq edilməsi sahəsində mühüm uğurlar əldə edilmişdir.

Ölkə rəhbərinin tövsiyə və qayğısı ilə hələ 70-ci illərdə Şamaxı Astrofizika Rəsədxanasının Batabat stansiyası yaradılmışdır. Bu elmi tədqiqat müəssisəsi Şahbuz rayonunun Biçənək kəndi yaxınlığında dəniz səviyyəsindən 2050 metr hündürlükdə yerləşmişdir. Qısa müddətdə həmin ərazinin aqroiqlimi öyrənilmiş, ulduz müşahidələri üçün həmin rayonun son dərəcə əlverişli olması aydın olmuşdur. 20 sm-lik reflektor və kornoqrafda aparılmış müşahidələr olduqca keyfiyyətli təsir bağışlamışdır.

1976-cı ildə ölkə rəhbəri Batabat stansiyasının işi ilə maraqlanmış, onun qurğuları ilə tanış olmuş, Elmlər Akademiyasının o vaxtkı rəhbərliyinə stansiyanın fəaliyyətinin gücləndirilməsi barədə konkret göstərişlər vermişdir. Bundan sonra Batabat stansiyasının fəaliyyəti keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoymuş, orada mütəxəssislər yetişdirilmiş, bir neçə nəfər doktorluq və namizədlik dissertasiyaları müdafiə etmişdir. Rəsədxananın elmi əməkdaşları günəş sistemindəki kiçik cisimlərin dinamik və fiziki xüsusiyyətlərini öyrənmiş, apardıqları elmi-tədqiqat işlərinin nəticələrini əks etdirən məqalələrini dünyanın, eləcə də keçmiş SSRİ-nin nüfuzlu elmi jurnallarında dərc etdirmişlər. M.Məmmədovun, Ə.Quliyevin, H.Kazımovun, A.Məmmədlinin tədqiqatları ciddi maraq doğurmuşdur.

90-cı illərin əvvəllərində respublikada yaranmış ictimai-siyasi vəziyyət Naxçıvanda da elmi potensialın zəifləməsinə, bir sıra elm adamlarının iş üçün xarici ölkələrə getməsinə səbəb oldu. Lakin görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev Naxçıvanda yaşayıb fəaliyyət

göstərdiyi 1990-1993-cü illərdə bölgənin ərazi taleyi məsələsini həll etməklə yanaşı, həm də blokada şəraitində yaşayan muxtar respublika sakinlərinin sosial qayğıları, bölgə iqtisadiyyatının inkişafı ilə ciddi məşğul olur, elm adamları, ziyalılar, təhsil işçiləri ilə mütəmadi olaraq görüşür, öz məsləhət və tövsiyyələrini verirdi. Onun 1992-ci ildə Naxçıvan Dövlət Universitetində “Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində iqtisadi əlaqələrin və sərhədyanı ticarətin təşkili” mövzusunda keçirilmiş beynəlxalq simpoziumda iştirakı, habelə həmin elmi tədbirdəki dərin məzmunlu çıxışı uzaqgörən böyük siyasətçinin çətin şəraitdə regionda elmin, ziyalılığın inkişafına göstərdiyi qayğının əməli ifadəsi idi.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının bitki örtüyünün zənginliyi, taxılçılığın inkişafı burada Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Genetika və Seleksiya İnstitutunun Naxçıvan Elmi-Tədqiqat Bazasının yaradılmasını zəruri etmişdir. Burada çalışan elmi işçilər Naxçıvan Muxtar Respublikasında mövcud olan, lakin nəslə kəsilməkdə olan meyvələrin, giləmeyvələrin, tərəvəz və bostan bitkilərinin, texniki bitkilərin genefondunu yaratmış, xəstəliyə davamlı olan, iqlimə uyğunlaşan yeni növ bitkilərin və taxıl sortlarının introduksiyası ilə məşğul olmuşlar.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev 1993-cü ildə yenidən Bakıya siyasi hakimiyyətə qayıdan kimi ilk növbədə Elmlər Akademiyasında ölkənin intellektual elitası ilə görüşmüşdür. Bu tarixi görüş respublikadakı siyasi böhranın mütləq həll ediləcəyi inamı ilə yanaşı Elmlər Akademiyasının ümummilli nüfuzunun qaytarılması

üçün də ciddi addıma çevrilmişdir. Bundan sonra respublikada elmi mühit yenidən canlanmış, elm adamları 70-80-ci illərdə olduğu kimi, yenə də ciddi elmi axtarışlarını davam etdirməyə başlamışlar.

Respublikada yaranmış əlverişli şəraitdən istifadə edən muxtar respublikanın elm adamları Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin dəstəyi ilə “Uluslararası qaynaqlarda Naxçıvan” mövzusunda beynəlxalq simpoziumun keçirilməsinə (1996) nail olmuşlar. Bu beynəlxalq simpozium muxtar respublikada elmin yeni inkişafına təkan vermişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin simpozium iştirakçılarına göndərdiyi təbrik məktubunda deyilirdi: *“Öz əlverişli coğrafi mövqeyi, təkrarolunmaz mədəniyyət və incəsənət abidələri, istedadlı alim və ədibləri ilə seçilən bu diyar dünyanın bir çox tarixçi, səyyah və alimlərinin diqqətini cəlb etmiş, onların əsərlərində dərin iz qoymuş və özünəməxsus yer tutmuşdur. Həmin qaynaqların araşdırılması, onlarda Naxçıvan haqqında qeyd olunmuş məlumatların toplanılıb tədqiq və nəşr olunması Azərbaycan tarixinin obyektiv, elmi şəkildə işlənilib hazırlanması üçün misilsiz əhəmiyyət kəsb edir”*.

Məhz bundan sonra Naxçıvan Regional Elmi Mərkəzində, Naxçıvan Dövlət Universitetində və b. elmi müəssisələrdə qədim diyarın hərtərəfli araşdırılması, xüsusən humanitar elm sahələri üzrə geniş miqyaslı tədqiqatların aparılması sahəsində ciddi dirçəliş və irəliləyiş dövrü başlanmışdır. Qısa müddətdə “Azərbaycan tarixində Naxçıvan”, “Naxçıvan tarixinin səhifələri” məqalələr toplularının nəşr

olunması, çoxsaylı dissertasiyaların, kitabların, elmi məqalələrin meydana çıxması regionda elmin inkişafında böyük potensialın mövcudluğunu aşkara çıxarmışdır.

1999-cu ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasında yeni bir elmi qurum – Naxçıvan Elm və Texnika Mərkəzi yaradılmışdır. Bu mərkəzdə muxtar respublikada yayılmış dərman bitkilərinin toplanması, öyrənilməsi, onlardan dərman preparatları, tibbdə və məişətdə geniş istifadə edilən cövhər, krem və yağlar, habelə bölgənin mineral xammallarının kimyəvi emalı yolu ilə müxtəlif tərkibli duzlar alınması sahəsində tədqiqatlar aparılmış, uğurlu nəticələr əldə olunmuşdur.

Respublikamızda Elmlər Akademiyasının nüfuzunun və statusunun artırılması, elmi işçilərin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində müəyyən əməli tədbirlər həyata keçirilmişdir. Müstəqillik dövründə elmimizin baş qərargahına Milli Elmlər Akademiyası statusunun verilməsi, AMEA-ya seçkilərin keçirilməsi buna parlaq sübutdur.

Elmin inkişafını daim diqqət mərkəzində saxlayan ölkə başçısı Naxçıvan Muxtar Respublikasının geosiyasi vəziyyətini nəzərə alaraq 7 avqust 2002-ci il tarixdə AMEA-nın Naxçıvan Bölməsinin yaradılması haqqında tarixi sərəncam imzalamışdır. Naxçıvan Bölməsinin yaradılması barədə bu sərəncam regionun müxtəlif problemlərinin araşdırılıb öyrənilməsinə, burada gənc istedadların elm sahəsinə daha mütəmadi cəlb olunmasına, bütövlükdə respublikanın sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə çox mühüm təsir göstərəcəkdir. Ölkədə elmin regional inkişafının bu mühüm istiqamətinin ilk növbədə

blokada şəraitində olan Naxçıvanda həyata keçirilməsinin həm də dövlətçiliyimizin, ərazi bütövlüyünün möhkəmləndirilməsi baxımından da müstəsna əhəmiyyəti vardır. Elm tariximizdə misilsiz dəyərə malik olan, Naxçıvan üçün 1945-ci ildə Akademiyanın yaradılması qədər əhəmiyyətli olan bu sənəd Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan qədim Naxçıvanın respublikamızın zəngin elmi mərkəzlərindən birinə çevrilməsinə real imkanlar açmaqdadır.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin iclas zalında Azərbaycan MEA-nın Naxçıvan Bölməsinin yaradılmasına həsr olunmuş müşavirədə ölkə Prezidenti Heydər Əliyev bölmənin qarşısında duran vəzifələrdən söz açaraq demişdir: *“Mən bununla Naxçıvan Muxtar Respublikasının indiyə qədər çox az öyrənilmiş qədim tarixinin, mədəniyyətinin, elminin, ədəbiyyatının yenidən dərinlən araşdırılması və onlar haqqında elmi əsərlərin... hazırlanması məqsədi daşıyıram. Eyni zamanda, Naxçıvanın özünəməxsus təbiəti, təbii sərvətləri, torpağı, tarixi abidələri də, təəssüf olsun ki, indiyə qədər lazımi dərəcədə öyrənilməyib, bəlkə də, düz olaraq deyim ki, heç öyrənilməyibdir. Bunlara, mənim irəli sürdüyüm məsələlərin öyrənilməsinə böyük ehtiyac var... ”*.

Qeyd olunan sərəncama müvafiq olaraq, Azərbaycan MEA Naxçıvan Bölməsində 6 elmi tədqiqat müəssisə – Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya İnstitutu; İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu; Təbii Ehtiyatlar İnstitutu; Bioresurslar İnstitutu; Batabat Astrofizika Rəsədxanası və Əlyazmalar Fondu yaradılmışdır. Naxçıvan Muxtar Respublikası

Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbovun gündəlik diqqəti və qayğısı nəticəsində Naxçıvan Bölməsi üçün şəhərin mərkəzində təqribən hər birində 100 otaq olan iki üçmərtəbəli bina ayrılmış, həmin binalar yüksək səviyyədə təmir edilərək yenidən qurulmuş və təzə avadanlıqlarla, yeni texnologiya ilə təchiz edilmişdir. İkinci korpusda 8 yeni laboratoriya yaradılmış və bütün avadanlıq Türkiyə Cümhuriyyətindən gətirilmişdir. Artıq AMEA-nın Naxçıvan Bölməsinin 6 elmi-tədqiqat institutu üçün hər cür şərait yaradılmışdır. Nəbatat bağında və Genetik ehtiyatlar fondunun təcrübə bazasında yenidənqurma işləri tamamlanmış, Naxçıvan Muxtar Respublikasının florasına aid bitkilərin ehtiyatının yaradılmasına və çoxaldılmasına başlanılmışdır.

Naxçıvan Bölməsinin qarşısında qoyulan vəzifələr elmi əməkdaşlar tərəfindən yüksək səviyyədə, məsul dövlət tapşırığı kimi qəbul edilmiş və uğurla yerinə yetirilməkdədir. Bölmənin 21 şöbə və 8 laboratoriyasında 2 akademik, 4 müxbir üzv, 7 elmlər doktoru, 60-a yaxın fəlsəfə doktoru və 29 doktorant və dissertant ciddi elmi-tədqiqat işi ilə məşğuldurlar.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında mövcud olan elmi-tədqiqat müəssisələrində – AMEA-nın Naxçıvan Bölməsində, Naxçıvan Dövlət Universitetində, Naxçıvan “Araz” Elmi-İstehsalat Birliyində, Baytarlıq Stansiyasında və b. qədim diyarın tarixi, etnoqrafiyası, arxeologiyası, dil və ədəbiyyatı, folkloru, incəsənəti, memarlıq abidələri, bioresursları, iqtisadiyyatı, təbii ehtiyatları, ekologiyası yeni istiqamətdə, daha dolğun və əhatəli şəkildə araşdırılıb ümumiləşdirilir, mühüm

elmi nəticələr əldə olunur.

Ölkə Prezidenti Heydər Əliyev həm 70-80-ci illərdə, həm də ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra həmişə respublika ziyalılarının cəmiyyətdə nüfuzunun artırılmasına diqqət və qayğı göstərmişdir. Bu qayğını Naxçıvan ziyalıları və elm adamları da həmişə hiss etmişlər. Elm adamlarına, ziyalılara göstərilən dövlət qayğısının nəticəsidir ki, 60-cı illərin sonlarında Naxçıvanda cəmi 3 nəfər elmlər namizədi olduğu halda sonrakı dövr ərzində, xüsusən son illərdə buradan Milli Elmlər Akademiyasına 2 nəfər həqiqi və 4 nəfər müxbir üzv, Nyu-York Elmlər Akademiyasına 4 nəfər həqiqi üzv, Türkiyə Cümhuriyyətinin Atatürk Kültür, Dil və Tarix Yüksək Qurumuna 1 nəfər müxbir üzv seçilmiş və 30 nəfərə yaxın elmlər doktoru, 200 nəfərdən çox elmlər namizədi (fəlsəfə doktoru) formalaşmışdır. Bir vaxtlar aspirant hazırlığına şübhə ilə yanaşıldığı halda, indi Naxçıvanda yaradılmış Dissertasiya Şuralarında böyük uğurla doktorluq və namizədlik dissertasiyaları müdafiə olunur. Naxçıvan Dövlət Universitetində 4 ixtisas üzrə fəaliyyət göstərən Dissertasiya Şurasında 120 nəfərə yaxın gənc aspirant və dissertant namizədlik dissertasiyası, 20 nəfər doktorant isə birdəfəlik Dissertasiya Şurasında doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişlər. AMEA Naxçıvan Bölməsində 2006-cı ildən 3 ixtisas üzrə Dissertasiya Şurası fəaliyyət göstərir. Bu Şurada indiyə qədər 56 nəfər fəlsəfə doktoru və elmlər doktoru dissertasiyaları müdafiə etmişlər. Müdafiə edənlər arasında respublikamızın müxtəlif elm və təhsil müəssisələrinin əməkdaşları vardır. Elm adamlarından bir

qrupuna yüksək fəxri adlar, mükafatlar, orden və medallar verilmiş, 2 nəfər Milli Məclisə, 15 nəfər elm və təhsil işçisi Naxçıvan MR Ali Məclisinə deputat seçilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin elm və təhsil işçilərinə göstərdiyi böyük qayğı Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasında da elmin, milli təhsilin, ictimai fikrin yeni inkişafına ciddi təkan verir.

70 ilə yaxın tarixə malik olan Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası yüksək status alaraq Milli Elmlər Akademiyasına və elmin inkişafı isə müstəqil ölkəmizin real tələbatına çevrilmişdir. Naxçıvan Muxtar Respublikasında yaşayıb fəaliyyət göstərən elm adamları da ciddi elmi-tədqiqat işləri ilə Azərbaycan elmini zənginləşdirirlər.

4.4. HEYDƏR ƏLİYEV – NAXÇIVANIN XİLASKARI

XX əsr boyu erməni daşnakları – «böyük Ermənistan» yaratmaq uğrunda mübarizə aparmış, açıq və gizli, siyasi və hərbi yolla Naxçıvanı da bu uydurma dövlətin ərazisinə qatmağa cəhd göstərmişlər. Ötən əsrin 20-ci illərində iri kapitalist dövlətləri buna kömək edirdilərsə, nə qədər təc-cüblü olsa da Sovet hakimiyyəti illərində SSRİ-nin bir sıra dövlət rəhbərləri erməniləri qızıqsındırır və Naxçıvanı Ermənistana vermək üçün onlara dəstək verirdilər. Bütövlükdə erməni daşnaklarının bu xülyaları baş tutmasa da, bir sıra torpaqlarımızı işğal edə bildilər. Naxçıvan Muxtar Respublikasının bir sıra ərazilərini Ermənistanın tərkibinə

qatdılar. Bununla kifayətlənməyən məkrli qonşularımız XX əsrin 80-ci illərində daha da fəallaşdılar. DQMV və Naxçıvana qarşı ərazi iddiaları irəli sürdülər. SSRİ rəhbəri M.Qorbaçovdan dəstək alan ermənilər əvvəlcə bunu siyasi yolla, sonra isə hərbi yolla həyata keçirməyə cəhd göstərdilər.

Həmin illərdə SSRİ rəhbərliyində mühüm vəzifə tutan görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev ermənilərin məqsədləri qarşısında əsas maneə idi. Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin məhz Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətdən istefa verməsindən dərhal sonra başlaması, 20 Yanvar, Xocalı faciələrinin baş verməsi, torpaqlarımızın bir hissəsinin işğal olunması, soydaşlarımızın dədə-baba torpaqlarında qaçqın və məcburi köçkünə çevrilməsi təsadüfi deyildi. Bütün bunlar ümummilli liderimizin Azərbaycanın siyasi həyatında, tarixi taleyində oynadığı yeri və rolu barədə düşünməyə əsas verirdi.

Təəssüflər olsun ki, bu adi reallığı dərk etməyənlər və yaxud da dərk etmək istəməyənlər, vəzifə hərisləri, kreslo həvəskarları 1987-ci ildən başlayaraq Heydər Əliyevə qarşı siyasi təqib kampaniyasına rəvac verməklə, düşmən dəyirmanına su tökür, əslində Azərbaycana, onun suverenliyinə qəsd edirdilər. Bu məkrli oyunların arxasında isə Azərbaycanı parçalamaq istiqamətində təhlükəli qəsdlər dayanırdı. Bu dövrdə ölkəni bürüyən anarxiya və xaos Naxçıvan Muxtar Respublikasının həyatından da yan ötmədi. Qüdrətli dövlət xadimi Heydər Əliyevin sözləri ilə desək, həmin dövrün Naxçıvanı təklənmiş, taleyin ümidinə

buraxılmış adanı xatırladırdı. Naxçıvan təkcə iqtisadi blokadaya yox, həm də informasiya blokadasına salınmışdı. Blokada şəraitində yaşayan naxçıvanlılar Azərbaycan rəhbərliyindən heç bir kömək almadığından Naxçıvanın problemlərini bəzi yerli rəhbərlərin və özlərinin köməyi ilə aradan qaldırır, sərhədlərin müdafiəsini təşkil edirdi. Erməni yaraqlıları Naxçıvanın sərhəd kəndlərinə basqınlar edir, əhaliyə, mal-qaraya, təsərrüfatlara böyük ziyan yetirirdilər. 1989-cu ilin iyulunda Naxçıvanda Dövlət Müdafiə Komitəsi yaradıldı. 1990-cı ilin əvvəllərindən başlayaraq erməni yaraqlılarının Naxçıvanın sərhəd kəndlərinə basqınları artdı. Şahbuzun, Babəkin və Sədərək rayonunun mərkəzinə və kəndlərinə erməni yaraqlıları hücumlar edir, dinc sakinləri qətlə yetirirdilər. Ermənistandan qovulan soydaşlarımız Naxçıvana pənah gətirirdilər. Ermənilər Azərbaycan dəmir yolunun Ermənistanın Mehri rayonu ərazisindən keçən hissəsində qatarların hərəkətinə mane olur, onları atəşə tuturdular. Şərur rayonunun Kərki kəndi 18 yanvar 1990-cı ildə SSRİ Müdafiə Nazirliyi 7-ci ordusunun köməyi ilə ermənilər tərəfindən işğal olundu, kəndin 320 sakini yaşadığı kənddən qovulub çıxarıldı.

Naxçıvanın ərazi bütövlüyünün pozulması, ermənilərin Naxçıvan MR-ə bütöv sərhəd boyunca silahlı hücum etməsi, əhalinin həyatının təhlükə qarşısında qalması, bunlarla bağlı ittifaq orqanlarının tədbir görməməsi Naxçıvan əhalisini ən radikal addımlar atmağa məcbur etdi. 19 yanvar 1990-cı ildə Naxçıvanda xalqın tələbi və təzyiqi ilə Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin növbədən kənar sessiyası

Naxçıvan MSSR-in Ali Sovetinin sovet rejiminə qarşı yönəldilən və onun müəyyən mənada iç üzünü açan qərarı – Naxçıvan MSSR-in SSRİ tərkibindən çıxması çox böyük əks-səda doğurdu. Bütün bunlar Naxçıvan MSSR-də ictimai-siyasi vəziyyəti xeyli gərginləşdirdi, əhalinin əsəblərini tarıma çəkdi.

Belə bir vaxtda – 1990-cı ilin iyul ayında xalqımızın böyük oğlunun – Heydər Əliyevin Naxçıvana gəlməsi, Muxtar Respublikanı başı üzərini almış təhlükədən, bu qədim diyarı erməni işğalından, muxtariyyətini isə ləğv olunmaq təhlükəsindən xilas etdi.

Heydər Əliyev Naxçıvana gəldiyi ilk gündən Azərbaycanın qurtuluş mücadiləsinə başladı. Naxçıvan blokadaya alınmışdı, harayına cavab verən yox idi. Səriştəsiz rəhbərlər, kürsü düşkünləri Azərbaycan torpaqlarını hərraca qoymuşdular. Dəhşətli dərəcədə ağır bir vəziyyətdə Heydər Əliyev misilsiz siyasi dühası, böyük diplomat peşəkarlığı, müdrikliyi sayəsində Naxçıvan camaatının mübarizliyinə, əzmkarlığına arxalanaraq muxtar respublikanı ən ağır sınaqlardan çıxartdı, erməni işğalına yol vermədi.

Bu dövr Naxçıvan tarixinin ən gərgin, həm də ən şanlı səhifəsidir. Naxçıvan Muxtar Respublikasının mövcudluğu və xilasını üçün həmin illərdə Heydər Əliyevin burada yaşayıb-ışləməsinə, siyasi fəaliyyət göstərməsinə borcludur. Heydər Əliyevin Naxçıvanda olması bu qədim diyarı işğal təhlükəsindən hifz etdi. Görkəmli dövlət xadiminin xalqın tələbi ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri vəzifəsini öz öhdəsinə götürməsi nəticəsində Naxçıvan

erməni-daşnak işğalından xilas oldu.

Heydər Əliyevin bütün fəaliyyəti muxtar respublikanın düşdüyü ağır vəziyyətdən çıxarılmasına, sərhəd kəndlərinin və muxtar respublikanın təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə, xarici dövlətlərlə əlaqələrin yaradılmasına, əhalinin ərzaqla təmin edilməsinə, sosial vəziyyətlərinin yaxşılaşdırılmasına və başqa bir sıra vacib məsələlərin həllinə yönəldildi. Naxçıvan Muxtar Respublikasının müdafiəsinin təşkili, sərhəd boyu atəşkəs rejiminin tətbiq olunması, dinclik, əmin-amanlığın yaradılması, keçmiş Sovet Ordusunun muxtar respublika ərazisini tərk edərkən buradakı hərbi hissələrdə silah-sursatın və texnikanın tamamilə Naxçıvanda saxlanması və b. bu kimi tələyüklü məsələlərin həlli ulu öndərimizin Naxçıvanın xilasına yönəltdiyi tədbirlər idi.

Heydər Əliyevin siyasəti ilk növbədə erməni yaraqlılarını geri oturtmaq, Naxçıvan MR-in sərhədlərinin təhlükəsizliyini qoruyub saxlamaqdan ibarət idi. Bunun üçün müdafiə imkanlarını artırır, erməni təcavüzünün qarşısını almaqda diplomatik vasitələrdən geniş istifadə edirdi. Təkcə belə bir faktı göstərmək kifayətdir ki, 1992-ci il mayın 18-də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Sədərək rayonu Ermənistan tərəfdən hərbi təcavüzə məruz qalanda Heydər Əliyev diplomatik kanallarla Ermənistanın Naxçıvana hərbi təcavüz etdiyini dünya ictimaiyyətinə çatdırmışdır. Bununla əlaqədar Türkiyə hökuməti Naxçıvana edilən təcavüz ilə bağlı bütün dünyaya bəyanat yayır. May ayının 18-də Türkiyənin Bakanlar Qurumunda qəbul olunmuş bəyanatın çox mühüm cəhəti bir də ondan ibarətdir

ki, Heydər Əliyevin göstərdiyi kimi «Bəyanatda Türkiyə hökumətinin 1921-ci il Qars müqaviləsinə əsasən Naxçıvan Muxtar Respublikası haqqında xüsusi söz sahibi olması, qarant rolunu oynaması» məsələsi qeyd olunubdur və bu da bütün dünya ictimaiyyətinə çatdırılıbdir.

Heydər Əliyevin düzgün, çevik siyasəti nəticəsində Naxçıvan həqiqətləri bütün dünyaya yayılmış, Amerikanın dövlət katibi, İngiltərə və Fransanın xarici işlər nazirləri tərəfindən də bəyanatlar verilmişdir. Bütövlükdə 57 dövlət rəsmi surətdə Ermənistan Respublikasının Naxçıvana hərbi hücumunu pisləmiş, etirazlarını bildirmişlər.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Heydər Əliyev blokadanın aradan qaldırılması, əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, qonşu ölkələrlə əlaqələrin yaradılması istiqamətində də geniş fəaliyyət göstərirdi. Azərbaycan rəhbərləri bunu qısqançlıqla qarşılasalar da, Heydər Əliyev tamamilə inanırdı ki, onların mövqeləri düz deyil, vəzifə ehtiraslarından yaranan subyektiv fikirlərdir. AXC – Müsavat tendemi Naxçıvan MR-ə, onun rəhbəri Heydər Əliyevə münasibətdə böyük səhvə yol verirdilər. Onlar bu diyara hərtərəfli kömək göstərmək, onun təhlükəsizliyi üçün təxirəsalınmaz tədbirlər görmək əvəzinə, işə mane olur, Naxçıvanda ictimai-siyasi vəziyyəti qarışdırır, hətta dövlət çevrilişinə cəhdlər edirdilər. 1992-ci ilin iyulunda Naxçıvan MR-ə elektrik enerjisi verilməsi, buraya qatarların hərəkəti dayandırıldı. Muxtar Respublika blokadaya düşdü. Heydər Əliyev çox ağır bir şəraitdə Muxtar Respublikanı müvəffəqiyyətlə idarə edirdi. 1992-ci il

martın 22-25-də o, Ankarada Türkiyə Respublikasının rəhbərləri ilə görüşüb danışıqlar apardı, əməkdaşlıq haqqında protokol imzalandı. Türkiyə Respublikası Naxçıvana 100 milyon dollar kredit verdi və bunun hesabına ərzaq, toxum, lazımi avadanlıq göndərdi. Qısa müddətdə İğdır-Naxçıvan elektrik xətti çəkildi. Naxçıvan Türkiyənin elektrik şəbəkəsinə qoşuldu. 1992-ci il may ayının 28-də Naxçıvan ilə Türkiyə arasında Sədərək-Dilucu «Ümid» körpüsü açıldı. 1992-ci ilin avqustun 22-24-də Heydər Əliyev İran İslam Respublikası Prezidenti ilə görüşüb Naxçıvanın ehtiyaclarının ödənilməsi ilə bağlı razılaşmalar əldə etdi. İranla Naxçıvanı birləşdirən yeni körpü açıldı. Naxçıvana İrandan elektrik enerjisi verildi. İranla Naxçıvan arasında Poldəşt və Culfada müştərək bazarlar açıldı.

Heydər Əliyev Naxçıvanın düşdüyü blokada vəziyyətindən çıxarılmasında və əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında dünyanın iri dövlətlərinin humanitar yardım göstərməsi istiqamətində fəaliyyət göstərirdi. Elə bu məqsədlə də Heydər Əliyev 1993-cü il yanvarın 20-də ABŞ prezidenti B.Klintonu məktub göndərdi. Məktubda deyilirdi: «...Sizə çatdırmaq istəyirik ki, Azərbaycan Respublikasının Naxçıvan Muxtar Respublikası artıq səkkiz aydır ki, ...ağır iqtisadi blokada şəraitindədir. Naxçıvan Muxtar Respublikasını Azərbaycanın əsas hissəsi ilə bağlayan və Ermənistanın ərazisindən keçən bütün kommunikasiya xətləri pozulmuşdur. Buna görə də muxtar respublikanın iqtisadiyyatının zəruri ehtiyatlarla təmin olunmasında, əhalinin ərzağa, elektrik enerjisinə, yanacağa olan

minimum tələbatının ödənilməsində son dərəcə çətinliklər yaranıb».

ABŞ prezidenti Heydər Əliyevin məktubuna dərhal reaksiya vermiş, ABŞ-ın Bakıdakı səfiri Riçard Mayls Naxçıvana gəlmiş, Naxçıvanın ehtiyaclarını öyrənmişdir. Bir aydan sonra ABŞ-ın Naxçıvana təcili humanitar yardımını başlanmışdır. ABŞ-dan uçan və bir milyon ABŞ dolları dəyərində olan tibb ləvazimatı və ərzaq məhsulları ilə yüklənmiş «Boinq» təyyarəsi martın 9-da Naxçıvana gəlmişdir. Martın 21-də Fransadan Naxçıvana humanitar yardım göndərilmişdir. Martın 24-də Türkiyə hökuməti Naxçıvana 25 milyon Amerika dolları həcmində kredit ayırmışdır. Türkiyə və İran dövlətlərinin, şirkətlərinin və qeyri-hökumət təşkilatlarının Naxçıvana yardımları davam etmişdir.

Heydər Əliyevin Naxçıvanda yaşayıb fəaliyyət göstərməsi yerli əhalinin ümid və inamlarını artırdı, naxçıvanlılar Heydər Əliyevi özlərinin xilaskarı, dayağı və arxası hesab edirdilər.

Bu illərdə Naxçıvanda «Stepanakert polku» deyilən sovet hərbi hissələri yerləşirdi. Bundan əlavə sərhəd qoşunları dəstəsi də Naxçıvanın İran və Türkiyə sərhədlərini qoruyurdu. Bu hərbi hissələrə məxsus olan silah və sursat tədricən Ermənistanı daşınır və erməni millətçilərinə satılırdı. Naxçıvanın yerli rəhbərliyi bu hərbiçilərlə dil tapa bilmirdi. Yerli əhali ilə də bu hərbiçilər arasında hər an qarşıdurma yarana bilərdi. Heydər Əliyev Naxçıvana gələndən andan bu hərbiçilərlə yerli əhali arasında münasibət

xeili dəyişdi. Heydər Əliyevin hərbiçilərlə danışıqlarından sonra onlarla qarşılıqlı etimad, inam əhval-ruhiyyəsi yarandı. Məhz Heydər Əliyevin müdrik siyasəti nəticəsində rus qoşunları Naxçıvanı tərk edərkən bütün silah-sursatı yeni yaradılmış Milli Müdafiə Komitəsinə dinc yolla təhvil verdi. Rus generalı Slobosəviç bütün əmlakın Naxçıvan MR-də saxlanması barədə sənədə böyük məmnuniyyətlə qol çəkmiş və Heydər Əliyevin dünya şöhrətli bir siyasətçi olması barədə ürəkdolusu danışmışdır. Naxçıvanın müdafiəsində bu silah-sursatın çox böyük əhəmiyyəti oldu. Naxçıvana təcavüz edən erməni daşnakları layiqli cavab alıb geri oturduldular, Naxçıvan sərhədlərindən qovuldular.

Ermənistandakı «Qarabağ Komitəsi»nin üzvü, Milli Müqəddərat Birliyinin sədri Paruyr Hayrikyan təəssüf hissi ilə bildirmişdir ki, «90-cı illərin əvvəllərində Heydər Əliyevin Naxçıvanda olması bizə bu bölgəni ələ keçirməyə imkan vermədi. Əgər biz heç nəyə baxmayıb, Dağlıq Qarabağla yanaşı Naxçıvanı da ələ keçirmiş olsaydıq, indi beynəlxalq təzyiq qarşısında Dağlıq Qarabağı qaytarsaydıq belə, Naxçıvan bizə qalardı. Heydər Əliyev bizim planlarımızı alt-üst etdi».

Naxçıvan Muxtar Respublikasına səfəri zamanı o dövrdə baş verən prosesləri xatırlayan Prezident İlham Əliyev həmin illərdən bəhs edərək demişdir: «1990-cı ildə Heydər Əliyev Naxçıvana qayıtdı. O, burada naxçıvanlılarla birlikdə çox ağır və çətin şəraitdə yaşadı, işlədi. Həmin illər Naxçıvan üçün çox çətin, Muxtar Respublikanın

gələcəyi üçün həlledici dövr idi. Heydər Əliyevin nüfuzu, təcrübəsi, iradəsi həmin illər Naxçıvanı qorudu. Heç kəs üçün sirr deyil ki, Ermənistan təcavüzü Naxçıvana da istiqamətlənmişdi. Onların planlarında buranın da işğalı var idi. Ermənilər Naxçıvana hücumlar etmişdilər. Amma naxçıvanlılar Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında bütün bu hücumların qarşısını aldılar. Naxçıvan yaşadı, burada sülh və əmin-amanlıq təmin olundu».

Beləliklə, Heydər Əliyevin 1990-1993-cü illərdə Naxçıvanda olması, burada siyasi fəaliyyət göstərməsi çətin blokada şəraitində və düşmən əhatəsində olan muxtar respublikanın xilas edilməsinin əsasını təşkil etmiş, qurduğu ağıllı xarici iqtisadi əlaqələr diyarı böhranlı vəziyyətdən qurtarmış və bölgənin təhlükəsizliyi təmin edilmişdir.

4.5. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ NAXÇIVAN DİYARININ GÖRKƏMLİ YETİRMƏLƏRİ

Dünya sivilizasiyasının ilk beşiklərindən olan Naxçıvan diyarı Şərqi ticarət, sənətkarlıq, elm və mədəniyyət mərkəzi kimi tanınmaqla yanaşı, həm də öz görkəmli yetirmələri ilə diqqəti cəlb etmişdir. «Ərazicə kiçik, məzmunca böyük» olan bu diyar tarixin bütün mərhələlərində dünya siyasətinə, elminə, mədəniyyətinə nadir simalar bəxş etmiş, onlar isə bu bölgəni tanıtmışlar. Hətta bəzən adamın inanmağı gəlmir ki, ərazicə bu kiçik diyardan nə qədər dahi şəxsiyyətlər, tanınmış simalar, dövlət adamları, elm korifeyləri... çıxmışdır. Hər cür müqayisə zərərli olsa da,

belə bir müqayisə aparmaya bilmirsən. Dünyanın Naxçıvan boyda olan istənilən ərazisindən Naxçıvanın görkəmli yetirmələri qədər dahi və tanınmış insanlar yaşayıb fəaliyyət göstərmişlərimi?!

Orta əsrlər dövründə Naxçıvan diyarının görkəmli yetirmələri həyatın və fəaliyyətin bütün sahələrində öz sözlərini demiş, Azərbaycan dövlətçiliyini, elmini, mədəniyyətini dünyaya tanıtmışlar. Tarixi məxəzlərdən məlum olur ki, XI əsrin 60-cı illərində Yaxın Şərqi bir sıra ölkələrindən Naxçıvana çoxlu alim və mütəfəkkirlər toplaşmışdı. Bu da hər şeydən əvvəl, şəhərin Naxçıvanşahlığın mərkəzinə çevrilməsi ilə əlaqədar idi. Naxçıvan hakimi Əbu Düləf elm və mədəniyyət xadimlərinə xüsusi rəğbət bəsləmiş və onları saray ətrafında toplamışdı. Belə bir vəziyyət Azərbaycan Atabəyləri – Eldənizlər dövründə daha da genişlənmişdi. Eldənizlər ölkədə və o cümlədən müəyyən vaxt dövlətin mərkəzi olmuş Naxçıvanda elm və mədəniyyətin inkişafına himayə göstərmişlər. Ərəb alimlərindən Yaqut əl-Həməvi özünün «Mucəm əl-buldən» əsərində Naxçıvan şəhərindən çoxlu alim çıxdığını və onların ən-Nəşəvi nisbəsilə məşhur olduqlarını göstərir. X-XI əsrlərdə Naxçıvan Həddad ən-Nəşəvi, Əbu Əbdullah ən-Nəşəvi, Əbu Abbas ən-Nəşəvi, Əhməd ən-Nəşəvi və s. bu kimi alim və mütəfəkkirlər yetirmişdir. XI əsrin I yarısında yaşamış Azərbaycan filosofları içərisində Naxçıvanlı Əbu Ömər adını xüsusi yer tutur. Memarlıq sənətinin görkəmli nümayəndələri Əmirəddin Məsud Naxçıvani, Əhməd ibn Əyyub əl-Hafiz Naxçıvani, Camaləddin Naxçıvani, Əcəmi Naxçıvani

Naxçıvan şəhərində və ətrafında ucaldıqları abidələr – türbələr, saraylar, məscidlər, karvansaraylar, körpülər ilə ad-san qazanmışlar. Naxçıvan memarlıq məktəbinin banisi Əcəmi Naxçıvani orta əsr Azərbaycan memarlığına yeni istiqamət vermiş, ona incəlik və dinamiklik gətirmiş, Yaxın Şərq memarlığına güclü təsir göstərmişdir. Şərqin böyük dühaları ona «Şeyxül-mühəndis» (mühəndislərin başçısı) fəxri adı vermişdilər. Bu diyarın başqa bir görkəmli yetirməsi Azərbaycan xalqının ümumilli lideri Heydər Əliyev Əcəmi sənətinə yüksək qiymət vermiş, onun diqqət və qayğısı sayəsində 1976-cı ildə Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvanının 850 illik yubileyi ölkəmizdə geniş qeyd edilmişdir.

Azərbaycan ərazisində Şəmsəddin Eldəniz tərəfindən əsası qoyulan Azərbaycan Atabəylər-Eldənizlər dövləti xeyli müddət Naxçıvandan idarə olunmuşdur. Məhəmməd Cahan Pəhləvanın dövründə Naxçıvan hakimi Qızıl Arslan, onun ölümündən sonra isə arvadı Zahidə xatın diyarın inkişafında müstəsna rol oynamışlar.

Möminə xatın, Cəlaliyə, İnanc xatın, Zahidə xatın, Məleykə xatın, Süləfə xatın kimi ağıllı və müdrik qadınlar Eldənizlər xanədanının idarə edilməsində, Naxçıvanın ictimai-siyasi həyatında, öz iqta mülklərinin qorunmasında müstəsna xidmətlər göstərmişlər.

XIII-XIV əsrlərdə tarixi şəraitin mürəkkəbliyinə baxmayaraq Naxçıvan sosial-iqtisadi və mədəni cəhətdən inkişaf etməkdə idi. Həmin dövrdə Naxçıvan, Ordubad, Culfa şəhərləri Azərbaycanın şəhər həyatında mühüm yer tuturdu. Naxçıvanda görkəmli dövlət, elm və mədəniyyət

xadimləri fəaliyyət göstərirdi. Əslən naxçıvanlı olan görkəmli Azərbaycan alimi Nəsirəddin Tusi dünyanın elm korifeyləri sırasında layiqli yer tutur. O, böyük ensiklopedist bilikli mütəfəkkir, filosof, ictimai-siyasi xadim kimi tanınmışdır. N.Tusi 1259-cu ildə Marağa rəsədxanasını təşkil etmişdir. Bu, onun dünya elmi və mədəniyyəti tarixində ən mühüm xidmətlərindən biridir. Dahi alimin nücum, ilahiyyat, fəlsəfə, siyasət, əxlaq, məntiq, riyaziyyat, astronomiya, maliyyə, musiqi və b. sahələrə aid sanballı əsərləri vardır.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin qayğısı ilə 1981-ci ildə N.Tusinin 780, 2000-ci ildə isə 800 illik yubileyi keçirilmiş, şərəfinə medal təsis edilmiş, abidələri ucaldılmış, portreti yaradılmış, bir sıra elm, təhsil və mədəni-maarif müəssisələrinə və küçələrə Tusinin adı verilmişdir. Azərbaycan Respublikasının təşəbbüsü ilə N.Tusinin 800 illik yubileyi YUNESKO-nun qərarı ilə dünya miqyasında qeyd edilmişdir.

Nəsirəddin Tusi dünya elm və mədəniyyəti tarixində mühüm xidmətlər göstərmişdir. Buna görə də onu fəvqəladə qabiliyyətinə, dərin zəkasına və misilsiz xidmətlərinə görə «bəşər ustası» və «on birinci əql» sahibi adlandırmışlar. N.Tusinin övladları da elm yolunu tutmuş, onun nəslindən olanlar isə Naxçıvanda elm, ədəbiyyat və incəsənət sahəsində tanınmış mədəniyyət xadimlərindən olmuşlar.

Bəhs olunan dövrdə Naxçıvan Şərqin elm və mədəniyyət mərkəzlərindən biri olaraq qalırdı. Naxçıvanın görkəmli elm və mədəniyyət xadimləri Azərbaycanda, Hülakular

və Cəlairilər dövlətlərinin müxtəlif vilayətlərində və dünyanın bir çox ölkələrində tanınır, öz məqsədyönlü fəaliyyətləri və əsərləri ilə məşhurlaşmışdılar. Onların arasında münəccimlər, filosoflar, ilahiyyatçılar, tarixçilər, dilçilər, qanunşünaslar (fəqihlər), riyaziyyatçılar, həkimlər və b. mütəfəkkirlər var idi. Müsəlman Şərqində tanınmış alim, filosof və mütəfəkkirlərdən Əkmələddin Naxçıvani, Kəmaləddin Naxçıvani, Nəcməddin Naxçıvani, Həsən Naxçıvani və onlarla başqalarının elmi fəaliyyəti Naxçıvanda elmin və mədəniyyətin yüksək inkişafından, naxçıvanlı alimlərin qazandıqları dünya şöhrətindən xəbər verir. Bu dövrdə Səncər ibn Abdulla ən-Naxçıvani nəslə öz yetirmələri ilə şöhrət qazanmış, elmin inkişafında çox böyük tarixi xidmətlər göstərmişlər. Onun oğlanları, nəvə və nəticələrindən Hinduşah Naxçıvani, Məhəmməd ibn Hinduşah Naxçıvani, Kəmaləddin ibn Məhəmməd Naxçıvani, Seyfəddövlə Naxçıvaninin əsərləri, elmi və dövlətçilik fəaliyyətləri dövrün ən görkəmli elm adamları və mütəfəkkirləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. XV əsrdə yaşayıb yaratmış Baba Nemətullah Naxçıvani Azərbaycan fəlsəfi və ictimai fikir tarixində özünə məxsus yer tutmuşdur. O, çox kamil bir alim olub orta əsr sxolastik «Nəqşbəndiyyə» təriqətinin rəhbərlərindən biri olmuşdur.

Hürufiliyin banisi və Azərbaycanın ən nəhəng sufilərindən biri olan Fəzlullah Nəimi Naxçıvanda, Astrabadda anadan olmuş və hürufilik təlimi də ilk dəfə burada yayılmışdır. Hürufilər teymurilərə qarşı mübarizədə əhəmiyyətli rol oynamışdı.

Şah I Abbasın dövründə vəzir təyin edilmiş Hatəmbəy Ordubadi böyük Səfəvi imperiyasının idarə olunmasında, siyasi və iqtisadi həyatında mühüm rol oynamışdı. Ordubad şəhəri soyurqal kimi Hatəmbəyə bağışlanmış, o isə burada geniş quruculuq işləri aparmış və ordubadlıları vergilərdən azad etdirmişdi.

XVII əsrdə bacarıqlı təbib kimi tanınmış, «təbiblərin rəisi» kimi şöhrət qazanmış İbrahim Zeynəddin, eyni zamanda fiqh elmi sahəsində ciddi tədqiqatları ilə seçilmişdir. Övliya Çələbi XVII əsrdə Naxçıvanda «gözəl alim və şairlər» yaşadığını qeyd etmişdir.

Naxçıvan diyarı öz məşhur soyları və bu soyların görkəmli yetirmələri ilə də tanınır. Kəngərlilər, Naxçıvanskilər, Şahtaxtinskilər, Bəktəşilər, Əliyevlər, Mirişlilər, Vəzirovlar, Təhmasiblər və onlarla başqaları. Bu və digər soyların hər biri Azərbaycan dövlətçiliyinə, siyasətinə, hərbinə, elm və mədəniyyətinə nadir və bənzərsiz simalar bəxş etmişdir.

Bu cəhətdən Kəngərlilərin Naxçıvanın, bütövlükdə Azərbaycanın siyasi, hərbi, iqtisadi, elmi və mədəni həyatında tarixi xidmətləri əvəzsizdir. Kəngərli tayfasının başçısı Heydərqulu xan, sonuncu Naxçıvan xanı Ehsan xan, Kəngərli nəslinə məxsus olan, lakin məlum səbəblərdən Naxçıvanskilər kimi məşhur olan İsmayıl xan, Kalbalı xan, Hüseyn xan, Cəfərqulu xan, Cəmşid xan kimi sərkərdələr öz cəsurluqları və hərbi təşkilatçılıq istedadları ilə rus və sovet ordusunda böyük şöhrət qazanmışdılar. Ulu öndər Heydər Əliyev hələ hakimiyyətinin birinci mərhələsində

görməli hərbi xadim C.Naxçıvanskinin adını əbədləşdirmiş, onun adı ilə adlanan hərbi lisey açılmış, Naxçıvanda ev muzeyi yaradılmış, Bakıda və Naxçıvandakı küçələrə onun adı verilmişdir.

Naxçıvanın görkəmli yetirmələri, tarixi şəxsiyyətləri içərisində Şahtaxtinskiyə özünə məxsus yeri və rolu vardır. Şahtaxtinskiyə elmi zəkası və hünəri özünü XIX-XX əsrlərdə xüsusilə göstərmişdir. Hələ XIX əsrin II yarısında Şahtaxtılı kəndindən olan iki qardaş – İsasultan və Əbülfət Şahtaxtinskiyə əvvəl Rusiyada, sonra isə Avropanın Heydelberq, Paris, Sürix kimi məşhur elm və təhsil mərkəzlərində təhsil almış, görkəmli alim, jurnalist, ictimai xadim və hərbiçi kimi tanınmışlar. Onlardan da əvvəl Leypsiq universitetində, sonra Parisdə təhsil alan Məhəmməd ağa Şahtaxtinski idi. Diplomat və dövlət xadimi Behbud ağa Şahtaxtinski, akademiklər Həbibulla Şahtaxtinski, Toğrul Şahtaxtinski, Məhəmməd Şahtaxtinski, professorlar Adilə və Zəhra Şahtaxtinskayalar, ictimai-siyasi xadim Həmid bəy Şahtaxtinski, xalq rəssamı Elmira Şahtaxtinskaya, diplomat Aleksis (Ələsgər) Şahtaxtinski və başqaları bu soyun və diyarın yetirmələri kimi Şahtaxtinski soyadı daşıdıqları ilə fəxr etmişlər. Şahtaxtinskiyə ölkəmiz və xalqımız qarşısındakı tarixi xidmətləri nəzərə alınaraq Kəngərli rayonunun Şahtaxtılı kəndində «Şahtaxtinskiyə muzeyi» açılmışdır.

Azərbaycanda elm, mədəniyyət, ədəbiyyat və incəsənətin inkişafında Məhəmməd Tağı Sıdqi, Cəlil Məmməd-quluzadə, Məmməd Səid Ordubadi, Əliqulu Qəmküsar,

Hüseyn Cavid, Bəhruz Kəngərli, Əziz Şərif, Kazım Ziya, Yusif Məmmədəliyev, İslam Səfərli, Məmməd Araz, Hüseyn İbrahimov, Hüseyn Razi və bu diyarda doğulmuş yüzlərlə digər elm və mədəniyyət xadimlərinin böyük xidmətləri olmuşdur.

Naxçıvan diyarının dahi və tarixi şəxsiyyətləri, görkəmli yetirmələri içərisində Əliyevlər (akademiklər Həsən Əliyev, Zərifə Əliyeva, Cəlil Əliyev, müxbir üzvlər Aqil Əliyev, Rəfiqə Əliyeva, xalq rəssamı Hüseyn Əliyev və b.) – Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev və ölkə Prezidenti İlham Əliyev xüsusi yer tuturlar.

Dünya tarixinin dahi şəxsiyyətlərindən, Azərbaycanın böyük siyasi və dövlət xadimi, müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu olan Heydər Əliyev ümumdünya tarixinin nadir şəxsiyyətlərindən biri, Naxçıvan diyarının dünyaya bəxş etdiyi məşhur yetirməsidir. Bu diyarın yetirmələrindən bəhs edən ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: «Naxçıvan həmişə böyük şəxsiyyətlərlə fərqlənmiş və bu şəxsiyyətlər, alimlər, münəccimlər, şairlər, memarlar, dövlət xadimləri, siyasi xadimlər olmuşlar. Naxçıvan həmişə Azərbaycanın yüksək ziyalı yetişdirən bir diyarı olmuşdur».

Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu illərdə Azərbaycanı sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi və mədəni cəhətdən inkişaf etmiş ölkəyə çevirmişdir. Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı ulu öndər Heydər Əliyevin adı, şəxsiyyəti, dövlətçilik təfəkkürü, idarəetmə məharəti və yorulmaz fəaliyyəti ilə sıx bağlı olmuşdur. Təbiət və tərbiyə bu dahi şəxsiyyətə

alicənablıq, qüvvətli ruh, geniş ürək, dərin ağıl, dəmir iradə, coşqun enerji, zəngin təcrübə vermişdi. O, zəngin ictimai-siyasi fəaliyyət təcrübəsinə malik beynəlxalq miqyaslı nüfuzlu bir dövlət xadimi idi. Onun nüfuzu, şöhrəti ilk növbədə bu böyük şəxsiyyətin fitri istedadı, zəkası və fədakar əməyindən qidalanırdı. O, qeyri-adi və fenomen şəxsiyyət idi. Bu dahi insanın qeyri-adiliyi onun şəxsi keyfiyyətləri ilə bağlı idi. Çünki o böyük və güclü şəxsiyyət idi. Onun böyük gücü isə dərin və universal biliyində idi. Ulu öndər qətiyyəti, uzaqgörənliyi, səbirliliyi, müdrikliyi, əzmkarlığı, idarəçiliyi... ilə onu tanıyanları heyrləndirirdi.

Azərbaycan xalqı yüzlərlə dövlət başçıları, siyasət adamları yetirmişdir və tariximizdə bunların hər birinin öz yeri, öz xidmətləri vardır. Xalqımız və dövlətimiz üçün Heydər Əliyevin etdiklərini başqa dövlət adamlarımız edə bilməmişlər. Ona görə də Heydər Əliyev siyasi tariximizə qurucu və xilaskar kimi daxil olmuş görkəmli dövlət xadimi, ümummilli lider və xalq məhəbbətini qazanan dahi bir şəxsiyyətdir. Xalqımızın tarixi taleyində, mənəvi, siyasi və ictimai həyatında onun qədər misilsiz xidmətlər göstərən dövlət adamı tapmaq çətinidir. Bu mənada o, xalqımızın milli iftixarı, ürəklərimizdə özünə yer tapan milli liderimizdir. Heydər Əliyev bütün dünyanın etiraf etdiyi görkəmli liderdir.

Ulu öndər dahi siyasi və dövlət xadimi olmaqla yanaşı, həm də tarix, fəlsəfə, iqtisadiyyat, ədəbiyyat və incəsənətin gözəl bilicisi, elmin və mədəniyyətin himayəçisi

idi. Onun bilavasitə təşəbbüsü və iştirakı ilə ölkəmizin, eləcə də muxtar respublikamızın neçə-neçə ədəbiyyat, incəsənət və elm xadimlərinin yubileyləri keçirilmiş, onların fəaliyyəti yüksək dövlət mükafatları və fəxri adlarla qiymətləndirilmiş, abidələri ucaldılmışdır. Şəxsən Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə Hüseyn Cavidin, Cəlil Məmmədquluzadənin, Məmməd Səid Ordubadinin, Yusif Məmmədəliyevin, Məmməd Arazın ... yubileyləri keçirilmiş, Bakı və Naxçıvan şəhərlərində onların xatirəsinə türbələr tikilmiş, abidələri ucaldılmışdır. Böyük tarixi şəxsiyyətlərin yubileylərinin keçirilməsinin əhəmiyyətindən bəhs edən Ulu öndərimiz demişdir: «...Yubiley keçirərkən biz xalqımızın özünü tanımasını təmin edəcəyik və etməliyik. Xalq gərək daim öz kökünü xatırlasın, tarixini öyrənsin, milli mədəniyyətindən, elmindən heç vaxt ayrılmasın. Şübhəsiz ki, ... yubileyin keçirilməsi indiki nəslin tariximizin nə qədər zəngin olduğunu və Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə necə töhfələr verdiyini dərk etməsinə şərait yaradacaq və hər bir azərbaycanlıda, ilk növbədə, gənc nəsildə milli iftixar, vətənpərvərlik hisslərini daha da yüksəldəcəkdir. Bunun özü müstəqil Azərbaycanda bizim üçün çox gərəkli bir amildir».

Heydər Əliyev bütün fəaliyyəti dövründə respublikamızın görkəmli ziyalılarının dostu və qayğıkeşi idi. İnanmaq çətinidir ki, ziyalıya, elm və mədəniyyət xadiminə Heydər Əliyev qədər yaxın, əməkçi insanın fəaliyyətini onun qədər yaxından duyan və qiymətləndirən dövlət başçısı olsun.

Bütün bunlar ulu öndər Heydər Əliyevi onu tanıyanlara, respublikamızın qədirbilən əhalisinə sevdirmiş, ürəklərdə ona əbədi abidə ucaltmışdır.

Naxçıvanın görkəmli yetirmələri içərisində dövlət xadimlərinin xüsusi yeri var. Azərbaycanımızın idarə edilməsində, dünya dövlətləri arasında layiqli yerini tutmasında dövlət başçılarının böyük xidmətləri olmuşdur. Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev Azərbaycanın simvoluna çevrilmiş və bu dahi insanın adı ilə Azərbaycan adı qoşa çəkilir.

Ulu öndərimizin layiqli davamçısı, onun işi və əməllərini, siyasi kursunu uğurla, yaradıcılıqla, müasir dövrün tələblərinə uyğun davam və inkişaf etdirən Ölkə Prezidenti İlham Əliyev özünü görkəmli və nüfuzlu dövlət xadimi kimi təsdiq etmişdir. Dünyanın görkəmli dövlət xadimləri, siyasət adamları, tanınmış elm və mədəniyyət nümayəndələri İlham Əliyevin fəaliyyətini çox yüksək dəyərləndirirlər. Həqiqətən də Prezident İlham Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə ölkəmizin hərtərəfli inkişafına nail olmuş, respublikamızın nüfuzu ən inkişaf etmiş və super dövlətlər səviyyəsinə qaldırılmışdır. Təsadüfi deyildir ki, hələ 2003-cü ildə Heydər Əliyev xalqımıza müraciətində layiqli davamçısının məziyyətləri və peşəkar dövlət xadimi keyfiyyətlərini xatırladaraq qeyd edirdi: *«İlham Əliyev yüksək intellektli, praktik düşüncəli, müasir dünya siyasətini və iqtisadiyyatını gözəl bilən, enerjili və təşəbbüskar bir şəxsiyyətdir. Sizi əmin edirəm ki, İlham Əliyev bundan sonra da xalqımızın layiqli övladlarını öz ətrafında sıx*

birləşdirərək Azərbaycan dövlətinin inkişafı və xalqımızın firavanlığı yolunda çox işlər görəcək. İnanıram ki, mənim axıra çatdıra bilmədiyim taleyüklü məsələləri, planları, işləri sizin köməyiniz və dəstəyinizlə İlham Əliyev başa çatdıra biləcək. Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm».

Bu gün ölkəmizin yüksək inkişafı Ulu öndərimizin nə qədər doğru qərar qəbul etdiyini bir daha təsdiq edir. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin başçısı cənab İlham Əliyevin prezidentlik fəaliyyətinin iki mərhələsi arxada qalıb. Ölkəyə rəhbərlik etdiyi illərdə (2003-2013) İlham Əliyev Azərbaycanın dünya arenasında nüfuzunu daha da yüksəklərə qaldıraraq, xalqın əsl liderinə çevrilib, onun böyük məhəbbət və etimadını qazanıb. İlham Əliyev artıq dünyada qəbul olunmuş siyasi liderdir. Prezident İlham Əliyev görkəmli dövlət xadimi kimi dövlətə rəhbərlik etməyin şərəfini də, məsuliyyətini də özünün gündəlik əməli fəaliyyətində uğurla birləşdirir. O, müstəqil Azərbaycan dövlətini həm mükəmməl şəkildə idarə edir, həm də istənilən mötəbər tədbirlərdə (məsələn, NATO-nun Lissabon, ATƏT-in Astana samitlərinə) böyük ləyaqətlə təmsil etmək vəzifəsini yüksək səviyyədə gerçəkləşdirir. Dünyada, beynəlxalq aləmdə qazandığı nüfuz 2005-ci ildən başlayaraq hər il onu müxtəlif ölkələr, nüfuzlu jurnallar, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən «İlin adamı» mükafatlarına layiq görür.

Azərbaycanın ayrılmaz bir parçası olan Naxçıvan dövlətçilik ənənələri ilə həmişə seçilmiş, tarixin bir sıra

dövlərində Naxçıvanşahlıq, Azərbaycan Atabəylər dövləti, Naxçıvan xanlığı, Araz-Türk Respublikası, Naxçıvan MSSR, Naxçıvan Muxtar Respublikası kimi dövlət qurumları ilə diqqəti cəlb etmişdir. Bu diyarın yetirmələri içərisində Məhəmməd Cahan Pəhləvan, Qızıl Arslan, Hatəm bəy Ordubadi, I Kalbalı xan, Heydər Əliyev, İlham Əliyev, Vasif Talıbov və b. görkəmli dövlət xadimləri diqqəti xüsusilə cəlb edir. Vasif Talıbovun Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri kimi 17 illik fəaliyyəti onun yetkin dövlət xadimi, bacarıqlı və qurucu rəhbər olduğunu təsdiq etmişdir. Naxçıvan Muxtar Respublikası heç vaxt indiki tempdə inkişaf səviyyəsinə malik olmamış, bu qədər abad, təmiz, müasir səviyyəyə çatmamışdır. Bu təkcə Naxçıvan şəhərinə yox, bütün muxtar respublikaya aiddir. Naxçıvanın elə bir sahəsi yoxdur ki, azacıq da olsa diqqətdən kənarda qalsın. Naxçıvan kimi çətin bir diyarı, geostrateji cəhətdən mürəkkəb bir ərazini idarə etmək muxtar dövlətin başçısından böyük səriştə, bilik və bacarıq, səbr və təmkin, iradə və qətiyyət tələb edir. Muxtar dövlətin rəhbəri 17 illik fəaliyyəti ilə muxtar respublikanın hərtərəfli inkişafına nail olmuş, özünü görkəmli dövlət xadimi kimi təsdiq etmişdir.

Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev Naxçıvana səfərlərinin birində muxtar respublikada qısa müddətdə baş verən müsbət dəyişiklikləri görərək demişdir: «*Vasif Talıbovu bu vəzifəyə seçəndə mən onun çox xüsusiyyətlərini bilirdim. Amma o, çox gənc idi. Daxilən bir az fikirləşdim ki, gəncliyinə görə bəlkə də ağır, çətin olar. Ancaq bu*

dörd il müddətində o, sübut etdi ki, vətəninə, xalqına sədaqətli olan adam yaşıdan asılı olmayaraq böyük işlər də görə bilər».

Ulu öndərimizin bu fikirlərindən on üç ildən artıq vaxt keçmişdir. Bu illərdə də Vasif Talıbovun qətiyyətli mövqeyi, məqsədyönlü fəaliyyəti blokada şəraitində yaşamasına baxmayaraq Naxçıvanın uğurlu inkişafını təmin etmişdir. Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev iki il bundan əvvəl Naxçıvana səfəri zamanı qeyd etmişdir ki, *uzun illər ərzində Naxçıvan blokada şəraitində yaşayır və bu blokada bu gün də davam edir. Amma buna baxmayaraq, Naxçıvan inkişaf edir. Naxçıvanda böyük quruculuq işləri aparılır və Naxçıvanın uğurlu inkişafı ölkəmizin gücünü göstərir... Mən bütün naxçıvanlıları bu böyük uğurlar münasibətilə təbrik etmək istəyirəm. Naxçıvan rəhbərliyinə və Naxçıvanın rəhbəri Vasif Talıbova öz minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm.*

Beləliklə, çox aydın görünür ki, tarixin bütün mərhələlərində Naxçıvan diyarı öz görkəmli yetirmələri, tarixi şəxsiyyətləri ilə Azərbaycanın inkişafına, idarə olunmasına öz layiqli tövhələrini vermişlər. Bu diyarın Azərbaycana, dünyaya bəxş etdiyi ümummilli lider Heydər Əliyev kəşənlər içərisində ən parlaq ulduz kimi xalqımızın tərəqqisi və inkişafına işıq salmış, Azərbaycan bu dahi şəxsiyyətin işi və əməllərini uğurla davam etdirir.

V FƏSİL

HEYDƏR ƏLİYEV İDEYALARI AZƏRBAYCANIN UĞURLARININ ƏSASIDIR

5.1. HEYDƏR ƏLİYEV İDEYALARI AZƏRBAYCANIN DAYANIQLI İNKİŞAFININ ƏSASIDIR

XX əsr Azərbaycan tarixinin ən parlaq siması olan Heydər Əliyevin siyasi obrazı Azərbaycan xalqının dövlətçilik şüurunun, tarixin sınağından şərəflə çıxmış bütöv bir idarəçilik məktəbinin, müasir ictimai-siyasi fikrin ən davamlı keyfiyyətlərinin canlı mənzərəsidir. Tarixşünaslıq elmi Heydər Əliyev şəxsiyyətini öyrəndikcə, əslində, müstəqil Azərbaycan dövlətinin tarixi keçmişini, bugününü, gələcəyini, ölkəmizdə həyata keçirilən dövlət quruculuğu prosesini, Azərbaycanın beynəlxalq aləmə inteqrasiyasını, milli mədəniyyətimizi öyrənir. Çağdaş tariximizdə Azərbaycan dövlətinin özünü təsdiq faktına çevrilmiş Heydər Əliyev fenomeni respublikaya rəhbərliyi dövründə möhkəm təməllərə əsaslanaraq fundamental dövlətçilik ənənələri formalaşdırmış, milli müstəqilliyimiz əbədləşmişdir. Ulu öndər Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə ölkəmizi bir dövlət kimi zamanın ağır və sərt sınaqlarından çıxara bilmiş, gələcək inkişaf strategiyasını müəyyən etmiş və onun həyata keçirilməsi üçün mühüm addımlar atmışdır.

Bu dahi insanın ümummilli lider obrazı, ilk növbədə,

onun şəxsi keyfiyyətlərində özünü təcəssüm etdirir. Ulu öndərin şəxsi keyfiyyətlərinin prinsiplilik, qətiyyətlik və siyasi iradə komponentləri onun üzərinə götürdüyü tarixi missiyanın uğurunu zərurətə çevirən başlıca amil kimi nəzərdən keçirilir. Ümummilli liderin siyasi kursu Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanması, möhkəmləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi prinsiplərinə söykənir. Hüquqi dövlət quruculuğu, ölkənin iqtisadi və sosial inkişafı, Azərbaycanda demokratik cəmiyyətin qurulması, milli təhlükəsizlik və xarici-siyasət problemlərinin həlli, milli-mənəvi dəyərlərin inkişafı istiqamətində görülən işlər bütünlüklə müstəqillik amilinin praktiki baxımdan bərqərar olmasına yönəlmişdir.

Tarixin konkret məqamında ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin siyasi kursunun davam etdirilməsinin labüdlüyünü şərtləndirən amillər Azərbaycanın dövlətçilik maraqlarının həyata keçirilməsinə yönəlməsindən ibarət olmuşdur. Belə bir zamanda Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi siyasi kursun, milli dövlətçilik konsepsiyasının varisliyinin təmin olunması zərurəti həmin konsepsiyanın uğurlarını öz həyatında yaşayan Azərbaycan xalqının sosial sifarişi kimi ortaya çıxmışdır. Azərbaycanda müstəqil dövlətçilik ənənələrini formalaşdıran Heydər Əliyevin xalq qarşısındakı ən böyük xidməti də məhz bundan ibarətdir ki, ümummilli liderimiz müəllifi olduğu ənənələrin davamlılığını təmin etmiş, dərin zəkası hesabına respublikamızın gələcək uğurlarına təminat yaratmışdır.

Azərbaycan üçün strateji əhəmiyyət daşıyan bu

kursun davam etdirilməsi istəyinin cəmiyyətdə ciddi sosial sifarişə çevrilməsi isə ilk növbədə ulu öndərimizin öz siyasətində hər bir fərdin maraq və mənafeələrini incəliklə nəzərə alınmasından irəli gəlmişdir. Yalnız ümummilli liderimiz Heydər Əliyev kimi böyük dühanın ailəsində yetişləşən, zəngin dövlətçilik məktəbi keçən, müasir bilik və təcrübəyə yiyələnən kamil şəxsiyyət onun layiqli siyasi və mədəni varisi olmaq iddiasına düşə və bunun üçün cəmiyyətdən dəstək ala bilərdi.

Təsadüfi deyildir ki, ulu öndərimiz Heydər Əliyev 2003-cü il prezident seçkiləri ərəfəsində Azərbaycan xalqına tarixi müraciətində cənab İlham Əliyevi yeni mərhələdə ölkəyə rəhbərlik etməyə qadir şəxsiyyət kimi gördüyünü bildirmiş, bir çox işlərin onun tərəfindən uğurla başa çatdırılacağına dərin inamını ifadə etmişdir: *«O, yüksək intellektli, pragmatik düşüncəli, müasir dünya siyasətini və iqtisadiyyatını gözəl bilən, enerjili və təşəbbüskar bir şəxsiyyətdir. Sizi əmin edirəm ki, həm İlham Əliyev, həm də Yeni Azərbaycan Partiyası bundan sonra da xalqımızın ən layiqli övladlarını öz ətrafında sıx birləşdirərək Azərbaycan dövlətinin inkişafı və xalqımızın firavanlığı yolunda çox işlər görəcəklər. İnanıram ki, mənim axıra çatdıra bilmədiyim taleyüklü məsələləri, planları, işləri Sizin köməyiniz və dəstəyinizlə İlham Əliyev başa çatdıra biləcək. Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm».*

Son on ilin gerçəklikləri əminliklə söyləməyə əsas verir ki, ümummilli lider Heydər Əliyevin ideyaları əsasında

ölkəni irəli aparıb sivil ölkələr səviyyəsinə çatdırmaq məqsədi daşıyan strateji inkişaf kursu cənab İlham Əliyev tərəfindən məharətlə və böyük uğurla davam etdirilmişdir.

Cənab İlham Əliyev hələ dövlət başçısı seçilməzdən əvvəl çox gözəl bilirdi ki, ölkəni prezident səviyyəsində idarə etmək üçün hər şeydən əvvəl yüksək dövlət idarəçilik təcrübəsinə malik olmaq lazımdır. Məhz o, dövlət başçısı olmazdan əvvəl çox mühüm vəzifələrdə – MOK-un prezidenti, ARDNŞ-in vitse-prezidenti, Milli Məclisin üzvü kimi AŞPA-da ölkəmizin nümayəndə heyətinin rəhbəri və nəhayət Azərbaycan Respublikasının Baş naziri kimi fəaliyyət göstərmiş, böyük idarəçilik sərəştəsi əldə etmişdir.

Dövlət başçısı kimi də cənab İlham Əliyev ona bəslənilən ümidləri doğrultmuş, özünü qətiyyətli və pragmatik siyasətçi kimi təsdiqləmiş, yüksək intellekti, işgüzarlığı, mütərəqqi idarəçilik prinsipləri ilə cəmiyyətdə böyük nüfuz qazanmışdır. Prezident İlham Əliyev müasir dünyanın qloballaşma və yeni geosiyasi reallıqlarından irəli gələn siyasi mənzərəsini qiymətləndirməyi bacaran dövlət xadimi kimi özünü təsdiq etmişdir. Təkcə belə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, «Olaylar» İnformasiya Agentliyinin prezident seçkiləri ilə əlaqədar ölkə siyasətçiləri arasında keçirdiyi internet sorğusunda Prezident İlham Əliyev həmişə ən yüksək səs almışdır. Ən axırncı sorğuda da reyting cədvəlinə 17 siyasətçi arasında prezident İlham Əliyev liderlik etmişdir.

Dünyanın görkəmli siyasətçiləri, ictimai xadimləri,

elm və mədəniyyət adamları, tanınmış dövlət nümayəndələri cənab İlham Əliyevin fəaliyyətini izləyir və onu çox yüksək dəyərləndirirlər. ABŞ Prezidentinin milli təhlükəsizlik üzrə sabiq müşaviri, politoloq Zbignev Bjezinski İlham Əliyevin liderlik keyfiyyətlərindən bəhs edərək göstərir ki, mən onu on ildən artıq bir müddətdir ki, tanıyıram. Bu müddət ərzində onun Prezident vəzifəsinə kimi yüksələ bilmək qabiliyyəti mənə yaxşı təəssürat bağışlayır. O, enerjili, ağıllı bir gənc idi. İndi isə o, özünə inamlı, ciddi dövlət adamıdır və Avropanın həmin hissəsində öz mühüm rolu və konstruktiv mövqeyi ilə seçilir. *«Xalqınıza sadıqlıyınız, yüksək təhsil və bilik səviyyəniz, idarəçilik qabiliyyətiniz kifayət qədər bəllidir və mən əminəm ki, siz Azərbaycanı daha böyük tərəqqiyə və təhlükəsizliyə doğru aparacaqsınız. Siz peşəkarcasına rəhbərlik etmək qabiliyyətinizi müxtəlif forumlarda nümayiş etdirirsiniz»* (Brenda Şaffer). İlham Əliyevi Azərbaycan üçün şans adlandıran respublikaçı kongresmen Kurt Yeldon yazır: *«Fikirlərini bu qədər aydın ifadə edən milli liderə rast gəlməmişdim. Yüksək təhsilli İlham Əliyev uzaqgörən dövlət xadimidir. O, ölkənin ən çətin problemləri barədə açıq danışır və bunları həll etmək qərarında qətidir»*. *«İlham Əliyev siyasət, iqtisadiyyat, geosiyasət və Xəzər nefti barədə eyni kompetentlə danışır. O, heç vaxt sualdan yayınmır, ikibaşlı cavab vermir. Əvvəl müsaibini öz duru, təmiz, səmimi təbəssümü ilə tərkislah edir, sonra isə yüzdə yüz sərrast, dəqiq cavab gəlir»* (Vsevolod Boqdanov). Mixail Qusman: *«İlham*

Əliyev siyasət səhnəsində yetkin fiqur olmağı bacardı. Siyasətçi üçün ən böyük məsələ siyasi məktəb keçməkdir. O, XX və XXI əsrlərin ən nüfuzlu və böyük siyasi məktəbini- Heydər Əliyev məktəbini keçmişdir. Heç bir ata öz oğluna pis tale arzulamaz. Heydər Əliyev İlhamı böyük siyasətə gətirməklə bir ata və müdrik siyasətçi kimi hiss edirdi ki, İlham bu missiyanın öhdəsindən gələcək. Heydər Əliyev deyirdi ki, onda istedad görürəm, onda genetik kodlar var».

Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin özü isə qeyd edir ki, *«mənim siyasətim ondan ibarətdir ki, əməli-praktiki işlərlə məşğulam. Azərbaycana xarici investisiyalar cəlb etməklə, yeni iş yerlərinin açılması ilə məşğulam. Mənim aləmində siyasət belə olmalıdır. Yəni siyasət hansısa konkret nəticə ilə yekunlaşmalıdır... Əsl siyasət – konkret, real iş görməkdən ibarətdir»*.

«Bu gün İlham Heydər oğlu Əliyev öz xalqı, ölkəsi qarşısında üzərinə götürdüyü çox şərəfli, şərəfli olduğu qədər də ağır vəzifənin öhdəsindən bacarıqla gəlir. Atasının müəyyən etdiyi və özünün son dərəcə pragmatik düşüncə, idarəetmə məharəti, liderlik istedadı ilə sahib durduğu siyasi kursu bacarıqla davam etdirir» (Çingiz Aytmatov). *“Dünyanın heç bir lideri son illər ərzində İlham Əliyev qədər iş görməyib”* (Mixeil Saakaşvili). *«İlham Əliyev kimi çox az prezident tapılar ki, ali dövlət vəzifəsi Avropa qitəsində böyük razılıqla qarşılansın. İlham Əliyevi Avropada ən tanınmış prezidentlərdən biri saymışlar. O, həm də gözəl diplomat, danışıqlarda çox*

mahir ustadır» (Anotoli Raxanski).

Yuxarıda qeyd olunan və bu qəbildən olan yüzlərlə fikirlər bir daha onu göstərir ki, İlham Əliyevin gəndən gələn istedadı ilə yanaşı, həyatda, mühitdə qazandığı nadir idarəetmə keyfiyyətləri onun pragmatik, modern siyasətçi olmasını təsdiq edir. İlham Əliyevin prezidentlik dövrü təhlil edildikdə bütün bunlar qabarıqlığı ilə özünü göstərir, Heydər Əliyev ideyalarına, siyasi kursuna sadiqliyini təsdiq edir.

Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi siyasi kursun bir sıra aspektlərinə diqqət yetirməklə dövlətçiliyin inkişafına, milli maraqların müdafiəsinə, xalqın sosial rifahının yaxşılaşmasına, iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsinə nə kimi töhfələr verdiyini görmək olar. İlk növbədə Prezident İlham Əliyev ulu öndərin müəllifi olduğu yeni neft strategiyasını uğurla davam etdirdi. Strateji neft və qaz kəmərlərinin inşasının başa çatdırılması ilə cənab İlham Əliyev Azərbaycanın bölgədəki lider mövqeyini daha da möhkəmləndirdi, regionun digər dövlətlərindən fərqli olaraq müstəqil xarici və iqtisadi siyasət yeritdiyini bütün dünyaya sübut etdi. Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu xəttinin çəkilişinə dair razılığa gəlinməsi və bu işə başlanması isə artıq regionun lider dövləti olan Azərbaycanın xarici maddi və mənəvi dəstək olmadan iri maliyyə tutumlu layihələrin reallaşdırılmasına qadir olduğunu göstərdi.

Prinsipiallıq, zamanında sözünü demək, radikal tədbirlər görmək bacarığı dövlətin inkişafını, müxtəlif

sferalarda qazanılan uğurları şərtləndirən əsas amillərdir. Heydər Əliyev kimi zəngin dövlətçilik və idarəçilik təcrübəsi olan siyasət dühasından bu cür keyfiyyətləri mənimsəyən Prezident İlham Əliyevin siyasi iradəsi Azərbaycan dövlətçiliyinin daha da qüdrətlənməsinin, ölkənin inkişafının leytmotivini təşkil edir. Bu baxımdan şərəfli bir missiyanı çiyinləri üzərinə götürən cənab İlham Əliyev özünün yüksək keyfiyyətləri, dövlət idarəçiliyi bacarığı sayəsində bu müddət ərzində siyasi varisliyə alternativsiz lider olduğunu təsdiqləyib.

Əsas ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş balanslaşdırılmış və milli maraqları özündə tam ehtiva edən xarici siyasət kursunu prezidentlik dövründə inamla davam etdirən cənab İlham Əliyev bu doktrinanı yeni taktiki gediş və manevrlərlə zənginləşdirmişdir. Elə bunun nəticəsidir ki, son illərdə Azərbaycanın beynəlxalq müstəvidə nüfuzu daha da artıb. 2011-ci ilin oktyabrında Azərbaycanın BMT Təhlükəsizlik Şurasına qeyri-daimi üzv seçilməsi, müstəqilliyimiz tarixində qazanılan ən parlaq, ən yadda qalan qələbədir. Bu, cox böyük tarixi hadisədir. Prezident İlham Əliyevin Heydər Əliyev ideyalarına əsaslanaraq həyata keçirdiyi xarici siyasət müstəqilliyimizin 20-ci ilində Azərbaycanın ən yeni tarixinə əbədi səhifə yazdı. BMT-nin 193 ölkəsindən 155-nin Azərbaycanı dəstəkləməsi ölkəmizin beynəlxalq aləmdə böyük nüfuz sahibi olmasından xəbər verir. *«Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzu, bizə qarşı hörmət artır, bu reallıqdır. Bu gün Azərbaycan regionda ən yüksək mövqelərə malik*

olan bir ölkədir» (İlham Əliyev). Prezident İlham Əliyev xarici siyasətdə varislik prinsipini gözləyərək, bu siyasətə bir dinamizm və yeni istiqamətlər gətirmişdir. Bura dünya ölkələri ilə ikitərəfli əlaqələrin möhkəmləndirilməsi, beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı surətdə faydalı əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində qəti və prinsipial mövqe nümayiş etdirilməsi və digər məsələlər daxildir. «Dağlıq Qarabağ problemi ancaq Azərbaycanın ərazi bütövlüyü daxilində həll edilməlidir» - Ölkə Prezidentinin qəti və yekdil fikri bundan ibarətdir.

Ötən illərin uğurları əminliklə deməyə imkan verir ki, cənab İlham Əliyev xalqımızın ümidlərini tam doğrultmuş, ölkəmizin maraq və mənaflarına cavab verən çevik, qətiyyətli qərarlar qəbul etmişdir. Böyük uğurlara imza ataraq özünü ciddi siyasətçi kimi təsdiqləmiş, yüksək intellekti, işgüzarlığı, təvazökarlığı, savadı, səmimiyyəti, yenilikçi idarəçilik prinsipləri ilə cəmiyyətdə və beynəlxalq aləmdə böyük nüfuz sahibinə çevrilmiş cənab İlham Əliyev dövlət başçısı kimi məsuliyyətli və şərəfli vəzifəni inamla icra etməkdədir. «Əsl siyasət konkret, real iş görməkdən ibarətdir» - prinsipini irəli sürmüş Azərbaycan Prezidenti öz fəaliyyətində bunu yüksək səviyyədə yerinə yetirmiş və bunun üçün ciddi siyasi iradə, qətiyyət və əzmkarlıq nümayiş etdirmişdir.

Ölkə başçısı prezidentlik fəaliyyətinin ilk günlərində respublikamızın sosial-iqtisadi cəhətdən sürətli və dinamik inkişafına, əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına,

regionların inkişafına çox böyük önəm vermişdir. Azərbaycan Prezidentinin 24 noyabr 2003-cü il tarixli «Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında»kı fərmanı ölkə iqtisadiyyatında mü-tərəqqi inkişaf meyllərinə böyük təkan vermişdir. Ölkə rəhbəri İlham Əliyevin 11 fevral 2004-cü il tarixdə təsdiqlədiyi «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı (2004-2008-ci illər) Dövlət Proqramı» isə Azərbaycan regionlarının tarazlı və davamlı inkişafı, sosial infrastrukturun yenidən qurulmasına səbəb olmuşdur. Dövlət Proqramı çərçivəsində atılmış ardıcıl addımlar indiyə qədər regionların sosial-iqtisadi tərəqqisinə mane olan köklü problemləri aradan qaldırmış, yerlərdə infrastrukturun yeniləşdirilməsinə maddi zəmin yaratmışdır. Regional inkişaf proqramı sonrakı illərdə də davam etdirilmişdir. Dövlət başçısı İlham Əliyevin xüsusi fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın əsas məqsədi isə bu sahədə həyata keçirilən siyasətin davamı olaraq ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsinə, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, tarazlı regional və davamlı sosial-iqtisadi inkişafa, əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına nail olmaqdır.

Ölkə Başçısının mütəmadi olaraq regionlara səfərləri izsiz qalmır, onların sürətli inkişafına səbəb olur, rayonların sosial-iqtisadi inkişafı üçün əlavə maliyyə dəstəyi göstərilir. Regional inkişaf proqramlarının icrası

sayəsində respublikada 40 mindən çox yeni müəssisə, 950 mindən artıq yeni iş yerləri yaradılmışdır. Regionların inkişafına 20 milyard dollar investisiya yönəldilmişdir. Təkcə 2011-ci ildə regionlarda 110-dan artıq müəssisə, o cümlədən 30-a yaxın sənaye müəssisəsi tikilib istifadəyə verilmişdir. 2012-ci ildə isə 410-dan çox sənaye, kənd təsərrüfatı, xidmət və ticarət müəssisəsi fəaliyyətə başlamışdır.

Ölkə Prezidentinin xarici siyasətdə əldə etdiyi uğurlar daxili siyasətlə həmahəng aparılır. Dövlət büdcəsinin görünməmiş səviyyədə artması, ümumi daxili məhsulun artım tempi, işsizliyin və yoxsulluğun azaldılması, sahibkarlığa kömək, qeyri-neft sektorunun inkişafı, çadır şəhərciklərinin ləğv edilməsi, qaçqın və məcburi köçgünlər üçün yeni-yeni qəsəbələrin istifadəyə verilməsi, əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində ardıcıl olaraq atılan addımlar əldə olunan böyük uğurlardan xəbər verir. Son illərdə respublikamız əsl quruluşluq meydanını xatırladır. Regionlar, Bakı şəhəri və Abşeron rayonunun kəndləri çox sürətlə qurulur, infrastrukturlar yaradılır – körpülər salınır, yollar çəkilir, şəhər və kəndlər müasirləşdirilir, abadlaşdırılır, qaz və enerji xətləri yeniləşdirilir... Bir sözlə, əhalinin normal yaşayışı üçün nə lazımdırsa edilir, bunlar isə Ölkə Prezidentinə respublika əhalisinin məhəbbətini, inam və sevgisini, hörmət və dəstəyini qazandırır. «Azərbaycanda yoxsul adam olmamalıdır»- prinsipi cənab İlham Əliyevin fəaliyyətində önəmli yer tutur və bu istiqamətdə əhəmiyyətli addımlar atılır. Ölkəmizdə yoxsulluq həddi 2003-cü ildəki 35,8

manatdan 3 dəfə artırılaraq 2011-ci ildə 106,9 manata çatdırılmışdır. Yoxsulluq səviyyəsi isə 44,7 faizdən 2012-ci ildə 6 faizə enmişdir. Məhz ötən illərdə aparılan məqsədyönlü və kompleks dövlət siyasəti nəticəsində Cənubi Qafqaz iqtisadiyyatının dördü üçü respublikamızın payına düşür. 2003-cü ildən bəri ümumi daxili məhsul 3 dəfə, qeyri-neft ümumi daxili məhsulu isə 2,4 dəfə artmışdır. Son 9 ildə Azərbaycanın strateji valyuta ehtiyatları 28,8 dəfə artaraq 46 milyard dolları ötmüşdür. 2003-2012-ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən 128,3 milyard dollar investisiyadan 65,7 milyard dollarını daxili investisiyalar təşkil etmiş və xarici ticarət dövriyyəsi 6,4 dəfə artmışdır. Dünyanın ən nüfuzlu beynəlxalq agentliklərinin Cənubi Qafqazda investisiya reytinginə layiq görülən ilk ölkə də məhz Azərbaycandır. “Qlobal Rəqabətlik Hesabatı”nda ölkəmiz 144 ölkə arasında 46-cı, MDB məkanında isə ardıcıl olaraq dörd ildir ki, birinci yerdədir. Beynəlxalq imici durmadan yüksələn Azərbaycan “Yüksək insan inkişafı” və “Yuxarı orta gəlirli” ölkələr qrupuna daxildir. Xalqın etimadını qazanan Ölkə Prezidentinin özü bunlardan bəhs edərək deyir: «*Görülən bütün işlər, aparılan siyasət Azərbaycanı daha da inkişaf etdirdi, ölkəmiz daha da güdrətləndi, gücləndi, öz mövqelərini möhkəmləndirdi, ölkəmizdə vətəndaş birliyi tam şəkildə bərqərar olundu. Xalqla iqtidar arasında münasibətlər ən yüksək səviyyədədir. Bizim bütün planlarımız, nəzərdə tutduğumuz proqramlar həyatda öz əksini tapır*».

Dövlət başçısı İlham Əliyevin prezidentlik dövrü

cəmiyyət həyatının bütün sahələrində uğurlu nəticələri təmin etmişdir. Ölkə rəhbərinin fəaliyyəti eyni zamanda respublikanın inkişafı baxımından strateji sahə olan elm və təhsilə qayğı nümunələri ilə də zəngindir. Bu sahələrin inkişafında mühüm mərhələ ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərə təsadüf edir. Həmin illərdə elm, təhsil, mədəniyyət çox yüksək səviyyədə inkişaf etmişdi. Çünki ölkə başçısı Azərbaycanda elmin, təhsilin, mədəniyyətin inkişaf etdirilməsini prioritet vəzifə kimi qarşıya qoymuşdu. Cənab İlham Əliyevin elm, təhsil və mədəniyyətimizin inkişafı istiqamətində həyata keçirdiyi siyasət ulu öndərin formalaşdırdığı ənənələrin uğurlu davamıdır. Elm, təhsil və mədəniyyət sahəsində qazanılmış nailiyyətlər möhkəmləndirilmiş, onlara diqqət və qayğı artırılmış və uğurlu inkişafı təmin edilmişdir. Təsadüfi deyil ki, Ölkə Prezidenti respublikanın zəngin iqtisadi potensialının insan kapitalı ilə əvəzlənməsini son dərəcə vacib sayaraq demişdir: «... *İqtisadi inkişaf sürətinə görə Azərbaycan qabaqcıl ölkələr sırasındadır. Biz bu maddi dəyərləri, iqtisadi potensialımızı insan kapitalına çevirməliyik, çünki insanın savadı, biliyi onun gələcək həyatını müəyyən edir, ölkənin hərtərəfli inkişafına xidmət edir və beləliklə, ölkənin intellektual potensialı da möhkəmlənir*».

Son illərdə yeni təhsil müəssisələrinin tikilməsi, köhnə məktəblərin əsaslı sürətdə təmir edilməsi, onların maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, elm və təhsilə ayrılan vəsaitin artırılması, bu sahələrdə çalışan işçilərin

sosial vəziyyətlərinin yaxşılaşdırılması istiqamətində görülmüş işlər Heydər Əliyev siyasətinin uğurla davam etdirilməsini bir daha təsdiq edir.

Azərbaycan xalqının ümummilli liderinin siyasi kursunun davamçısı İlham Əliyevin Azərbaycan Prezidenti kimi fəaliyyətinin təhlili göstərir ki, ulu öndərimiz tərəfindən müəyyənləşdirilmiş bütün konsepsiyalar ardıcılıqla həyata keçirilmiş, zəruri hallarda dövrün tələblərinə uyğun keyfiyyət dəyişikliklərini özündə əks etdirmişdir. Prezident İlham Əliyevin dövlət başçısı kimi fəaliyyəti, gördüyü işlər onu deməyə əsas verir ki, o, Heydər Əliyev ideyalarının sadəcə davamçısı yox, eyni zamanda bu ideyaları XXI əsrin tələblərinə, dövrün, zamanın ruhuna uyğun olaraq təkmilləşdirən və inkişaf etdirən dövlət xadimidir. Artıq on ildir ki, Heydər Əliyev siyasi məktəbinin yetirməsi olan Prezident İlham Əliyev özünün yüksək keyfiyyətləri, dövlət idarəçiliyi, bacarığı sayəsində məhz ölkə üçün taleyüklü, strateji əhəmiyyətli hadisələrin müəllifinə çevrilmiş, onun ardıcıl və sistemli sürətdə həyata keçirdiyi islahatlar cəmiyyətin mənəvi yüksəlişinə və birliyinə xidmət etmişdir. Dövlət başçısının özünəməxsus liderlik keyfiyyətləri, siyasi prosesləri yönəltmək məharəti, ölkənin maraq və mənafeyini ümumi bir nöqtədə birləşdirmək bacarığı Azərbaycan xalqının ona hörmət və məhəbbətini qazandırmışdır. «*İlham Əliyev daxili və xarici siyasətdə dəqiq koordinatlar sistemi qura bilmişdir. O, ardıcıl olaraq özünün əsas məqsədinə-Azərbaycanı inkişaf etmiş sabit iqtisadiyyata malik, ictimai münasibətlərdə*

demokratik prinsiplərin bərqərar olduğu müasir dövlətə çevirmək məqsədində» (Mixail Pojivanov) nail olmuşdur.

Göründüyü kimi, İlham Əliyevin Azərbaycan Prezidenti kimi fəaliyyəti, onun dövlət idarəçiliyi prinsipləri, qəbul olunan əzəmətli və proqram xarakterli qərarlar və onların yüksək səviyyədə yerinə yetirilməsi, cəmiyyətdə hökm sürən milli birlik və həmrəylik, siyasi kursa sadıqlıq, habelə verdiyi vədlərin əməli fəaliyyətə pragmatizmə söykəndiyini, reallığa adekvat olduğunu göstərmişdir. Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin ideyaları ölkəmizin hərtərəfli və dinamik inkişafına istiqamət verdiyi kimi, həm də bu ideyalar Azərbaycanın dayanıqlı inkişafının əsasını təşkil edir.

5.2. AZƏRBAYCANIN TARİXİ SALNAMƏSİ

Azərbaycan Prezidenti möhtərəm Heydər Əliyevin **Yeni il, yeni əsr və üçüncü minillik** münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciəti böyük ictimai-siyasi əhəmiyyəti olan tarixi sənəddir. Burada o, əsrin və minilliyin dönüşündə uzun bir tarixi dövrü özünəməxsus müdrikliklə təhlil edib səciyyələndirmiş, yeni yüzillikdə Azərbaycanın müstəqil dövlət olaraq inkişafının əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmişdir.

Dövlət başçısının xalqımıza müraciəti böyük bir dövrü əhatə etməklə qalmır, tutarlı elmi dəlil-sübutlar əsasında həmin dövrün dərin analizini, ümumiləşmiş qiymətini verir. Müraciətdə deyilir: “XX əsr bəşər

tarixində nə qədər mühüm hadisələrlə zəngin olsa da, qətiyyətlə demək olar ki, bu əsr səciyyələndirən, onun simasını müəyyən edən başlıca cəhət elmi-texniki tərəqqinin misli görünməmiş böyük vüsət alması olmuşdur... Başa vurduğumuz yüzillik bəşəriyyətin yaddaşında sürətli elmi-texniki tərəqqi ilə və iki dünya müharibəsində tökülmüş qanlar, imperiyaların süqutu və yeni suveren dövlətlərin yaranması ilə, “soyuq müharibə”nin doğurduğu gərginliklə, sülh, sabitlik və əmin-amanlıq naminə göstərilən kollektiv səylərlə qalacaqdır”.

Doğrudan da, XX əsr dünya dövlətlərinin və xalqlarının tarixində və taleyində böyük iz buraxmışdır. Eyni zamanda, bu əsr xalqımızın taleyində mühüm rol oynamışdır. Müraciətdə haqlı olaraq qeyd edilir: “XX əsrdə Azərbaycan xalqının ən böyük nailiyyəti, şübhəsiz ki, nüstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılmasıdır. Öz müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlətin möhkəm təməlini qoymuşdur. Məhz bu müddət ərzində Azərbaycan xalqı öz müstəqil dövlətinin Konstitusiyasını qəbul etmiş, qanunvericiliyini, hakimiyyətin bölünmə prinsiplərini, hüquq normalarını dünya standartlarına uyğunlaşdıraraq digər dövlətlərlə hərtərəfli əməkdaşlığa hazır olduğunu nümayiş etdirmişdir. Bu illər ərzində yaşayışımızın bütün sahələrini əhatə edən köklü dəyişikliklər və dərin islahatlar həyata keçirilmişdir... “Bu fikirlər təkzibolunmaz tarixi gerçəkliyin təsdiqidir”.

Ötən illər ərzində siyasi, sosial-iqtisadi, mədəniyyət və ictimai həyatın bütün sahələrində xalqımızın qazandığı

müvəffəqiyyətlər bunu bir daha təsdiq edir. Azərbaycan dünya elminə, mədəniyyətinə böyük töhfələr vermişdir. Müraciətdə doğru olaraq deyildiyi kimi, bizim qazandığımız uğurlar, o cümlədən müstəqil dövlət qurmaq əzmimizin köklərini uzaq və yaxın tariximizdə, xüsusilə XIX əsrdə formalaşmış və təşəkkül tapmış qaynaqlarda axtarış tapmaq lazımdır.

Müraciətin çox mühüm xarakter xüsusiyyətlərindən biri yüzillik tariximizin mərhələlərə bölünməsi və hər mərhələnin dəqiq xarakteristikasının verilməsidir. Müraciətdə XX əsr tariximiz dörd mərhələyə bölünür. Birinci mərhələni Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması üçün şərait yaradan əsrin əvvəlləri təşkil edir. Bu mərhələdə Azərbaycan mədəniyyətində, maarifində və milli mətbuat sahələrində olduqca mühüm nailiyyətlər qazanılmışdır.

İkinci mərhələ çar Rusiyası dağıldan sonra ölkəmizin ilk dəfə dövlət müstəqilliyi əldə etdiyi dövrdür. Bu tarixi mərhələdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qısa müddət ərzində həyata keçirdiyi ciddi tədbirlər sayəsində bütün dövlətçilik atributları - öz parlamenti, hökuməti, ordusu və pul vahidi olan müstəqil, suverən bir dövlətə çevrilmişdi. Müraciətdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətinə, onun tariximizdə oynadığı rola, cümhuriyyət liderlərinin xalqımız və dövlətimiz qarşısındakı xidmətlərinə yüksək qiymət verilmişdir: *“Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasında müstəsna xidmətləri olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Top-*

çubaşov, Fətəli xan Xoyski, Həsən bəy Ağayev, Nəsim bəy Usubbəyov... kimi görkəmli ictimai xadimlərin xatirəsini qədirbilən Azərbaycan xalqı bu gün də böyük ehtiram hissi ilə yad edir”.

Üçüncü mərhələ 1920-ci ilin aprelindən 1991-ci ilədək olan dövrü əhatə edir. 1922-ci ildə Zaqafqaziya Federasiyasının yaradılması müstəqilliyin itirilməsi yolunda ilk addım oldusa, SSRİ-nin yaranması ilə Azərbaycanın müstəqilliyinə son qoyuldu.

Müraciətdə 1922-ci ildən müstəqil Azərbaycan Respublikasının yaranmasına qədər olan 70 illik bir dövrün geniş təhlili xüsusilə diqqəti cəlb edir. Sovet dövləti çərçivəsində yaşadığımız bu illərin bütün mənfi cəhətləri ilə yanaşı, müsbət cəhətləri də inkarolunmazdır. 20-30-cu illərdə bütün sahələrdə müvəffəqiyyətlər olmuşdur. Təəssüf ki, 30-cu illərin repressiyaları Azərbaycan elminə və mədəniyyətinə ağır zərbələr vurmuşdur. Azərbaycan xalqının İkinci Dünya müharibəsi illərindəki əzmkarlıq və qəhrəmanlığı yüksək qiymətləndirilmişdir. Tarixi sənəddə müharibədən sonrakı illərdə iqtisadiyyat və mədəniyyət sahəsində respublikamızın yeni yüksəliş mərhələsinə qədəm qoyması, əldə olunmuş nailiyyətlər göstərilməklə yanaşı, 60-cı illərdə iqtisadiyyatın geri qalmasının obyektiv və subyektiv səbəbləri təhlil edilmişdir.

1970-1985-ci illər Azərbaycanın quruculuq salnaməsində ən parlaq səhifələrdir. Bu illərdə Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında respublikanın bütün sahələrində görünməmiş müvəffəqiyyətlər qazanılmışdır. Heydər

Əliyevin Azərbaycanı siyasi rəhbərliyinin birinci dövründə 213 yeni iri sənaye müəssisəsi istismara verilmiş, 250-dən çox iri zavod, fabriklər və istehsal sexi tikilmiş, milli gəlirin ümumi həcmi 2,5 dəfə artmış, 14 ildə əvvəlki 50 ildəki qədər sənaye məhsulları istehsal edilmiş, təhsildə, elmdə və mədəniyyətdə böyük nailiyyətlər əldə olunmuşdur.

Məlum olduğu kimi, ölkəmizin ən ağır, xalqımızı narahat edən ən ciddi problem Dağlıq Qarabağ faciəsidir. 80-ci illərin sonları - 90-cı illərin əvvəllərində respublikamıza rəhbərlik edən naş, sərəştərsiz siyasətçilər yaranmış vəziyyətdən düzgün nəticə çıxara bilməmiş, nəticədə ölkəmizi və xalqımızı ağır fəlakətlərə düşür etməklə, həlli çox çətin olan problemlə üz-üzə qoymuşlar.

Tariximizin dördüncü mərhələsi Azərbaycanın öz müstəqilliyini elan etməsi ilə başlayır. Respublika Prezidenti müraciətində bu mərhələni üç tarixi dövrə bölməklə, hər bir dövrün səciyyəvi xüsusiyyətlərini ümumiləşdirir. Ölkə Prezidenti göstərir ki, *“1991-ci il oktyabrın 18-də “Müstəqillik haqqında” Konstitusiyaya Aktının qəbul edilməsi ilə XX əsr Azərbaycan tarixinin dördüncü mərhələsi başladı. Biz o vaxtdan azad, sərbəst yaşayırıq, müstəqil dövlətlik. Xalqımız öz taleyinin, torpaqlarının, öz ölkəsinin sahibidir”*.

Həmin mərhələnin birinci dövrü (1991-1993) ölkəmiz üçün çox çətin və mürəkkəb olmuşdur: *“1991-1993-cü illər Azərbaycanın müstəqillik tarixində nəinki itirilmiş illər hesab olunur. Həm də bu illərdə Azərbaycan “olum*

ya ölüm” dilemması qarşısında qalmışdı”.

Müstəqil dövlətçilik tarixinin ikinci dövründə (1993 iyun-1995) ölkəmiz onu gözləyən fəlakətlərdən, daxili və xarici antiazərbaycan qüvvələrin qəsdlərindən, vətəndaş müharibəsindən, torpaqlarımızın bir-birinin ardınca işğal edilməsindən və nəhayət, müstəqil dövlətçiliyin məhvindən, Azərbaycanın parçalanmasından xilas edilməli idi. 1993-cü ilin iyununda xalqın təkidli tələbi ilə Heydər Əliyevin hakimiyyətə ikinci qayıdışı ilə bu fəlakətlərin və təhlükələrin qarşısı alındı, respublikamız dinc və sabitlik şəraiti əldə etməklə öz müstəqil dövlətini qurmaq və inkişaf etdirmək imkanı qazandı.

Müstəqil dövlət quruculuğunun üçüncü mərhələsi suveren respublikamızın Konstitusiyasının qəbulu ilə əlamətdardır. Bundan sonrakı illər, ölkə Prezidentinin qeyd etdiyi kimi, Azərbaycanda dövlətçilik möhkəmləndi, demokratik prinsiplər bərqərar oldu, demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesi uğurla, sürətlə həyata keçirildi. Bu illərdə və sonrakı dövrdə də daxili və xarici siyasətdə uğurlu nəticələr əldə olunmuş, müvəffəqiyyətlər qazanılmışdır. Müstəqillik əldə etdikdən sonra ilk dəfə olaraq Rusiya prezidenti Vladimir Putinin Azərbaycana rəsmi səfəri, aparılan danışıqlar, imzalanan sənədlər bu uğurlardan xəbər verir.

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqına müraciətində ölkəmiz və həyatımız üçün mühüm olan bütün məsələlər öz əksini tapmışdır. Qazandığımız uğurlar və qarşıda duran vəzifələr aydın bir tərzdə

xalqımıza çatdırılmışdır. Ölkə Prezidenti haqlıdır: “...Azərbaycan xalqının bizim eramın iki min ili ərzində keçib gəldiyi yol yenilməz, zəngin, mərdanə bir qəhrəmanlıq tarixidir”.

NƏTİCƏ

Azərbaycan xalqının ümumilli lideri, görkəmli siyasi və dövlət xadimi Heydər Əliyevin Azərbaycanın hərtərəfli inkişafında və dövlətçilik tarixində müstəsna yeri vardır. Bu dahi insan Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə “... müdrik siyasəti, dönməz əqidəsi və tarixi uzaqgörənliyi sayəsində milli dövlətçilik ideyasının gerçəkləşdirilməsinə, müasir Azərbaycan dövlətinin qurulmasına və xalqımızın müstəqillik arzusuna çatmasına nail olmuşdur”.

Ulu öndər qeyri-adi keyfiyyətlərə malik müdrik dövlət xadimi, fenomen şəxsiyyət, ümumilli lider adını qazanmış siyasi lider idi. O, müasir dünya siyasətinin ən tanınmış nümayəndəsi, dünyanın ən görkəmli dövlət və siyasi xadimlərinin, elm və mədəniyyət xadimlərinin... çox yüksək qiymətləndirdikləri idarəetmə ustadı kimi tanınmışdır. Heydər Əliyev tarixdə “siyasət qrosmeysteri”, “kompyuter insan”, “canlı əfsanə”, “dahi prezident” və onlarla bu cür adlarla adlandırılmışdır. Onun idarəetmə keyfiyyətləri, qarşıya çıxan ən çətin vəzifələrdən optimal yol seçmək bacarığı, qiblə ediləsi dəmir iradə, iti ağıl, yüksək intellekt, geniş dünyagörüş... onu dünya miqyaslı siyasətçiyə çevirmişdir. Heydər Əliyevi dünyanın ən məşhur siyasətçiləri və dövlət xadimləri ilə müqayisə edirlər.

Ümumilli lider Azərbaycan dövlətçiliyinin memarı

və qurucusu, Azərbaycanı dünya miqyasında tanıdan görkəmli dövlət xadimi idi. Bu qüdrətli dövlət xadimi XX əsrdə xalqımızın yetirdiyi böyük dühalardan biri idi. O, bütün fəaliyyəti boyu türk dünyası ilə əlaqələrin möhkəmlənməsinə çalışırdı, ikitərəfli münasibətlərin inkişaf etməsinə xüsusi əhəmiyyət verirdi.

Heydər Əliyevin dövlətçilik təlimi ölkəmizin hərtərəfli inkişafında mühüm yer tutmuşdur. Burada elmin, təhsilin, mədəniyyətin, milli-mənəvi dəyərlərin mövcudluğu, dövlətçilik təlimində bunların oynadığı rol elə mükəmməl səviyyədə ortaya qoyulmuşdur ki, bu təlimin həyatiliyini, nəzəri və praktik əhəmiyyətini əyani şəkildə göstərir. Dövlətçilik təlimində gənclər siyasətinin özünəməxsus yeri və mövqeyi vardır. Bu siyasətin düzgün aparılması ölkənin gələcək uğurlarının əsasını təşkil edir.

Ulu öndər Heydər Əliyev tarix yazmamışdır, o tarix yaratmışdır. Onun tarix konsepsiyası bütövlükdə ölkənin əldə olunan uğurlarına və gələcək inkişafına hesablanmışdır. Heydər Əliyev qətiyyətlə söyləyirdi ki, xalq öz tarixinin heç bir səhifəsini unutmasın, onu düzgün araşdırsın, ehtiramla yanaşsın. Qüdrətli dövlət xadimi tariximizin bir sıra qaranlıq səhifələrinə işıq salmış, XIX, XX əsr tariximizin bir sıra problemlərinə öz obyektiv münasibətini bildirmiş, tarixçilərimizə əsl örnək nümunəsi göstərmişdir.

Heydər Əliyev Naxçıvana, onun qədim tarixinə, mədəniyyətinə, görkəmli tarixi şəxsiyyətlərinə mühüm əhəmiyyət vermiş, Azərbaycan tarixində bunların yeri və rolunun düzgün qiymətləndirilməsinə çox böyük diqqət

yetirmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin dediyi kimi, naxçıvanlılar Heydər Əliyevi qorumuş, Heydər Əliyev də Naxçıvanı xilas etmişdir.

Heydər Əliyev ideyaları həm tarixdə, həm də günümüzdə Azərbaycanın dayanıqlı inkişafına səbəb olmuşdur. Bu siyasətin layiqli davamçısı olan dövlət başçısı cənab İlham Əliyev Heydər Əliyev siyasi xəttini uğurla davam etdirir.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 1-42-ci cildlər. Bakı, Azərənəşr, 1997-2012
2. Abdullayeva F. Heydər Əliyev: siyasi portret. Bakı, XXI, 1998, 115 s.
3. Abdullayev Ə. Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü və Heydər Əliyevin sülh strategiyası. Bakı, "Elm", 1999, 156 s.
4. Axundova E. Heydər Əliyev. Şəxsiyyət və zaman. 1-4-cü cildlər. Bakı, "Ozan", 2007-2008
5. Andriyanov V., Mirələmov H. Heydər Əliyev. Bakı, "Elm", 1998, 260 s.
6. Bayramov Q. Heydər Əliyev və Azərbaycan tarix elmi. Bakı, "Təhsil", 2004, 264 s.
7. Budaqov B. Heydər Əliyev fenomeni. Bakı, "İsmayıl", 2002, 144 s.
8. Cəfərov N. Azərbaycan: Heydər Əliyevdən İlham Əliyevə. Bakı, "Çaşıoğlu", 2004, 159 s.
9. Əfəndiyev E. Planetimizin bütün dövrlərdə ən görkəmli şəxsiyyəti. Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, 2006, 268 s.
10. Heydər Əliyev irsi Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyası. Konfransın materialları. Bakı, Azərənəşr, 2006, 784 s.
11. Heydər Əliyev yolu: Azərbaycan inkişafın yeni mərhələsində. Konfransın materialları. Bakı, Azərənəşr, 2007, 862 s.
12. Heydər Əliyev və Azərbaycan. Konfransın materialları. Bakı, Azərənəşr, 2008, 838 s.

13. Heydər Əliyev ideyaları XXI əsrdə: Azərbaycanın inkişaf yolu. Konfransın materialları. Bakı, Azərənəşr, 2009, 790 s.
14. Heydər Əliyev və inkişafın Azərbaycan modeli. Konfransın materialları. Bakı, Azərənəşr, 2010, 815 s.
15. Heydər Əliyev və Azərbaycanın müasirləşmə strategiyası. Konfransın materialları. Bakı, Azərənəşr, 2011, 950 s.
16. Heydər Əliyev. Azərbaycan 2012: inkişafın yeni hədəfləri. Konfransın materialları. Bakı, Azərənəşr, 2012, 846 s.
17. Heydər Əliyev və Azərbaycan elmi. Biblioqrafik göstərici. Tərtibçi-müəllif Aybəniz Əliyeva-Kəngərli. Bakı, "Şərq-Qərb", 2010, 424 s.
18. Heydər Əliyev: biblioqrafik məlumat kitabı. Bakı, "Bakı Universiteti" nəşriyyatı, 2003, 434 s.
19. Həyat yolu. 1923-2003. Naxçıvan, 2008 (Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 85 illik yubileyinə həsr olunur). İstanbul, "Bakanlar media", 2008.
20. Hacıyev İ. Heydər Əliyev və milli-tarixi yaddaşın bərpası. Bakı, "Elm", 2003, 164 s.
21. Hüseynova İ. Müstəqilliyimizin təminatçısı. Bakı, "Təhsil", 2003, 503 s.
22. Hüseynova İ. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. Bakı, "Təhsil", 2004, 472 s.
23. Hüseynova L. Heydər Əliyev irsində Azərbaycan tarixi məsələləri (Müstəqillik dövrü). Bakı, "Təhsil", 2011, 216 s.
24. Mahmudov Y. Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti. Bakı, "Təhsil", 2002, 328 s.
25. Mahmudov Y. Heydər Əliyev ideallarının zəfər yürüşü. Bakı, "Təhsil", 2011, 608 s.

-
26. Maqsudov F. Heydər Əliyev və Azərbaycan elmi. Bakı, “Elm”, 1998, 260 s.
 27. Mehdiyev R. Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə. 2 cildə. c.1. Bakı, XXI-YNE, 2006, 622 s.
 28. Mehdiyev R. Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə. 2 cildə. c.2. Bakı, XXI-YNE, 2007, 672 s.
 29. Mirzəzadə R. Azərbaycanı dünyaya saydıran insan. Bakı, Azərənşr, 1998, 400 s.
 30. Naxçıvan Muxtar Respublikası: 1969-1999 (tərtibçi Ə.Həsənov). Naxçıvan, 1999, 216 s.
 31. Qasimov Ə. Heydər Əliyevin inkişaf strategiyası və Naxçıvan Muxtar Respublikası (XX əsrin 70-80-ci illəri). Bakı, “Təhsil”, 2009, 320 s.
 32. Qasimov M. Heydər Əliyev – istiqlalə gedən yol (1969-1987-ci illər). Bakı, “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2006, 608 s.
 33. Qasimov A. Taleyi tarixə dönən şəxsiyyət. Bakı, “Təhsil”, 2004, 238 s.
 34. Qayıdış (1990-1993). Məsləhətçi və buraxılışa məsul Vasif Talıbov. Bakı, “Azərbaycan”, 1996, 792 s.
 35. Qayıdış (1990-1993). Təkmilləşmiş və yenidən işlənmiş ikinci nəşr. Məsləhətçi və buraxılışa məsul Vasif Talıbov. Bakı, “Azərbaycan”, 2008, 840 s.
 36. Qətiyyətin təntənəsi (sənədli xronika). Müəllif-tərtibçi Şakir Yaqubov. Bakı, “Səhər”, 1995, 848 s.
 37. Seyidov M., Rzayev M. Zamanı qabaqlayan dahi. Bakı, “Vektor”, 2008, 315 s.
 38. Sadıqov B. Ömrün söz yadigarı. Bakı, Azərənşr, 2004, 400 s.
 39. Sərdarov Z. Heydər Əliyev və milli mübarizə tariximiz.
-

-
- Bakı, “Çinar-Çap”, 2008, 166 s.
 40. Şabanov M. Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev mərhələsi. Bakı, “Nurlan”, 2005, 336 s.
 41. Vətən, Xalq, Prezident haqqında düşüncələr. Tərtib edən Məzahir Süleymanzadə. Bakı, “Təfəkkür” NPM, 2002, 368 s.
 42. Vəliyev İ., Muxtarov K. Heydər Əliyev və türk dünyası. Bakı, 2003, 87 s.
 43. Türk dünyasının birliyi ideyası və Heydər Əliyev. (Araşdırma). Tərtibçi Əkbər Qoşalı. Bakı, “Elm və təhsil”, 2011, 168 s.
 44. Xudiyev N. Xalq və dövlət naminə. Bakı, Azərənşr, 2004, 400 s.
 45. Zenkoviç N. Heydər Əliyev. Tale yolları. Bakı, Azərənşr, 2007, 608 s.
 46. Tarix və onun problemləri (Nəzəri, elmi, metodik jurnal). Bakı, 1998, №2
 47. Tarix və onun problemləri (Nəzəri, elmi, metodik jurnal). Bakı, 2003, №1
 48. Tarix və onun problemləri (Nəzəri, elmi, metodik jurnal). Bakı, 2004, Xüsusi buraxılış
 49. Heydər Əliyev zirvəsi (Məqalələr və xatirələr). Naxçıvan, NDU, “Qeyrət” nəşriyyatı, 2008
 50. Dirçəliş – XXI əsr. Bakı, 2011, №157, Xüsusi buraxılış
 51. Dirçəliş – XXI əsr. Bakı, 2012, №168, Xüsusi buraxılış
-

Türk dilində

52. Adıgüzel Hüseyin. Zirve. Haydar Aliyevin hayatı. İstanbul, 2007, 493 s.
-

-
53. Haydar Aliyev. Sonsuzluğa göçüşünün Türk və Dünya basınındakı yankıları ve taziye defterinden yapraklar. Ankara, 2008, 297 s.
54. Hudiye N. Haydar Aliyev: devlet kuruculuğu ve dil politikası. Bakı, "AzAtaM", 2005, 320 s.

Rus dilində

55. Аббасбейли А., Аббасбейли Э. Гейдар Алиев и мировая политика. Баку, Азернешр, 1997, 328 с.
56. Забелин М., Тамаренко В. Гейдар Алиев: лидер, политик, друг. Баку, «Нурлан», 2005, 216 с.

Avtoreferatlar

57. Hüseynova İ. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaranması və mökənləndirilməsində Heydər Əliyevin rolu. Tarix elm. dokt. dis. avtoreferatı: 07.00.02. Bakı, 2003, 81 s.
58. Nəbiyev B. Heydər Əliyev və Azərbaycan SSR-in iqtisadi inkişafı: 1969-1982-ci illər. Tarix elm. namizədi dis. avtoreferatı: 07.00.02. Bakı, 2007, 22 s.
59. Pişnamazzadə S. Heydər Əliyev və Azərbaycan respublikasında milli-mənəvi dəyərlərin qorunması. Tarix elm. namizədi dis. avtoreferatı: 07.00.02. Bakı, 2008, 24 s.
60. Qasımov Ə. Heydər Əliyev və Naxçıvan Muxtar Respublikasının inkişaf tarixi (1969-2003-cü illər). Tarix elm. dok. dis. avtoreferatı: 5503.02 (07.00.02) Naxçıvan, 2011, 58 s.
61. Şabanov M. Heydər Əliyevin Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunması sahəsində fəaliyyəti. Tarix elm. namizədi dis. avtoreferatı: 5503.02 (07.00.02). Naxçıvan, 2012, 26 s.

-
62. Hacıyev R. Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasında gənclər siyasəti (1993-2003-cü illər). Tarix elm. namizədi dis. avtoreferatı: 5503.02 (07.00.02). Naxçıvan, 2012, 25 s.

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı.....	5
Ön söz.....	11
I Fəsil. Heydər Əliyev şəxsiyyəti və siyasəti	
1.1. Heydər Əliyev şəxsiyyəti öyrənilməmiş dünyadır.....	15
1.2. Azərbaycan dövlətinin memarı	23
1.3. Heydər Əliyev – dünya miqyaslı siyasətçi	32
1.4. Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətində türk dünyası məsələləri.....	44
1.5. Mustafa Kamal Atatürk və Heydər Əliyev: tarixi missiyalarda oxşarlıq.....	54
II Fəsil. Heydər Əliyevin dövlətçilik təlimi	
2.1. Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasında elm və təhsil siyasəti.....	64
2.2. Azərbaycan elminin böyük hamisi.....	83
2.3. Azərbaycan mədəniyyətinin himayədarı.....	94
2.4. Heydər Əliyevin dövlətçilik təlimində milli-mənəvi dəyərlərin yeri.....	105
2.5. Heydər Əliyevin dövlətçilik təlimində gənclər siyasəti.....	117
III Fəsil. Heydər Əliyev: tarix və tarixi günlər	
3.1. Heydər Əliyevin milli tarix konsepsiyası.....	130
3.2. Milli-tarixi yaddaşaın keşiyində.....	152
3.3. Heydər Əliyev irsində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixi rolunun qiymətləndirilməsi.....	164
3.4. Taleyimizə yazılan bir gün.....	175
3.5. Heydər Əliyev və 20 Yanvar hadisələrinə siyasi-hüquqi qiymət verilməsi.....	182

Heydər Əliyevin 1990-cı il 20 Yanvar faciəsi ilə əlaqədar Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəliyində keçirilmiş yığıncaqda çıxışı.....	195
IV Fəsil. Heydər Əliyev və Naxçıvanın inkişaf strategiyası	
4.1. Heydər Əliyev və Naxçıvan.....	200
4.2. Heydər Əliyev və Naxçıvan tarixi məsələləri.....	213
4.3. Heydər Əliyev və Naxçıvanda elmin inkişafı.....	227
4.4. Heydər Əliyev – Naxçıvanın xilaskarı.....	241
4.5. Heydər Əliyev və Naxçıvan diyarının görkəmli yetirmələri.....	250
V Fəsil. Heydər Əliyev ideyaları Azərbaycanın uğurlarının əsasıdır	
5.1. Heydər Əliyev ideyaları Azərbaycanın dayanıqlı inkişafının əsasıdır.....	264
5.2. Azərbaycanın tarixi salnaməsi.....	278
Nəticə.....	285
Ədəbiyyat.....	288

**HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİ:
TARİXDƏ VƏ GÜNÜMÜZDƏ**
(Hacıyev İsmayıl Muxtar oğlu)

Yığılmağa verilmiş 07.03.2013.
Çapa imzalanmış 11.04.2013.
Formatı 70X100 1/16 “Tayms” qarnituru.
Ofset çap üsulu. Ofset kağızı. Həcmi 18,5 ç.v.
Sifariş № 375 Tiraj 300 nüsxə.

“Əcəmi” Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi.
Naxçıvan şəhəri, Təbriz küçəsi, 1
